

de

HUMANIST

ONAFHANKELIJK OPINIETIJDSCRIFT Nr 3 | 2007 € 5,50

ONAFHANKELIJK OPINIETIJDSCRIFT Nr 3 | 2007 € 5,50

Apartheid in de achtertuin

Vechten of vertrekken?

Voor het beoordelen van de vraag of Nederland zijn 'vredesmissie' in Uruzgan al dan niet zou moeten verlengen heeft Hans Achterhuis onlangs aanbevolen te rade te gaan bij het werk van de Duits-Amerikaanse filosoof Hannah Arendt. Met name haar uit 1969 stammende studie *Over geweld* kan inzicht bieden in het voorliggende dilemma. Aan de ene kant immers dringt zich het morele imperatief op wanneer het ellendige perspectief van een aan zichzelf overgelaten verscheurd land wordt geschilderd, bevolkt met elkaar continu naar het leven staande stammen, een op revanche beluste Taliban, een boerenbevolking die leeft ten koste van de drugsverslaafde verschoppelingen van de wereld, vrouwen die nagenoeg rechteloos door het leven gaan, meisjes die willens en wetens onderwijs onthouden wordt, etc. Onze generaals wakkeren dat beeld graag aan, tuk als zij zijn op uitbreiding van hun bedenkelijke winkel van geweld en op voortzetting van hun aan belang winnende persoonlijke posities. Commandant der Strijdkrachten D. Berlijn liet nog vóór afronding van zijn onderzoek ter advisering van de Nederlandse regering via de media weten: "Het zou een moreel failliet betekenen als een welvarend land als Nederland zou zeggen: ach, wat kan ons Afghanistan schelen, laat het maar lopen als daar de vrouwen- en mensenrechten met voeten worden getreden." Hier wordt met grof geschut op de publieke opinie gevuurd en menig politicus zingt mee in het koor van de militairen, van wie toch weinig anders verwacht kan worden dan een klemmend advies om verder ten strijde te trekken.

Aan de andere kant is daar het beeld dat de gemiddelde krantenlezende Nederlander tot op heden heeft kunnen oppikken. Een beeld, dat volstrekt haaks staat op de hoop en verlossing die generaal Berlijn en de zijnen wensen te schetsen. Of de 'vredesmissie' iets heeft bereikt wordt door vrijwel alle zegslieden die zich ter plaatse hebben georiënteerd betwijfeld. De mede op aandringen van Nederland vervangen gouverneur van Uruzgan blijkt te zijn opgevolgd door een *na* de overgave 'bekeerde' Taliban, die alles lijkt te doen wat zijn oude maatjes tot voordeel strekt en intussen de aanwezige Nederlanders permanent aan het lijntje houdt. Tegelijk weet die krantenlezer inmiddels, dat in tegenstelling tot voorheen nu ook in Afghanistan zelfmoordaanslagen gebruikelijk zijn geworden, dat de papaverooft er dit jaar met een derde is vermeerderd ten opzichte van 2006, en dat de macht van de Pathaanse stamoudste president Hamid Karzai, ooit eveneens een supporter van de Taliban, nauwelijks verder strekt dan zijn hoofdstad Kabul.

Intussen jongleren hier de voorstanders van verlenging van de missie voortdurend met *abstracte* doelen en schuiven zij eerder gemaakte afspraken achteloos terzijde, 'gezien de veranderde situatie'. Zelfs ex-minister Kamp van Defensie heeft zich geroepen gevoeld eraan te herinneren, dat er een heel *concrete* afspraak lag: "De belangrijkste voorwaarde was dat de NAVO accepteerde dat de Nederlandse bijdrage in Uruzgan twee jaar zou duren en dat de opvolging niet een Nederlandse, maar een NAVO-verantwoordelijkheid was." Er is kortom

formeel én moreel van meet af aan helemaal geen sprake van een optie op verlenging geweest. Wie is nu eigenlijk wie aan het bedonderen?

Fraaie, maar abstracte politieke doelen als 'wederopbouw van sociale infrastructuur' of 'herstel van het veiligheidsgevoel bij de bevolking' en 'het waarborgen van basale mensenrechten' kun je, Hannah Arendt's analyse van de verhouding macht/geweld indachtig, feitelijk niet met militaire middelen afdwingen. Groot risico van zulke doelen – precies zoals het brengen van democratie naar een land als Irak – is bovendien dat je voor *onbepaalde* tijd het gebruik van geweld legitimeert zonder dat een behoorlijke kritische toetsing mogelijk is. En zie wat onze commandant ter velde in Uruzgan, H. van Griensven in de media te berde heeft gebracht: "We moeten volharden. Onze aanpak is de juiste, het gaat alleen tientallen jaren duren."

Moeten we dat werkelijk willen? Kan de bevolking van Afghanistan nog wel het verschil zien tussen militaire middelen en hulpverlening? Militairen kunnen een land niet opbouwen, dat weten we onderhand. Aanvaarden we dat besef ook, dan kan eigenlijk nog als enig reële doel het tegenhouden van een terugkeer van de Taliban worden aangevoerd. Maar die taak lijkt onze militaire pet toch echt te boven te gaan.

Hannah Arendt, Over geweld. Vertaling R. van Essen (2004). Uitgeverij Atlas, Amsterdam/Antwerpen.

Toekomst de Humanist

Zoals bekend heeft uitgeverij SWP vorig jaar besloten te stoppen met de exploitatie van het tijdschrift de Humanist. Voor het Humanistisch Verbond was dat aanleiding om naar een andere uitgeverij op zoek te gaan. Wij zijn bijzonder blij dat Uitgeverij BOOM bereid is gevonden de publicatie van het blad voort te zetten. Met kwalitatieve fondsen op het gebied van filosofie, geschiedenis, psychologie

en cultuur, denken we in deze uitgeverij een uitstekend huis te hebben gevonden voor het tijdschrift. Uiteraard zal deze overgang met enkele veranderingen gepaard gaan. Bij de nieuwe overeenkomst voor het tijdschrift is ook de Humanistische Omroep (Human) betrokken. Inzet is een crossmediale aanpak waarbij het tijdschrift in samenhang met de radio en televisieprogramma's van

de Human en de website human.nl wordt vorm gegeven: onafhankelijk, verdiepend, opiniërend en actueel. Als abonnee zult u tijdig door Uitgeverij BOOM geïnformeerd worden over de voortgang van het tijdschrift.

*Ineke M. de Vries
Directeur Humanistisch Verbond*

de HUMANIST

Onafhankelijk opinietijdschrift
Verschijnt 4x per jaar
60e jaargang

Postbus 257, 1000 AG Amsterdam
Nieuwe Keizersgracht 45
Tel. (020) 330 72 00

Hoofredactie

Boudewijn Chorus
(redactie@humanist.nl)

Medewerkers aan dit nummer

Mohammed Benzakour, Alice Broeksma,
André de Bruin, Ad van Dun, Esther
Gerritsen, Rob Hendriksen, Ton Koene,
Doutje Lettinga, Wendy Maas, Judith
Metz, Meike Oosterwijk, Bas Pennings
(cartoon), Max Pam, Arjan Post, Peter van
Rietschoten, Rozemarijn Schalkx, Dirk
Verhofstadt

Correspondenten

Immy Beijer (Humanistische Geestelijke
Verzorging in de Krijgsmacht), Marieke
van den Berg, (Humanistisch Overleg
Mensenrechten), Jeannine Corneille
(Humanistisch Vormings Onderwijs),
Roeland Ensie (Humanistisch Verbond),
Kathelijn Fenger (Hivos), Judith van der
Goes (Universiteit voor Humanistiek),
Marco Oostdijk (Humanistische Alliantie),
Rudy Schreijnders (Humanitas)

Uitgever

Paul Roosenstein/Uitgeverij SWP
Vormgeving Merel van Dam,
Plots grafische vormgeving
Druk Geers Offset, Oostakker (B)
Administratie Marga Ineke

Abonnementsprijzen

Per jaar € 29,75. Leden Humanistisch
Verbond en Humanitas € 24,75.
Studenten € 24,00.
Collectief vanaf 10 exemplaren € 26,00.
Jaarabonnement instellingen € 34,50.
Toeslag buiten Nederland € 11,50.
Los nummer € 5,50.

Aanmelden abonnement

SWP, Postbus 257,
1000 AG Amsterdam
Fax (020) 330 80 40, admi@swpbook.com
Abonnementen worden berekend per ka-
lenderjaar. U ontvangt een factuur of ac-
ceptgiro voor de resterende periode van
het lopende jaar. Abonnementen worden
automatisch verlengd tenzij uiterlijk vóór
1 december schriftelijk is opgezegd.

Advertenties

All-Round, Lorentzkade 344, 2014 CJ
Haarlem. Telefoon: (023) 524 53 36. Fax:
(023) 524 80 43. E-mail: amedia@xs4all.nl

Verschijningsdatum

De Humanist verschijnt eens per kwartaal.
De volgende verschijningsdatum in 2007
is: 14 december

Foto omslag

Ton Koene

© 2007-2008 Uitgeverij SWP, Amsterdam.
Alle rechten voorbehouden. Algemene
voorwaarden: zie www.swpbook.com.
ISSN 0025-9489

INHOUD

ROMA IN BULGARIJE - APARTHEID IN EUROPA'S ACHTERTUIN (P.18)



Nr. 3 | 2007

REPORTAGE

- 4 Het pornodilemma
(Arjan Post)
- 10 Omgaan met borderline
(Alice Broeksma)
- 14 Vrouwenrechten en islam in Turkije
(Doutje Lettinga)
- 18 Apartheid in de achtertuin van Europa
(Ton Koene)

DEBAT

- 23 Spinoza, bruggenbouwer uit Holland
(Peter van Rietschoten)

ANALYSE

- 28 Cultuur met de Britse paplepel
(Alice Broeksma)
- 34 Overheid belemmert burgerparticipatie
(Judith Metz)

RECENSIE

- 39 Erasmus versus katholieke voorschriften
(Dirk Verhofstadt)

OPINIE

- 2 Boudewijn Chorus Vechten of vertrekken?
- 8 Max Pam Een briljante geest
- 21 Rozemarijn Schalkx Popcornverzet
- 26 Mohammed Benzakour Waarom?
- 33 Esther Gerritsen Het hoge eenzame geluid
- 42 Meike Oosterwijk De spiegel van onze cultuur in het onderwijs

RUBRIEKEN

- 44 De DoorDenker
- 45 Zoom
- 48 Vers van de pers
- 54 Cartoon

SEKSUALISERING VAN DE SAMENLEVING

Het pornodilemma



De ergernis over de oprukkende pornografie neemt toe. Maar de ergernis over de dwang om de al te menselijke expressie in te dammen ook. Een humanistisch dilemma. 'Je kunt niet alles lukraak onthullen.'

TEKST ARJAN POST
FOTO'S WFA/REUTERS

In een essay voor het fotoboek *XXX: 30 Porn-Star Portraits* noemt Sir Salman Rushdie pornografie de maat van beschaving. De redenering is kortweg deze: hoe meer tolerantie tegenover porno, hoe meer zelfbeschikking en vrijheid. Noem het een provocatie met reikwijdte, koren op alle soorten molens. Belangrijker echter dan de vraag op welke ontelbare tenen Rushdie hier gaat staan, is de consequentie van de redenering: alle remmen los, *anything goes*. Nu lijkt het inderdaad of in de kapitalistische democratie onderhand alles is toegestaan. Blote billboards reiken tot aan de hemel; om over het internet, dat immense kolkende onderbewuste, maar te zwijgen. En toch is hier niet alles toegestaan.

In grote delen van de post-christelijke wereld staat porno nog altijd haaks op 'beschaving'. Excessen en geweld vallen onder de strafwet. En de platte, van haar context ontklede en liefdeloze driftbevrediging is voor veel mensen juist het negatief van vrijheid en humanisme. Porno is ook dwang

en 'warenfetisjisme' – of in ieder geval iets wat achter de coulissen moet blijven. Als het om seks en erotiek gaat, zo blijkt uit onderzoek, hanteren de meeste mensen stilzwijgend zelfs hoge normen: onderlinge rekenschap, 'anderbehaging' en nog wat esthetiek, want ook het liefdesspel is een kwestie van smaak. Maar stilzwijgend, want wie het hardop zegt is al bezig de vrijheid van een ander te beperken.

Voor humanisten, vrijdenkers en anderen die zelfbeschikking aan een zekere zelfbeheersing paren, moet dat een hoogst ongemakkelijke situatie zijn. Geen redelijk mens wil een ander zijn 'lustwinst' en dus zijn geluk ontnemen. Maar is dan alles toegestaan? Neig naar ja en de tenen krommen zich toch. Niet eens omdat de lelijke en kinderachtige hartstocht van volstrekt onbekende mensen je op elke *site* of straathoek in het gezicht kan slaan, maar omdat vrijheid dan op gespannen voet met 'beschaving' komt te staan – zie Rushdie.

Schoorvoetend nee zeggen dan? Als de verwachtingen ten aanzien van de zelfcontrole te hoog blijken te zijn, dan is de flirt met repressie eigenlijk al begonnen. Dat doet denken aan de heersers die eeuwenlang de 'gevaarlijke emoties' van het volk onderdrukten (maar er in eigen orgieën nog een schepje bovenop deden). Dat doet denken aan de mannen die zo lang over het lichaam van vrouwen beschikten. En dan de staat die zeggenschap zou krijgen over het libido van zijn onderdanen, dat is pas een Wilhelm Reich-achtige nachtmerrie. Is dat weer niet veel obscener dan alle vieze plaatjes bij elkaar?

BEVRIJDEND EFFECT

"Het probleem," zegt Fons Elders (1936), emeritus hoogleraar theorie van de levensbeschouwing aan de Universiteit voor Humanistiek, "is dat porno kan afstoppen maar ook een bevrijdend effect kan hebben. De libertijnse zeden in de achttiende eeuw waren onderdeel van het revolutionaire elan. Hetzelfde geldt voor de jaren zestig en zeventig in de vorige eeuw."

Hij wijst over de eindeloze weiden waar zijn achtertuin op uitziet. "Onze vrijheid is in hoge mate schijn. Zelfs de grassprietjes worden tegenwoordig opgemeten als de ganzen zijn neergestreken: om vast te stellen hoeveel schadevergoeding de boeren krijgen. Een vuilniszak naast de container wordt niet meer meegenomen. Wil je tegenwoordig mensen persoonlijk helpen, dan moet je al regels overtreden. We beseffen nauwelijks hoezeer we worden ingesnoerd in een korset van regels en controle." Met als gevolg, zegt Elders, een diepgaande tegenstelling tussen het maatschappelijke en het animale, tussen repressie en ontremming. "De maatschappelijke druk neemt gestaag toe. Dat roept emotionele reacties op, en porno is daarvoor een uitlaatklep." Dat het kabinet-Balkenende IV werk maakt van "kleine morele kwesties" ('normen en waarden') terwijl het zelf hardnekkig weigert verantwoording af te leggen over de "grote morele kwesties" (de illegale inval in Irak, milieuvervuiling, het sprinkhaan-kapitalisme) maakt de frustraties groter, zegt Elders.

'VRIJHEID KAN OP GESPANNEN VOET KOMEN TE STAAN MET BESCHAVING'

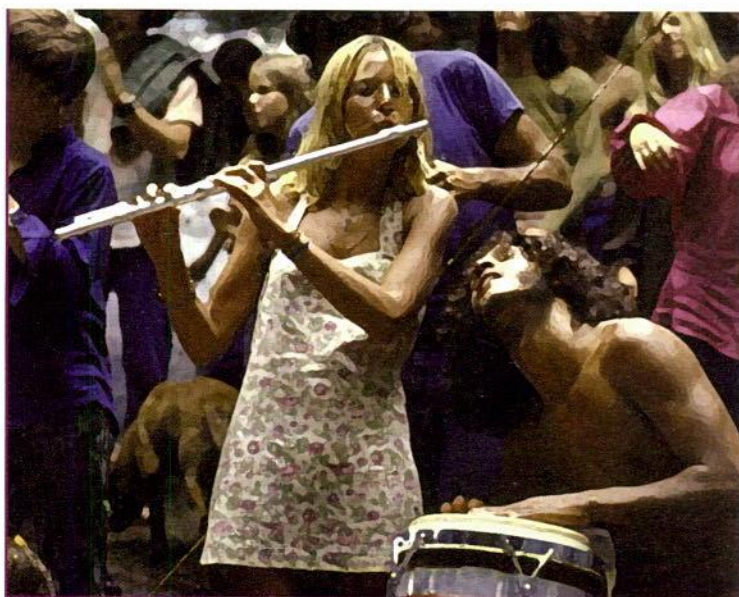
Hij was de eerste naakte blanke man op tv (in een VPRO-programma over de dood); hij maakte reclame met een 'badscene' voor zijn Teleac-cursus over systematische filosofie; discussieerde in zijn huis met Leszek Kolakowski over 'lichamelijke bevrijding'; en was mede-oprichter van het Erotisch Syndicaat, dat tegen artikel 240 uit het Wetboek van Strafrecht (op grond waarvan erotiek in nachtclubs was toegestaan maar in de kunst niet) streed en vóór vrije liefde.

Ligt de 'pornografisering' van nu niet ten grondslag aan die strevingen van toen?

Elders: "Wij bestreden de hypocrisie van de burgerlijke moraal, waarin monogamie en prostitutie hand in hand gaan. Ik ben geen aanhanger van 'anything goes' of eenzijdige fixatie op de geslachtsdaad. Integendeel. Wat je ook vindt van de jaren zestig, het ging ons om de stilering van de liefde. Onze experimenten hadden een politieke dimensie. Ze maakten deel uit van een integrale levensvisie waarin solidariteit en zelfbeschikking samengaan. Wij wilden een betere wereld, waarin lichamen niet meer voor oorlogvoering dienden maar voor liefde, geluk en de gelijkwaardigheid van man en vrouw."

COMMERCIEEL FEMINISME

"Ja," zegt Stine Jensen (1972), VU-docent literatuurwetenschap en auteur van verschillende boeken over beeldvorming. "Dat geloofde ik ook lange tijd: dat openheid over seks en erotiek als bevrijding zou werken. Na de geestelijke



Seksuele revolutie ter discussie

Van Phil Bloom tot Sex and the City

Civis Mundi jaarboek 2005

S.W. Couwenberg (red.)

emancipatie van de vrouw was er ook nog haar lichaam, dat ze kon leren kennen en er plezier aan kon beleven.” Maar, zegt Jensen, ze heeft zich vergist. Grote blote reclamefoto's, hoerige lingerie en tv-series als *Sex and the City* draaien niet om de eigen begeerte; ze draaien om de vraag hoe je begeerlijk overkomt. “Dat is de commerciële versie van het feminisme.”

Die zogenaamde seksuele bevrijding ziet ze als een fixatie op het beeld, op het machtige uniforme plaatje van de porno. “Veel vrouwen spiegelen zich aan die *pin-up cartoons*, maken zichzelf tot lustobject.” Het is de kurk waar een hele industrie op drijft: van plastische chirurgie-vakanties tot botox-safari's naar Turkije. En, vraagt Jensen zich af, hoeveel ‘vrije wil’ komt daarbij kijken? “Lust is niet louter individueel. Mensen beïnvloeden elkaar. Alleen al van tv leer je hoe te kreunen. Achter die *bimbo*-cultuur gaan enorme financiële belangen schuil; en enorm veel onzekerheid.” Ze noemt het schijnemancipatie.

Verbieden dan maar? Ondanks het “riskante gedrag” en de “psychische beschadiging” gaat dat haar te ver. Liever zet ze in op beeldeducatie en het ontwikkelen van een cultuur-

kritische houding, zodat kinderen leren dat het beeld niet één-op-één samenvalt met de werkelijkheid. En niet alleen kinderen; ook het neoconservatieve beschavingsoffensief zou zich minder moeten blindstaren op beelden – niet bij iedereen die een reepje bloot ziet, gaan de remmen los. “In plaats van als moraalridder op te treden, zou de overheid dus tot meer eigen verantwoordelijkheid moeten aansporen. Bijvoorbeeld door kunstenaars iets tegenover billboards te laten stellen.”

'PORNO KAN AFSTOMPEN MAAR OOK EEN BEVRIJDEND EFFECT HEBBEN'

Uiteraard, zegt Jensen niet zonder ironie, is ze al menigmaal beschuldigd van bevoogding. Want met de ChristenUnie in Utrecht, die zich keerde tegen een openbare afbeelding van een vrouw in bikini, was ze het eens. Het is een dilemma, zegt ze. “Ik voel me niet thuis bij het PvdA-paternalisme van Jeroen Dijsselbloem, van wie ik vermoed dat hij moslims tegemoet wil komen en het debat uit handen van de christelijke partijen wil houden. Maar ik heb ook grote moeite met lingerie-ontwerpster Marlies Dekkers en schrijfster Heleen van Royen, die de huisvrouw willen bevrijden met ‘stoute’ seksualiteit. Dát is pas bevoogding.”

ZWARTE VLEK

“Zolang die huisvrouwen ermee instemmen en er plezier aan beleven, heb ik geen bezwaar,” zegt Ralf Bodelier (1961), *Civis Mundi*-redacteur en mede-auteur van boeken over globalisering en angst, ontwikkelingshulp en de seksuele revolutie. “En toch zie ik niets in het ‘*anything goes*’ van Rushdie. Hij noemt porno het vaandel van de beschaving; ik noem het onze zwarte vlek. Uit schattingen blijkt dat alleen al in Europa zo'n half miljoen vrouwen onvrijwillig in de pornowereld werken, maar politici hoor je er niet over. Filmpjes van martelingen en verkrachtingen houden we voor nep, maar af en toe



'L'Origine du Monde' van Gustave Courbet (ca. 1860). Musée d'Orsay, Parijs.

komt aan het licht dat er écht iets mis is. Wie vrijheid-blijheid propageert, gedooft de excessen en het onrecht.”

Dáár zou de discussie over moeten gaan, vindt Bodelier. En niet zoals de ChristenUnie doet, ten strijde trekken tegen het openbare bloot. “De zogenoemde seksuele verloedering is een kwestie van smaak. Dan kijk je toch niet?” Akkoord, haast hij te zeggen, mensen moeten wel de keuze hebben om het niet te zien. “Maar als je álles rond seks en erotiek onder de mat van ‘verloedering’ verstoppt, is er helemaal geen toezicht meer. En er wordt al zoveel gedooft. Neem alleen al de vele privacyschendingen op internet.” Hij vindt het veelzeggend dat er nog niet één onderzoek over de branche bestaat; slechts een doodgezwegen rapport van de Zweedse Europarlementariër Marianne Eriksson uit 2004, waarin ze berekende dat alleen al in de illegale seksindustrie jaarlijks 5.000 tot 7.000 miljard euro wordt omzet. Dat is meer dan alle militaire budgetten ter wereld bij elkaar.

‘WIE VRIJHEID-BLIJHEID PROPAGEERT, GEDOOFT DE EXCESSEN EN HET ONRECHT’

Vergis je niet, zegt hij, seksualiteit is nog altijd een groot taboe. “Niet alleen bij christenen of moslims, maar over de hele wereld. Een blote borst wordt vele malen erger gevonden dan een gewelddadige film. Seksualiteit refereert aan de oerbron van het leven, het is iets krachtigs en kwetsbaars tegelijk.” De porno-industrie maakt gretig gebruik van die verborgenheid, exploiteert de schaamte. Juist omdat niet alles is toegestaan, ook niet in het vrije westen. “Maar iemand als Rushdie vergeet dat. Alsof iedereen het hier met iedereen doet. Integendeel, wij leven in een reusachtige spagaat tussen constante verleiding en zelfbeheersing, tussen object en subject. Nog altijd geldt hier: hoe korter de rokjes, hoe strenger de eis om ervan af te blijven.”

ERFZONDE

De visie op pornografie in de westerse cultuur wordt volgens Fons Elders vergaand bepaald door de christelijke traditie. Het christendom, met zijn geloof in de erfzonde, lijdt aan een diepgaande ambivalentie ten aanzien van seksualiteit. Door de scheiding van lichaam en geest dient seksualiteit primair de voortplanting; genot is secundair. De strijd van wijlen Johannes Paulus II tegen het gebruik van voorbehoedsmiddelen in het aids-tijdperk spreekt in dit verband boekdelen. “Maar ondertussen,” zegt Elders, “is seksuele energie de sterkste die er is. Als je die verbiedt of ontkent, wordt het een obsessie. En natuurlijk botst het eeuwenlange christelijk patriërchaat, met zijn onevenwichtige relatie tot het lichamelijke en met name de vrouwelijke seksualiteit, met de nieuwe

openheid van nu. Dat maakt die openheid niet zaligmakend, laat staan stijlvol – maar wel begrijpelijk. De uitersten raken elkaar.”

Hoe ver kan die openheid gaan? Moet onder het vaandel van vrijheid alles kunnen? Elders zoekt de nuance. “Je kunt niet alles lukraak onthullen. Uitspraken ontleen hun betekenis aan een context. De betekenis van een zin of beeld hangt af van wie iets zegt; tegen wie, in welke context. Dat maakt het debat over de vrijheid van meningsuiting intrigerend en complex.” Neem het kernbegrip ‘autonomie’ in het humanisme. Elders: “De vraag is hoe we dat interpreteren. In de traditie van de Stoa is autonomie verbonden met de ideeën ‘logos’ en ‘kosmos’. Ofwel met de wetmatigheid van het grote geheel, waar ieder mens deel van uitmaakt. Daarbinnen speelt zich zijn autonomie af.” Dat is een andere autonomie dan een die zich baseert op het ‘individualisme’ – wat Elders in zijn inleiding tot de systematische filosofie *Analyseer Deconditioneer* de grootste leugen van de twintigste eeuw heeft genoemd. “Waarom? Omdat we fundamenteel afhankelijk zijn van elkaar, van de natuur en dus van ons lichaam. Seksualiteit heeft daardoor waarde binnen een relatie.”

Hij eindigde zijn afscheidsrede in de Utrechtse Domkerk met een beschouwing en een presentatie van Gustave Courbet's *l'Origine du Monde*, een naakte vrouw met gespreide benen. Schrik en verbazing, woede en instemming: de reacties van de toehoorders doorliepen alle kleuren van de regenboog. In 1866 zorgde het schilderij voor opschudding en in 2001 opnieuw. Voor Elders bewijst het eens te meer de kracht en de schoonheid ervan. Maar porno? Nee zeg. “Het toont het sacrale van de erotiek, de spirituele kant van het begin van het leven. En als dat al niet meer sacraal is, wat dan wel?”

S.W. Couwenberg (red.), Seksuele revolutie ter discussie. Van Phil Bloom tot Sex and the City, Civis Mundi-jaarboek 2005, Damon, Budel.



De stille kracht van transcendentie

Wijsheid in beelden, verhalen en symbolen

Ina Brouwer, e.a. (red.)

'Had transcendentie in het verleden te maken met gewijde ruimtes, met ingetogenheid en het sacrale, hier vormt zij het hart van profane disciplines: organisatiekunde, kunstzinnige vorming, biografisch onderzoek, interactieel leren en bedrijfskunde.'

Tjeu van den Berk (in het voorwoord), theoloog en auteur.



ISBN 978 90 6665 853 0

198 pagina's - € 21,90

www.swpbook.com/971

Uitgaven van Uitgeverij SWP zijn verkrijgbaar in de boekhandel



Voor meer informatie:

Uitgeverij SWP / Postbus 257 / 1000 AG Amsterdam

T 020 330 72 00 / F 020 330 80 40 / www.swpbook.com

Als u vindt dat kankeronderzoek niet mag stoppen



Steun de voortgang van het wetenschappelijk kankeronderzoek. Neem KWF Kankerbestrijding op in uw testament. Bel met de afdeling bijzondere giften en nalatenschappen op (020) 570 05 00.



EEN BRILJANTE GEEST

In de septembermaand is verschenen *Tegen het idealisme*, een biografie over leven en werken van Pierre Vinken, geschreven door Paul Fentrop. Het is een vuistdik boek, meer dan duizend pagina's dik, dus als eerste gedachte komt bij je op: wie denkt die Vinken wel dat hij is?

Met Willem Frederik Hermans en Max Euwe is Vinken (1927) één van de drie Nederlanders die ik onvoorwaardelijk bewonder. Hij is in vele opzichten een briljante geest, scherpzinnig en met een staat van dienst waar heel wat beroemde Nederlanders een puntje aan kunnen zuigen. Zelf zou hij al lang beroemd zijn, als hij niet steevast geweigerd had interviews te geven. Hij ziet zichzelf liever als een man achter de schermen, een *éminence grise* in de werkelijke betekenis van het woord.

De carrière van Vinken is indrukwekkend. Na een medische studie ontwikkelde hij zich tot neuroloog en later tot neurochirurg. Intussen schreef hij polemische stukjes voor *Propria Cures* en was hij een van de oprichters van het literaire tijdschrift *Tirade*. Maar ook werd hij de inspirator van *Excerpta Medica*, het medische blad dat later veel zou bijdragen aan het succes van de uitgeverij Elsevier. Dat Elsevier tenslotte als *Reed Elsevier* zou uitgroeien tot de grootste we-

'PLATO'S IDEALISME HEEFT VOOR VEEL VERWARRING GEZORGD'

tenschappelijke uitgeverij ter wereld was voor een belangrijk deel ook aan Vinken te danken, want hij werkte zich op tot de hoogste baas van deze onderneming. Je zou hem de succesvolste Nederlandse ondernemer van na de oorlog kunnen noemen.



MAX PAM

Maar dan ben je er nog lang niet. Vinken is ook nog oprichter en hoofdredacteur geweest van het prestigieuze standaardwerk *Handbook of Clinical Neurology*. Tevens heeft hij in zijn spaarzame vrije tijd iconografische studies verricht – onder meer over schilderijen van Pieter Breughel en Jan Steen – die internationaal zijn geroemd vanwege hun diepzinnigheid en originaliteit. Dat Vinken daarnaast nog van alles heeft gedaan, zoals het oprichten van het *Republikeins Genootschap*, moet wegens ruimtegebrek onvermeld blijven.

Als ondernemer beseftte Vinken als een van de eersten dat het voor een onderneming niet gaat om de omzet, maar om de winst. Vandaar dat hij minder renderende delen van zijn concern rücksichtslos wegsneed en de winstgevende delen juist enorm stimuleerde. Dat gaf hem de naam een koude, klinische man te zijn, die maar één belang voor ogen had: dat van de aandeelhouders.

Zelf ken ik Vinken als een geestige en gevoelige man, maar dit terzijde.

Vinken is iemand die een grote hekel heeft aan het irrationele gelul. Ik ken niemand die zo ongeduldig kan worden als mensen in zijn omgeving wat zweverig zitten te kletsen. In dit verband staat er een typerende passage in de biografie. Tijdens zijn medische opleiding begon Vinken het werk van Freud te lezen en raakte hij geïnteresseerd in psychiatrie. Na een tijdje kreeg Vinken ook de verantwoordelijkheid over een praktijk en de daarbij behorende patiënten. Bij hem ontwikkelde zich toen de volgende opvatting: óf patiënten waren te genezen en dan moesten zij behandeld worden, óf patiënten waren niet te genezen en dan moesten zij naar een inrichting. Gevolg van deze aanpak was dat het ene deel van patiënten inderdaad genas en niet meer terugkwam en dat het ander deel voor langere tijd werd opgenomen. Daardoor had Vinken zelf praktisch geen patiënten meer! En dat was zeer tot ongenoegen van de medisch boven hem gestelden, die ineens allerlei subsidieaanvragen in rook zagen opgaan.

Common sense, en steeds op zoek zijn naar concrete oplossingen voor zeer moeilijke problemen, dat is typisch Vinken. Psychiatrie is geen wetenschap, concludeerde hij dan ook. Onlangs vroeg ik Vinken hoe ik die titel van zijn biografie moest opvatten: specifiek gericht tegen het idealisme van Plato, óf tegen het idealisme in politieke zin? Hij gaf daarop het volgende antwoord: “Ik heb de titel niet bedacht, maar daarmee wordt inderdaad het platonische idealisme bedoeld. Die manier van denken heeft in de loop van de geschiedenis voor veel verwarring gezorgd en daaruit zijn weer talloze misstanden voortgekomen. Die filosofische idealen zijn natuurlijk iets anders dan onze huis-tuin-en-keuken idealen.

‘ABSOLUTE IDEEËN EN HOGERE BEGRIPPEN BRENGEN ONS NERGENS’

Je zou daarin een volkse, verwaterde, dus betrekkelijk onschadelijke versie van de platonische ideeën kunnen zien. Maar die Absolute Ideeën, die Hogere Begrippen, zou je eigenlijk altijd met een hoofdletter moeten schrijven, bij wijze van waarschuwing.”

Die laatste toevoeging is natuurlijk de crux. Die Absolute Ideeën en Hogere Begrippen brengen ons eigenlijk nergens, behalve dan dat zij doorgaans wapens in de handen zijn van mensen die hun eigen opvattingen aan anderen willen opleggen. Absolute Ideeën en Hogere Begrippen zijn meer iets voor kroeg en koffietafel, maar in wetenschappelijke zin heb je er niets aan. En als je even niet oplet, worden in naam van die Absolute Ideeën en Hogere Begrippen de meest verschrikkelijke misdaden begaan. Vandaar die waarschuwing.

BORDERLINE, EEN MISLEIDENDE ZIEKTE



Links trainer/coach Hans de Jong, rechts psychiater Erwin van Meekeren.
Fotobureau Hendriksen/Valk, Den Haag).

Tien procent van de Nederlandse bevolking lijdt aan een persoonlijkheids-stoornis zoals borderline. Luxe probleem dat welzijnswerkers goedbetaald werk verschaft? De psychiaters vinden van niet. De omgeving van de patiënten ook niet. Die wordt zelf vaak half gek: van de onvoorspelbaarheid van de borderliner. Toch is verbetering mogelijk.

TEKST **ALICE BROEKSMA**

Omgaan met een lastige patiënt

“Mijn dochter kan zonder enige aanleiding woedend tegen mij uitvallen. Ze schreeuwt dan dat ik de allerslechtste moeder ben die ze zich maar kan voorstellen en dat ze me kapot gaat maken. Ze gooit met glazen, trapt gaten in deuren en zwaait met haar vuist in mijn gezicht”. De moeder is bang en zou op dat soort momenten zelf het liefst weglopen. Het is een van de voorbeelden die te vinden zijn in het boek *Borderline de baas* van Koos Krook, coördinator van preventieprogramma's voor naastbetrokkenen, voorbeelden hoe patiënten hun omgeving kunnen terroriseren.

'VRAAG 1:

HOE BEN JE IN DE DOOLHOF VAN DE PATIËNT VERZEILD GERAAKT?

In Nederland lijdt tien procent van de bevolking aan een persoonlijkheidsstoornis. Borderline is zo'n stoornis, alleen daaraan al lijden naar schatting honderdvijftig- tot tweehonderdduizend Nederlanders. Het is een officiële psychiatrische aandoening die wordt gekenmerkt door impulsiviteit, emotionele labiliteit en relationele conflicten. Mensen met borderline denken vaak zwart-wit en reageren extreem. Ideeën en gedachten over zichzelf en over anderen wisselen sterk. Voor hen zijn mensen en situaties helemaal zwart of helemaal wit, geweldig of kwaadaardig. Vol overgave wordt aan iets begonnen, aan partners, studies en banen, maar die worden even snel weer aan de kant gezet. Borderline-patiënten gaan gebukt onder de grote vrees verlaten te worden, maar zetten hun naasten ook op afstand omdat intimiteit beangstigt. Ze

hebben een laag zelfbeeld, zijn snel diep gekrenkt en vieren hun onvrede woedend bot op zichzelf of degene door wie ze zich aangevallen voelen.

GEVOEL VAN INNERLIJKE LEEGTE

In zijn brochure 'Alles of Niets' legt psychiater Erwin van Meekeren uit hoe het in zijn werk kan gaan. 'Els' van 25 besluit plotseling dat het tijd wordt voor een relatie. Ze gooit zich volledig op dit doel, maar goed bedoelde adviezen van haar omgeving wuift ze weg. Als ook bemiddeling via een relatiebureau niets oplevert, raakt ze teleurgesteld. Kort daarop zweert Els bij het vrijgezellenbestaan. Vervolgens klaagt ze over de eenzaamheid. Duidelijk een vorm van borderlinegedrag, zegt Van Meekeren. “Je ziet het alles of niets, de impulsiviteit, de stoornis in contact leggen, het moeilijk alleen kunnen zijn en dreigend isolement. Ook de wijze van hulp vragen valt op. Eerst wil Els van geen bemoeienis weten, als het mislukt klaagt ze wel over de gevolgen van haar handelen, de eenzaamheid. Dit is voor omstanders vaak moeilijk te begrijpen.”

Nog moeilijker wordt het, als de patiënt naast dit soort 'kernsymptomen' ernstiger ontregelingen vertoont, zoals opzettelijke zelfverwonding, suïcidepogingen of psychotisch gedrag. Onvrede en een gevoel van innerlijke leegte wordt vaak 'bestreden' met alcohol, drugs of eetbuien. Borderlinepatiënten kunnen veel psychische verschijnselen hebben. Daarom wordt de aandoening soms zo moeilijk begrepen en wordt de diagnose nog wel eens gemist. Geen van de symptomen afzonderlijk is specifiek voor de borderliniestoornis, die kan variëren van heel mild tot zeer extreem. Alleen specialisten kunnen de diagnose stellen.

Dat persoonlijkheidsstoornissen een 'luke probleem zouden zijn, die welzijnswerkers goedgebetaald werk verschaffen', spreekt Van Meekeren fel tegen. "Wacht maar tot ze zelf problemen krijgen, of hun kind of partner," zegt de psychiater tegen critici. "Depressie wordt over de hele wereld, ook in ontwikkelingslanden, volksziekte nummer één. Angststoornissen staan ook in de top 10, tussen kanker en hart- en vaatziekten."

GENEN EN OMGEVING

Borderline is een ziekte die vooral in de westerse cultuur lijkt voor te komen, maar ook in niet-westerse landen en steden (vooral in Azië) met een vergelijkbare maatschappij. Misschien door de aard van deze cultuur, door de individualisering en het wegvallen van onderlinge verbondenheid binnen familie, buurt of kerk. Mensen voelen zich minder veilig en geborgen. Van Meekeren: "Er wordt steeds sterker een beroep gedaan op de eigen verantwoordelijkheid."

'MENSEN ROND EEN PATIËNT KUNNEN STEEDS EXTREMERE REACTIES IN DE HAND WERKEN'

We moeten voortdurend zelf keuzes maken in en over ons leven. Dat geeft minder zekerheid en houvast. Ook de snelle veranderingen in de maatschappij, met alle toenemende eisen, zouden een rol kunnen spelen."

In de psychiatrie wordt bij borderline niet gedacht aan één enkele oorzaak. Vaak is sprake van een wisselwerking tussen genen en omgeving, gevolg van een complexe opeenstapeling van samenhangende factoren. Veel borderlinepatiënten hebben een instabiele jeugd achter de rug, maar zeker niet allemaal. Sprake kan zijn van een stoornis in de serotoninehuishouding die prikkeloverdracht tussen zenuwcellen beïnvloedt.

Van een persoonlijkheidsstoornis wordt gesproken als iemands eigenschappen extreem en hinderlijk worden. Niet alleen de patiënten zelf lijden onder hun stoornis, ook hun naastbetrokkenen: partners, kinderen, ouders, broers en zussen, vrienden, vriendinnen. Van Meekeren: "Die worden of ze dat willen of niet vaak intensief en op ongemakkelijke tijdstippen bij de problemen betrokken. Het komt vaak voor dat relaties tussen borderlinepatiënten en anderen verslechteren of helemaal worden verbroken. Het kan makkelijk escaleren als beide partijen zich miskend voelen. Patiënten kunnen die ander beschuldigen van een slechte opvoeding, onvoldoende aandacht, mishandeling, te veel of te weinig bemoeizucht, niet serieus nemen enzovoorts. Naastbetrokkenen kunnen vinden dat borderlinepatiënten gezins- of familieverbanden kapot maken, door de enorme aandacht die ze vragen of door onterechte aantijgingen."

Ook trainer/sociaal netwerkfunctionaris Hans de Jong, die naastbetrokkenen al jaren coacht en ondersteunt, ziet vaak hoe zij tot het uiterste worden gedreven. "Naastbetrokkenen zouden hun borderlinepartner soms wel bij het groot vuil willen zetten of dromen zelfs dat hij er niet meer zou zijn en de verlichting die dat zou betekenen. Veel partners houden van hun borderlinevrouw of -man maar gaan kapot aan de onmacht om te gaan met die stemmingswisselingen en hef-



Foto WFA/Reuters

Tips voor naastbetrokkenen

- Leer borderline begrijpen. Veel GGZ-instellingen bieden ondersteunings- en trainingsprogramma's. Lotgenotengroepen bieden (h)erkenning en steun. Op internet: www.stichtingborderline.nl, www.stichtingpandora.nl, www.labyrint-in-perspectief.nl.
- Zorg voor jezelf: doe eigen dingen, zorg voor eigen ontspanning en plezier om niet overbelast te raken.
- Leer grenzen stellen, hou vast aan duidelijke afspraken.
- Zie negatief gedrag los van de persoon. Vat emotionele uitspraken niet te persoonlijk op. Ga op moeilijke momenten niet in discussie, herhaal dat je het gesprek op een kalmer moment voortzet en ga de kamer uit. Of het huis.
- Bescherm de kinderen tegen escalatie. Zeg geen leuke dingen met de kinderen af. Zorg voor afleiding.
- Accepteer geen lichamelijk of geestelijk geweld, zorg altijd voor eigen veiligheid en die van je kinderen, weet wat te doen in een crisissituatie. Zoek hulp.

tige emoties. Ze weten echter niet dat dit borderline-gedrag juist door de omgeving zelf kan worden opgeroepen, ongewild en onbewust. Daarom is goede voorlichting zo belangrijk. Door beter begrip kan er ruimte komen met elkaar door te gaan en vermindert de druk aanzienlijk.”

GENEZING IS MOGELIJK

Er zijn dus lichtpunten. Van Meekeren: “In tegenstelling tot wat altijd gedacht is blijkt een persoonlijkheidsstoornis veranderbaar te zijn en zelfs vaak te genezen. Tot voor kort geloofden de meeste psychiaters daar niet in, maar op basis van veel onderzoek blijkt nu het succes van verandering. Bij borderline valt impulscontrole bijvoorbeeld goed te verbeteren en op langere termijn kunnen relaties veel beter en rustiger verlopen. Maar emotionele labiliteit is hardnekkiger.”

'MEEGAAN IN DE ONREDELIJKHEID HELPT ZEKER NIET'

Aan de stabilisering kan de directe omgeving belangrijk bijdragen. Betrokkenen moeten vaak leren zien hoe, en waarom, ze langzaam maar zeker in de doolhof van de patiënt verzeild zijn geraakt en uit onmacht de steeds extremere reacties juist in de hand kunnen werken. In *Leven met een borderliner* stellen Mason en Kreger: “De naastbetrokkene is vaak dapper en heroïsch op het punt van vriendelijk gedrag, ongeacht de tol die dat van hem eist. In een poging de persoon van wie hij houdt te helpen, onderdrukt de naastbetrokkene zijn of haar woede, verwaarloost eigen behoeften, aanvaardt het gedrag dat de meeste mensen onverdraaglijk zouden vinden en vergeeft steeds opnieuw dezelfde misstappen [...] Al zijn de motieven van de naastbetrokkene prijzenswaardig, toch wordt hierdoor misplaatst gedrag van de borderliner in feite mogelijk gemaakt of bekrachtigd. Mensen met een borderliniestoornis leren zo dat hun daden weinig negatieve gevolgen hebben, dus hebben ze geen motief om te veranderen.”

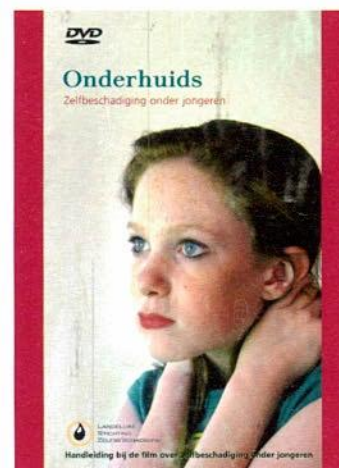
GRENZEN STELLEN

Uit angst dat de patiënt zich iets aandoet zijn veel naasten vaak veel te inschikkelijk geworden, terwijl iemand met borderlinegedrag juist schreeuwend behoefte heeft aan duidelijkheid en dus ook duidelijke grenzen. Zonder die grenzen kan de boel flink uit de hand lopen. Naastbetrokkenen geven vaak eigen activiteiten en vriendschappen op, gaan niet meer uit, verdragen lichamelijke en geestelijke mishandeling, lijden op hun werk door paniektelefoontjes van thuis: soms durven naastbestaanden op hun werk de telefoon niet eens meer op te nemen omdat hun borderline-partner bang is dat ze daar worden gebeld door rivalen. Maar meegaan in de onredelijkheid helpt zeker niet.

Ellen (45): “Mijn partner weigert om allerlei gecompliceerde redenen op vakantie te gaan. Eerst bleef ik ook thuis, maar zijn gedrag werd daar niet beter door. Ik heb geleerd zelf toch te gaan, met mijn kind, haar wil ik ook geen vakantie onthouden. Daar zijn we nu aardig in geschoold en we nemen papa's rare gedrag voor vertrek en na terugkomst op de koop toe. We weten waar zijn gedrag vandaan komt: we weten dat hij bang is ons kwijt te raken, maar wij weten dat we weer terugkomen, hebben hem dat ook gezegd, en duiken nog eens lekker de zee in. Bang dat hij zichzelf iets aan doet ben ik niet meer. Als dat zo zou zijn kan dat ook gebeuren als je wel thuis bent, maar even een boodschap doet. Die angst heb ik leren loslaten. Eerst zat hij als een donderwolk naar de muur te staren als we thuis kwamen en noemde hij me een verrader. Maar hij leert het al aardig. De laatste keer dat we van vakantie thuiskwamen had hij lekker voor ons gekookt.” Paal en perk stellen valt te leren. Mason en Kreger: “Grenzen stellen kan aanvankelijk angstaanjagend zijn. Daarom is het van doorslaggevend belang te bedenken dat je ze niet alleen trekt ter wille van je eigen geestelijke gezondheid. Je bewijst ook de borderliner een dienst.”

Lezen over borderline en zelfbeschadiging

- Paul Mason en Randi Kreger, *Leven met een borderliner*. Uitgeverij Nieuwezijds, Amsterdam.
- Koos Krook, *Borderline de baas. Gids voor naastbetrokkenen*. HB Uitgevers, Baarn
- Jaap Spaans en Erwin van Meekeren, *Borderline Hulpboek* (voor patiënten zelf). Boom, Amsterdam.
- Steven Levenkron, *Zelfbeschadiging*. SWP, Amsterdam.
- *Onderhuids. Zelfbeschadiging onder jongeren*. (DVD voor hulpverleners). LSZ, Utrecht. Zie www.zelfbeschadiging.nl.



Vrouwen varen wel verhoudingen in

De eclatante overwinning van de religieuze regeringspartij AKP heeft internationaal de zorg over verdere vooruitgang in Turkije verder aangewakkerd. Toch is het zeer de vraag of die zorg terecht is. Vijf jaar AKP-bewind heeft bijvoorbeeld overwegend versterking van de positie en de rechten van vrouwen gebracht, al zijn de verschillen tussen stad en platteland nog altijd groot.

Dit voorjaar vonden er in verschillende Turkse steden demonstraties plaats tegen de toenemende islamisering van de maatschappij. De protesten waren een steunbetuiging aan het leger dat op zijn website bekend had gemaakt alles te zullen doen om de seculiere democratie te beschermen tegen religieus fanatisme. Opmerkelijk was het grote aandeel van feministische bewegingen in de demonstraties, die aangaven dat met name de rechten van de vrouw worden bedreigd door de infiltratie van politieke islam in het systeem. Desondanks

'GENDERGELIJKHEID IS EEN BELANGRIJKE EIS VOOR TOETREDING TOT DE EU'

won de regeringspartij AKP, sinds haar oprichting al verdacht van een geheime agenda voor een religieuze staat, de recente parlementsverkiezingen met een overweldigende meerderheid. Islam en feminisme worden ook in Europa overwegend als onverenigbaar beschouwd,

en dus wordt een partij als de AKP met lede ogen aangezien. De praktijk van vijf jaar door de AKP gedomineerde regering laat op het gebied van vrouwenrechten een andere werkelijkheid zien.

VAN DEUGD NAAR GERECHTIGHEID

De *e-coup*, zoals de waarschuwing van de strijdmachten op internet werd genoemd, was een reactie op de voorgenomen benoeming van Abdullah Gül, minister van buitenlandse zaken, tot president van de republiek. Gül is, net als de huidige premier Recep Tayyip Erdoğan, lid van de *Aalet ve Kalkınma Partisi* (AKP), wat Partij van Gerechtigheid en Ontwikkeling betekent. De AKP splitste zich in 2001 af van de *Fazilet Partisi* (Partij van de Deugd), zelf weer de opvolger van de conservatieve en antiwesterse islamitische *Refah Partisi* van voormalig premier Necmettin Erbakan. Velen zien de AKP dan ook als bedreiging voor de Republiek Turkije zoals door Mustafa Kemal 'Atatürk' ('vader der Turken') in 1923 opgericht. Dat geldt vooral voor een elite van topfunctionarissen en juristen, bureaucraten, mediamagnaten en

legeraanvoerders die zichzelf zien als beschermheren van het 'kemalisme', de pro-Europese en seculiere ideologie die ten grondslag ligt aan de republiek. De vrouwengroepen van de voorjaarsprotesten droegen namen als 'Atatürk's Gedachtegoed Associatie' en 'Associatie ter Verdediging van het Moderne Leven', waarmee ze zich beroepen op het erfgoed van Atatürk dat als garantie wordt gezien voor de huidige moderne Turkse natiestaat op Europese leest.

Net als de kemalistische elite, zien zij de AKP veeleer als een schaap in wolfskleren die de *sharia*, islamitische wetgeving, zal herinvoeren zodra zij de volledige macht in handen heeft. De vrouwen waarschuwden dat hun verworvenheden als eerste zullen sneuvelen zodra de seculiere orde wordt vervangen door een islamitische. Als voorbeeld haalden ze onder andere de poging aan van Erdoğan in 2004 om overspel opnieuw strafbaar te stellen. Dat de echtgenotes van premier Erdoğan en minister Gül een hoofddoek dragen zou bovendien getuigen van achtergestelde gedachten over de rol

bij nieuwe Turkije

TEKST DOUTJE LETTINGA FOTO'S WFA/REUTERS

van de vrouw. De partij kent een achterban van traditionele religieuze middenklasse stemmers die niet overlopen van progressiviteit. Erdoğan's voorstel om overspel weer strafbaar te maken was er ongetwijfeld op gericht om gehoor te geven aan de wens van een conservatieve achterban. Maar het idee vond ook aanhang onder leden van de seculiere *Cumhuriyet Halk Partisi* (CHP), de partij die oorspronkelijk door Atatürk werd opgericht. Het ging dan ook niet, zoals wel is beweerd, om terugkeer naar een typische sharia-regel. In Europa viel het amendement echter niet in goede aarde en het is ongetwijfeld mede daardoor van tafel gehaald.

ATATÜRK'S SPRONG VOORWAARTS

Door zich als voorvechters van Atatürk's gedachtegoed op te werpen, hadden de demonstranten een sterke troef in handen, want zo konden zij religieus geïnspireerde ideologie afschilderen als reactionair en antipatriottistisch. Atatürk was immers degene die vrouwen verschillende burgerrechten verleende, zoals stemrecht (in 1934, elf jaar eerder dan vrouwen in Frankrijk dat kregen), het recht om te scheiden en het recht om te studeren voor dokter, piloot, of jurist. Hij schafte polygamie af en maakte het mogelijk dat vrouwen zich ongesluisd in het openbare leven konden begeven. Deze van bovenaf opgelegde moderniseringslag was onlosmakelijk verbonden met een geforceerde verbanning van religie (en alle uiterlijke kenmerken daarvan) uit de publieke ruimte. Dat werd mogelijk omdat islam vereenzelvigd werd met het



De nieuwe president Abdullah Gül (links op de foto), na drie stemrondes alsnog gekozen op 27 augustus 2007. Rechts premier Recep Tayyip Erdoğan.

Ottomaanse rijk waarmee de nieuwe republiek drastisch wilde breken. Toch profiteerde slechts een kleine, stedelijke elite van deze hervormingen, en bleef het gros van de vrouwen in Anatolië en Zuidoost Turkije zich iden-

'EERWRAAK EN HUISELIJK GEWELD STAAN OP DE EMANCIPATIE-AGENDA'

tificeren met islam en afhankelijk van patriarchale verbanden. Ondanks de afschaffing van het kalifaat, de invoering van de christelijke kalender, het verbieden van traditionele religieuze ordes, en de staatsbemoeienis met de benoeming van imams of hun vrijdagmiddagpreek, bleef de lokale imam een belangrijke persoon in het leven van de vrouw op het platteland en bleven traditi-

onele rolpatronen voortbestaan. Zo was in 1975, ondanks de leerplicht, meer dan de helft van de Turkse vrouwen nog steeds analfabeet en huisvrouw, werkte slechts tien procent in de urbane industrie en bestond er vrijwel geen enkele vrouwelijke bestuurder in de lokale overheid.

GENDERONGELIJKHEID BLEEF

In de jaren tachtig, ten tijde van de grote migratiestromen van het platteland naar de stad, brak het besef van de achtergebleven hervormingen door en begon de mythe dat de door Atatürk opgelegde emancipatie voltooid was af te brokkelen. Feministische academici lieten zien dat het door hem ingevoerde burgerlijke en strafrecht nog altijd doordrenkt was van traditionele en ongelijkwaardige ideeën over mannen en vrouwen. Getrouwde vrouwen dienden nog steeds toestemming van hun echtgenoot te vragen als ze wilden werken. Vrouwen

die buitenechtelijke seks hadden werden anders behandeld dan mannen. Verkrachting binnen het huwelijk werd niet erkend en er bestond strafverlichting als een dader de vrouw na verkrachting zou trouwen. Vrouwen konden ook geen gelijke aanspraak maken op kinderen en materieel bezit na een scheiding. Zo werd duidelijk dat het niet alleen achtergebleven plattelanders waren die nog slechts verlicht hoefden te worden door een staatselite. Genderongelijkheid zat verankerd in het hele systeem zoals bedacht door de oprichter van de republiek zelf. Inmiddels kan de Republiek niet langer terugrijpen op de enorme vooruitgang die het land heeft geboekt ten opzichte van zijn Ottomaanse voorganger wat betreft de positie van de vrouw. Door de toenemende globalisering en internationalisering van de mensenrechten dient tegenwoordig veeleer de internationale arena als maatstaf voor emancipatie. Uit cijfers van het *World Economic Forum* uit 2006, blijkt dat Turkije nog ver achter loopt op andere landen wat betreft gender-gelijkheid in het onderwijs, de arbeidsmarkt en bestuur. Van de 115 landen die werden vergeleken, staat Turkije op nummer 105, tweeëntwintig plaatsen beneden Cyprus, de slechtst scorende EU lidstaat. Met name wat betreft de deelname van vrouwen aan de arbeidsmarkt doet Turkije het slecht (28 procent, waarvan het merendeel in onbetaald agrarisch werk), maar ook in de politiek (4 procent in parlement en ministerposten) en het management (6 procent) zijn minder

vrouwen aanwezig. Alleen wat vrouwen in wetenschappelijke topposities betreft, scoort Turkije met 24 procent hoger dan bijvoorbeeld het abominabele Nederlandse gemiddelde van 10 procent.

LEERPLICHT NIET VOOR MEISJES

Voor al op het Turkse platteland zijn patriarchale tradities blijven voortbestaan. Vrouwen nemen er onbetaalde zorg en arbeid op zich en trouwen jong met gearrangeerde partners. Eerwraak, huiselijk geweld en zelfs polygamie komen nog altijd voor. Juridische maatregelen om daders van geweld aan te pakken blijken vaak achterwege, net als opvangtehuizen voor de slachtoffers, en ondanks de leerplicht worden nog steeds veel meisjes thuisgehouden

'DE ONTWIKKELINGEN DIE TURKIJE HEEFT DOORGEMAAKT STEMMEN OPTIMISTISCH'

en zelfs niet eens geregistreerd na de geboorte. UNICEF schatte dat 873.000 geregistreerde meisjes tussen 6 en 14 jaar niet naar school gingen in 2002, naast 562.000 jongens. En pas in 2001 werden mannen en vrouwen voor de wet gelijkgesteld wat betreft erfrecht en zeggenschap over de kinderen. Mede dankzij een actieve lobby van de vrouwenbeweging nam het Turkse parle-

ment in 2004 een wetsvoorstel aan dat korte metten maakte met traditionele noties over de vrouw als eerbezit van de familie en haar echtgenoot.

Het perspectief van toetreding tot de Europese Unie (in 1999 werd Turkije kandidaat-lid) heeft ongetwijfeld bijgedragen aan het doorvoeren van een dergelijke hervorming, want gendergelijkheid is een belangrijke eis voor toetreding tot de EU. Hervormingen zijn mogelijk als ze gedragen worden. Tegen alle verwachtingen in stemde de AKP (die in 2002 de grootste van Turkije werd met 34 procent van de stemmen) voor de hervormingen. Bovendien getuigde het partijprogramma van emancipatoire intenties en beloofde werk te maken van de feminisering van politiek en arbeidsmarkt en om de werkcondities voor vrouwen te verbeteren. In tegenstelling tot de islamitische partij *Refah Partisi* waaruit ze is voortgekomen, koos de AKP vanaf het begin voor een op Europa gericht beleid en steunde zij de juridische wijzigingen in het privaatrecht en het strafrecht.

VROUWEN IN HET PARLEMENT

Ook in andere opzichten heeft de AKP werk gemaakt van vrouwenrechten. In mei 2005 werd een parlementaire commissie ingesteld om de positie van vrouwen te verbeteren en huiselijk geweld tegen te gaan. Dit leidde tot een speciale richtlijn die de uitbreiding van opvangtehuizen moet bewerkstelligen en de coördinatie tussen verschillende hulpverleningsinstellingen moet ver-



Demonstratie voor het behoud van de seculiere natie in Turkije. Manissa, 5 mei 2007.



Viering van de overwinning van de AKP voor het hoofdkwartier van de partij in Ankara, 22 juli 2007.

beteren. Ook werd er geld gestoken in de aanbouw van nieuwe crèches en praktijkgerichte opleidingscentra om de arbeidsdeelname van vrouwen te vergroten, in campagnes om meisjes naar school te krijgen en de bouw van nieuwe klaslokalen.

Deze koers beloofde Erdoğan voort te zetten na zijn grote overwinning in de verkiezingen van juli. De AKP kreeg bijna vijftig procent van de stemmen, waardoor ze (met 341) over nagenoeg twee derde van de in totaal 550 parlementaire zetels beschikt. Ook het aandeel van vrouwen in het parlement steeg spectaculair van 24 naar 50, waardoor nu 10 procent van de zetels bezet wordt door vrouwen. De helft daarvan is van de AKP, die een zeer actieve vrouwenbeweging heeft. Er zitten nu ook negen Koerdische vrouwen in het parlement, die als onafhankelijke kandidaat mee deden aan de verkiezingen en genoeg stemmen haalden om de tien procent kiesdrempel te omzeilen die partijen moeten halen. Hun bijdrage aan de Turkse democratie getuigt van een dubbele inhaalslag, want zowel qua etniciteit als qua geslacht maken zij deel uit van de meest marginale groepen binnen Turkije.

MOTIEF: GROEI EN VOORUITGANG

Niet iedereen stemde op de AKP om haar religieuze kleur. De politieke stabiliteit en economische groei (gemiddeld zeven procent) in het Turkije van de afgelopen jaren hebben ook veel niet-religieuze kiezers vertrouwen ge-

geven in de AKP. In vrijwel alle regio's van het land, kan de partij rekenen op aanhangers uit verschillende lagen van de samenleving, zowel in traditioneel CHP stemmende steden als Izmir als in de Koerdische regio's. De investeringen in het onderwijs, de zorg, en de infrastructuur, en de uitbreiding van individuele rechten en vrijheden (ook die van Koerdische minderheden), heeft premier Erdoğan veel stemmen opgeleverd. Hij heeft zich vooralsnog bewezen als een pragmatisch politicus die slim weet te manoeuvreren tussen zijn achterban, het leger en de wensen van de Europese Unie. Zijn politiek entrepreneurschap zal zich in de toekomst mogelijk verder uitkristalliseren, bijvoorbeeld tegenover zijn nationalistische en kemalistische opposanten en tegenover de EU.

Voor de Turkse vrouw ziet de besteding van zijn macht er tot nu toe niet slecht uit. Uiteindelijk heeft ook zij het meeste te winnen bij de lage inflaties, onderwijsinvesteringen, en aantrekende arbeidsmarkt die Turkije onder zijn bestuur heeft gezien. Er zijn nog veel structurele barrières te overwinnen, zowel cultureel als sociaal-economisch, maar de enorme ontwikkelingen die Turkije de laatste jaren heeft doorgemaakt stemmen optimistisch. Veel zal afhangen van de bereidheid machtsverschuivingen te accepteren, mannen ten gunste van vrouwen, bestaande elites ten gunste van nieuwkomers. Dergelijke veranderingen in de status-quo gaan niet zonder slag of stoot en zullen mogelijk

nieuwe conflicten uitlokken. Maar duidelijk is, dat het Turkse volk definitief gekozen heeft voor een inclusieve en pluralistische democratie die zich niet langer door het leger laat intimideren.

Doutje Lettinga is politicologe en historica. Zij wijdde haar MA-scriptie geschiedenis aan Turkije.

MEER INFORMATIE

European Stability Initiative, *Sex and Power in Turkey. Feminism, Islam and Maturing of Turkish Democracy*. Berlijn/Istanbul, 2 juni 2007.

Öktem Kerem, *Harbringers of Turkey's Second Republic*. In *Middle East Report Online*, 1 augustus 2007.

World Economic Forum, *The Global Gendergap Report* (2006)

www.weforum.org

Times, 'Is this just a headscarf – or really a threat to democracy?' (1 juni 2007) www.timesonline.co.uk

Turkish Daily News, 'Women stronger in the Turkish Parliament' (24 juli 2007) www.turkishdailynews.com.tr

Op maandag 8 oktober, ca. 20.55 uur, zendt de VPRO op Nederland 2 in 'Tegenlicht' de documentaire *De Kandidaat. Turkije en de dilemma's van de democratie* uit. Aan de hand van gesprekken met kandidaten, betrokkenen en Abdullah Gül wordt geïmpliceerd dat de Islamitische AK-partij een stuk moderner is dan het oude, seculiere establishment.



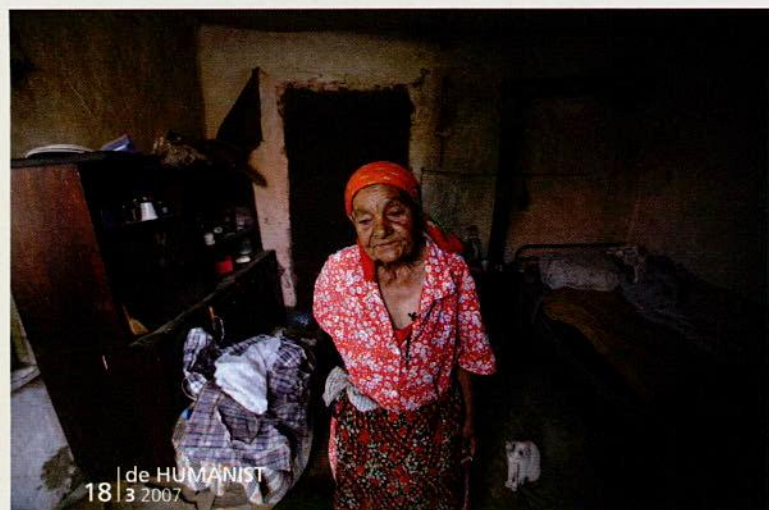
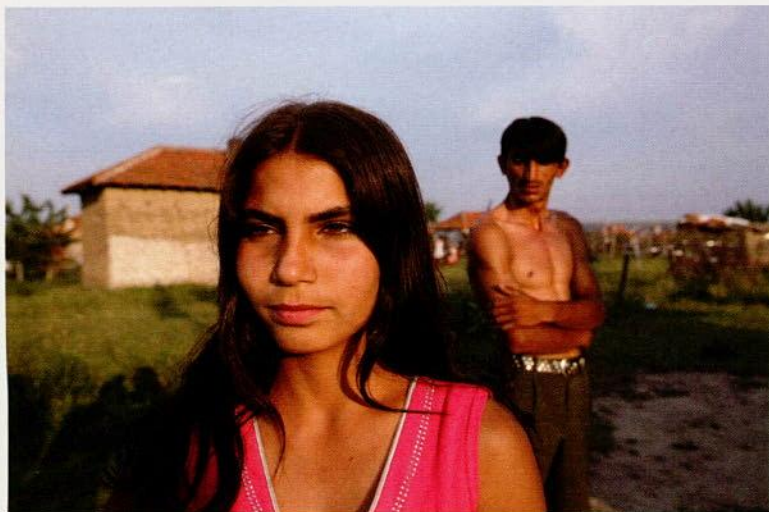
Demonstranten met een portret van de stichter van hun staat, Mustafa Kemal 'Ataturk' en slogans 'We zijn allemaal Turks', naar analogie van de slogans 'We zijn allemaal Armeens' tijdens de begrafenis van de vermoorde Turks-Armeense journalist Hrant Dink, twee weken eerder. Istanbul, 4 februari 2007.



Vertrouwd beeld in het zuidoosten van Turkije: man gaat per ezel, terwijl vrouwen te voet volgen.

ZIGEUNERS IN BULGARIJE

Apartheid in Europa



TEKST EN FOTO'S **TON KOENE**

Gescheiden klassen in scholen. Verboden toegang in zwembaden, bars en restaurants. Geen kans op een baan als ambtenaar of op kantoor. Opgejaagd en in elkaar geslagen door politieagenten. Leven in een getto zonder water en elektriciteit. Nicolay Kirilov, voorzitter van de hulporganisatie Roma-Lom over de behandeling van zigeuners in Bulgarije: 'Apartheid in de achtertuin van Europa.'

Met de toetreding van Bulgarije tot de Europese Unie in januari van dit jaar, zijn bijna één miljoen zigeuners in het land niet meer alleen een Bulgaars, maar nu ook een Europees probleem geworden. Roma, maar ook Turken die voor zigeuners worden aangezien, worden systematisch gediscrimineerd in Bulgarije. In de steden Plovdiv en Lom zou de behandeling van zigeuners volgens hulpverleners zelfs vormen van apartheid aannemen.



'EEN MILJOEN ROMA LEVEN VAN ÉÉN OF TWEE EURO PER DAG'

In de wijk Stolipinovo in de noordelijke stad Plovdiv bijvoorbeeld, leven ruim zestig duizend Roma in smerige oude Sovjet flats. De kelders van de flats staan tot een meter hoog gevuld met afvalwater. Ratten zo groot als een onderarm planten zich in rap tempo voort en dringen de appartementen binnen. Elektriciteit en water zijn afgesloten en afvoerleidingen van wc's zijn gebroken. Bewoners gooien het huisvuil van vijfhoog uit het raam, in het trappenhuis ligt afval opgestapeld.

Vorig jaar raasde er vanwege de slechte hygiëne een hepatitis A-epidemie door deze wijk. Veel kinderen zijn ziek of hebben infecties. Mensen leven dicht op elkaar in Stolipinovo. In een gemiddelde driekamer woning leven meerdere gezinnen.

BLOED VOOR GELD

De meeste Roma zijn werkeloos. Zij die wel werk hebben, doen het laagste en vuilste werk. Ze vegen wegen schoon of slepen met afval van Bulgaren. Oude mensen schoffelen hier en daar perkjes om hun schamele pensioentjes aan te vullen. Een andere, populairdere manier van inkomsten genereren, is het geven van bloed aan Bulgaren die geopereerd moeten worden. Rond alle Bulgaarse ziekenhuizen hangen zigeuners rond. Bijna één miljoen Roma leven van één of twee euro per dag.



'DE MEESTE BULGAREN VINDEN ROMA VIES, DOM EN DIEFACHTIG'

Sociale problemen lijken zich door en armoede en frustratie op te stapelen in Roma-wijken zoals Stolipinovo. Zeker vijf procent van de buurtbewoners is heroïneverslaafd, schat



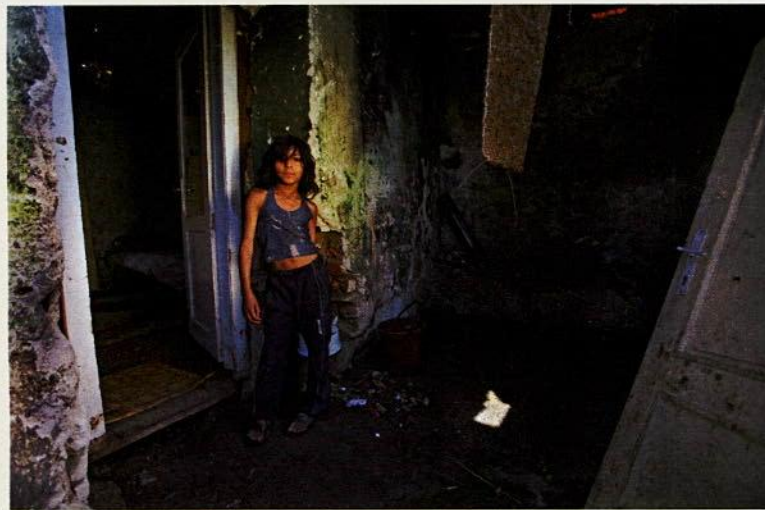


Anjo Michaylov, een sociaal werker van de Roma organisatie 'selfhelp bureau'. "Een shot kost nog geen euro," zegt de hulpverlener. Er is veel overlast van de gebruikers, want velen gooien hun spuiten weg op straat. Ook het bier drinken begint al vroeg in de ochtend in Stolipinovo.



KINDERPROSTITUTIE

Prostitutie is een ander groeiend probleem in de wijk, volgens Michaylov. Zelfs kinderen, sommigen pas 14 jaar oud, prostitueren zich. Het aantal HIV-besmettingen dat de hulpverlener registreerde is opgelopen tot 25. Pooiers en drugsdealers rijden in donkere Mercedesen met geblindeerde ramen stapvoets door Stolipinovo. De weinige aanwezige politie, kijkt tegen betaling de andere kant op. "Corruptie neemt hier Afrikaanse vormen aan," zegt Michaylov. Bij de gratis basisschool voor zigeuners in Stolipinovo, komen dagelijks maar vijf van de dertig kinderen opdagen. De meeste kinderen werken in plaats van naar school te gaan. Het gros van de buurtbewoners geniet geen of op zijn hoogst enkele jaren lagere school.

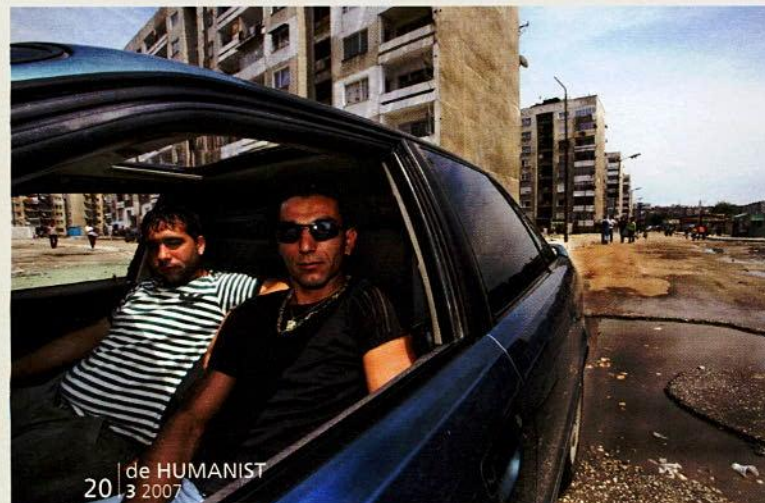


'EEN DAG WERKEN OP DE BELT VOOR VIJFTIG EUROCENT'

Elke stad in Bulgarije heeft haar eigen 'Stolipinovo wijk' met zigeuners, zeggen hulpverleners. De heersende opinie in Bulgarije is dat Roma allemaal vies, dom en ordinaire dieven zijn. Bulgaren blijven angstvallig uit hun buurten en leven hun eigen leven. De zigeuners lijken zich bij hun lot te hebben neergelegd.

'WIJ ZIJN GEEN APEN'

'Ons leven is al zo vaak beschreven en in beeld gebracht, maar er is nog niks veranderd', zegt Slavka Naidenova. Zij werkt met haar hele familie – vader, moeder, echtgenoot en schoonzus – op de vuilnisstortplaats van Lom. Een hele dag werk levert elk vijftig eurocent op. Naidenova oogt een stuk ouder dan de 57 jaren die ze telt, een cynische lach verradt haar rotte gebit. 'Ga toch weg, wij zijn geen apen die je de hele tijd kunt komen fotograferen,' zegt ze, afwerend wuivend met haar arm.



ROZEMARIJN SCHALKX

POPCORNVERZET



Nu de generatie die de oorlog heeft meegemaakt uitsterft, bepalen films over de Tweede Wereldoorlog steeds meer het populaire beeld van die oorlog. Volgens Paul Verhoeven is het aan zijn film *Zwartboek* te danken dat 'de kennis over de feiten van de Tweede Wereldoorlog nu behouden blijft.' Op de website van de film wordt een gratis onderwijsprogramma aangeboden. Door fragmenten te kijken 'van één van Nederlands beste films ooit' kan je erachter komen hoe het leven in Nederland tijdens de bezetting was, aldus de website.

Wie de film kent weet dat *Zwartboek* een ongeloofwaardige opeenstapeling is van achtervolgingen, verraad, seks en geweld. De kijker krijgt de indruk dat de bezetting in Nederland bestond uit een wervelwind van beeldschone joodse onderduikers die in badpak in een weiland zonnen terwijl ze naar (verboden) jazzmuziek luisteren, corrupte verzetsstrijders, decadente Duitsers, fatsoenlijke postzegelverzamelaars, laag overvliegende vliegtuigen en geblondeerd schaamhaar. Dat deze film zou bijdragen aan de kennis van het leven in Nederland tijdens de bezetting is daarom op zijn zachtst gezegd onwaarschijnlijk. Dat Verhoevens doldrieste perspectief op de geschiedenis het beeld van de oorlog bij jongere generaties wel degelijk mede zal bepalen, daar zal Verhoeven naar ik vrees wel gelijk in krijgen.

Een vergelijkbare angst bekruipt mij nu de Amerikaanse regisseur Bryan Singer bezig is met het maken van een film over de mislukte aanslag op Hitler van 20 juli 1944, met Tom Cruise in de rol van Claus Schenk Graf von Stauffenberg. Singer is bekend geworden door zijn blockbusters over striphelden als de X-Men en Superman. Cruise dankt zijn faam aan actiefilms als *Minority Report* en de *Mission: Impossible*-serie. Ondanks initiële protesten in Duitsland tegen de keus voor Cruise vanwege zijn lidmaatschap van de Scientology beweging, overheerst inmiddels de tevredenheid in Duitsland. Verschillende nabestaanden van de plegers van de aanslag hebben verheugd gereageerd op de film, die voor miljoenen wordt gesubsidieerd door de Duitse overheid. Florian Henckel von Donnersmarck, regisseur van de oscarwinnende film *Das Leben der Anderen* merkte op dat de sterrenstatus van Cruise het verwaarloosde verhaal over de held Von Stauffenberg wereldwijde bekendheid zal geven. De film zal meer voor het imago van Duitsland betekenen dan

tien wereldkampioenschappen voetbal, juichte Von Donnersmarck. In Duitsland ziet men de film vooral als middel om de smetten van het nazi-verleden te doen vergeten.

Ik heb er geen enkele twijfel over dat Singer een onderhoudende film maakt; de gehandicapte held Von Stauffenberg, die compleet met ooglapje zijn leven in de waagschaal stelt voor het grotere goed doet iedere bioscoopbezoeker wtertanden. Wie iets langer over de aanslag op Hitler nadenkt realiseert zich dat deze rijkelijk laat was en gepleegd werd door de antidemocraten die Hitler in de elf jaar ervoor geen haarbreed in de weg hadden gelegd. Pas toen het voor iedereen lang en breed duidelijk was dat Duitsland de oorlog zou verliezen en er dagelijks steeds jongere Duitse soldaten de dood in werden gejaagd kwam het tot een plan om Hitler te doden. Met de afkeer van de jodenvervolgung had dat minder te maken dan het heldenverhaal ons wil doen geloven.

'DE FILM ZWARTBOEK IS EEN
ONGELOOFWAARDIGE OPEENSTAPELING
VAN VERRAAD, SEKS EN GEWELD'

De mensen die zich voor 1933 tegen Hitler hadden verzet zaten in 1944 al tien jaar in een concentratiekamp als ze niet dood of gevlucht waren. Terwijl de aanslag van Von Stauffenberg al zes keer verfilmd is, wacht hun verhaal daar nog altijd op. Als het er ooit van zal komen zal die verfilming niet door een Amerikaanse blockbusterregisseur plaatsvinden. Het verhaal leent zich niet voor een universeel heroïsch epos, omdat het verzet zo duidelijk links politiek geëngageerd was. De gemiddelde bioscoopbezoeker ziet graag een ode aan het idee dat er in ieder individu een ongecompliceerde held schuilt. Exposés over de klassenstrijd, de situatie in Weimar Duitsland en de strubbelingen tussen de SPD en de KPD laten zich anders dan een heldenepos niet met cola wegspoelen. Verfilmd geschiedenis moet behapbaar zijn als popcorn.

**"HET IS TOCH ONGELOFELIJK DAT BIJNA NIEMAND
VAN DIE JONGELUI EEN DONORCODICIL HEEFT"**

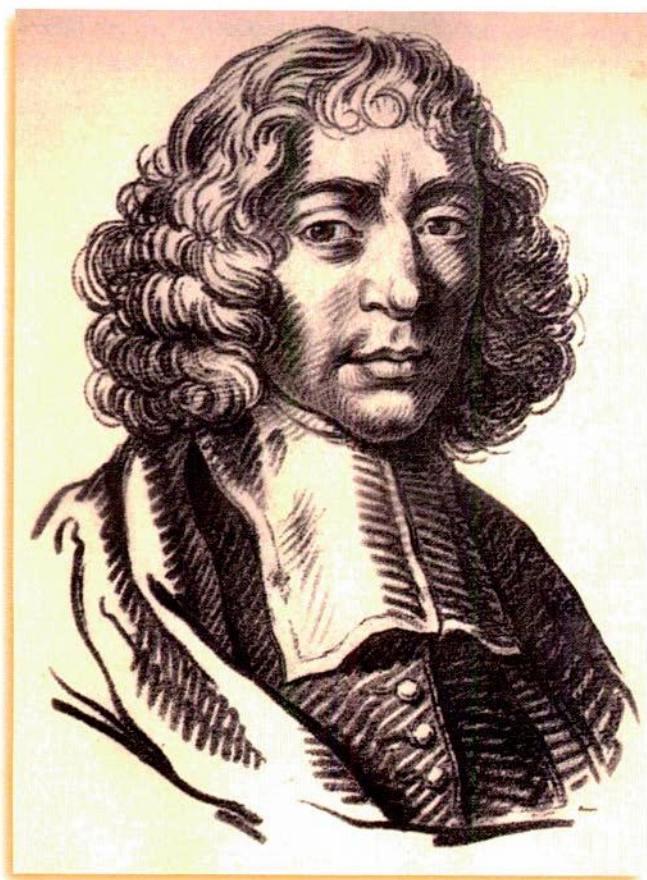


WILT U OOK ERGENS AANDACHT VOOR VRAGEN, GA NAAR SIRE.NL
DAN MAKEN WIJ ER EEN CAMPAGNE OVER

SIRE 40
jaar

U MAG 'T ZEGGEN

Spinoza, bruggenbouwer uit Holland



In lijn met de wijze waarop Rushdie, Hirsi Ali en Van Gogh de maat zijn genomen, wordt dat hier te lande nu ook met Spinoza gedaan: is hij atheïst of niet en is dat wederom een verkettering waard of juist te prijzen? Terwijl de vraag beter zou kunnen zijn: kan Spinoza – nationaal en mogelijk mondiaal – van dienste zijn bij de zo noodzakelijke religieuze integratie?

TEKST PETER VAN RIETSCHOTEN

Dat Baruch de Spinoza (1632-1677) als atheïst moest worden beschouwd, was in ieder geval voor veel van zijn tijdgenoten een uitgemaakte zaak. Iemand die het aandurfde de almachtige God op één lijn te stellen met de doorgaans toch al weinig verheven natuur vroeg er natuurlijk om hem bij zijn leven te vervloeken en dood te

wensen. Een mislukte aanslag en zijn excommunicatie uit de joodse gemeenschap (1656) onderstreepten die opvatting; Spinoza zelf droeg er nog aan bij door zich achter de schrijftafel terug te trekken en zijn meesterwerk *Ethica* pas uit te laten geven toen de dood bij hem voortijdig in bed was gekropen. En heden ten dage zijn er – in eigen

land en elders – voldoende stromingen en groeperingen die het gedachtegoed van de Hollandse filosoof blasfemisch vinden dan wel een heftige belediging voor de eigen godsdienst. Zo vindt christelijk Nederland het eigenlijk onbegrijpelijk dat Spinoza is toegevoegd aan de Nederlandse canon, en gezien zijn afkeer van sektarische religies is

het niet waarschijnlijk dat de Ethica in bijvoorbeeld het Noord-Ierland van de IRA of in het Irak van de elkaar op leven en dood bestrijdende sjiiten en soennieten veel volgers zal hebben. Zijn biograaf Steven Nadler is ervan overtuigd dat Spinoza de in religieuze verdeeldheid gedrenkte joodse staat 'vanzelfsprekend zou verafschuwen'; en de kans is klein dat er boeken van Spinoza te vinden zullen zijn op de nachtkastjes van de Turkse president Gül of zijn VS-collega Bush. De lijn die hen allen verbindt is: wij zijn tegen Spinoza, want hij is atheïst.

ATHEÏSME BINDT TEGEN EN VOOR

Opvallend is dat de voorstanders van Spinoza op hetzelfde argument zijn verenigd: '...want hij is atheïst.' Uit dat atheïsme zou zijn pleidooi voortkomen voor de volstrekte scheiding tussen kerk en staat en voor vrijheid, tolerantie en vrijheid van meningsuiting, allemaal vaandels waarachter de hedendaagse seculiere liberalen en andere vrijdenkers zich gaarne scharen. Daarnaast

zijn er meerdere wetenschappelijke disciplines (antropologie, milieukunde,

'OF SPINOZA WEL OF GEEN ATHEÏST WAS IS VOLSTREKT IRRELEVANT'

ecologie) en spirituele scholen (Gaia-hypothese, soefi) die de mens bepaald niet los van de natuur zien staan en Spinoza's kerngedachte 'God = Natuur = Ene Substantie' derhalve niet zullen bestrijden. En uit Spinoza's opvatting 'kennis is alles' mag worden aangenomen dat de humanisten, voor wie de menselijke vrijheid en autonomie, verantwoordelijkheid, waarachtigheid en zelfontplooiing van wezenlijk belang zijn, hem ook hiervoor een warm hart toedragen.

Waar nog aan moet worden toegevoegd dat er een flink aantal kenners (...) annex bewonderaars is dat bijna eist dat Spinoza als atheïst wordt beschouwd. (Plus een flink aantal modieuze woordvoerders van de tijdgeest, die elders al te veel aandacht krijgen.) Voorbeelden zijn de eerder genoemde Spinoza-biograaf Steven Nadler, die niet alleen hoogleraar filosofie en joodse studies is in de VS, maar momenteel ook de Spinoza-wisselleerstoel van de Universiteit van Amsterdam bekleedt. Hetgeen hij onder andere doet met collega-hoogleraar en historicus Jonathan Israël, die eveneens een uitgesproken adept is van de 'Spinoza is een atheïst'-opvatting. Nadler vindt dat men Spinoza 'als een atheïst' moet lezen; Israël stelt dat het leggen van een harmonieus verband tussen het denken van Spinoza en religie onjuist is en zelfs 'politiek en sociaal uiterst schadelijk'.

OF IS ATHEÏSME OOK EEN GELOOF

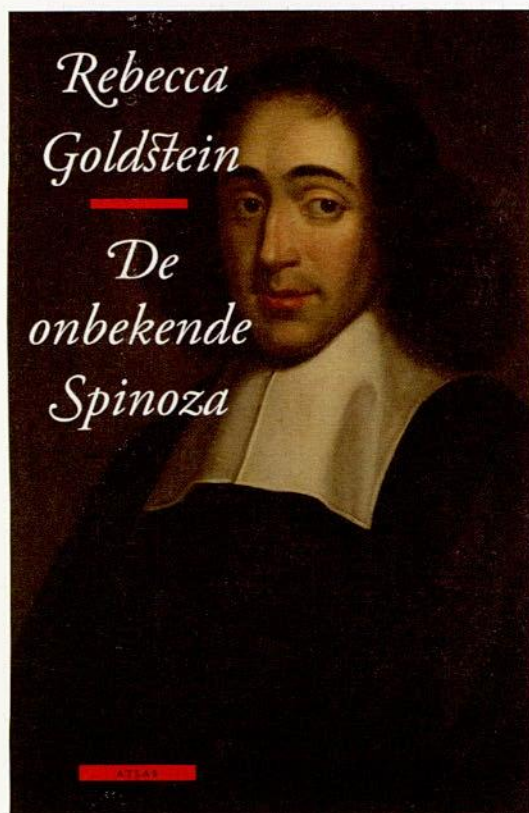
De discussie over het wel of niet atheïst zijn van Spinoza kan echter ook als volstrekt onbelangrijk worden beschouwd. Wellicht zal de Engelse filosoof John N. Gray dat doen. Over het atheïsme

schrijft hij: 'In intellectuele termen is het atheïsme een fossiel uit Victoriaanse tijden. In freudiaanse termen is het een vorm van onderdrukking.' En als veel anderen vindt hij atheïsme niet een, laat staan dé vorm van geestelijke vrijheid, maar hooguit een geloof in niet geloven. In *Strohonden* schrijft hij: '...een wereld die wordt gedefinieerd door de afwezigheid van de god der christenen is nog steeds een christelijke wereld'. Met geloof in het algemeen (religie) is Gray ook snel klaar. Alle religies zijn volgens hem wanhopige pogingen om de toevalligheid van de mens te ontkennen. Het Christendom is gebaseerd op het geloof dat waarheid vrij maakt. De passie voor waarheid is verworden tot een cultus. De drijfveer daarvan wordt weer helder door Spinoza verwoord: 'Godsdienst is een krampachtige poging om Gods toorn af te wenden en zich van Zijn gunstbewijzen te verzekeren. Godsdienst berust op angst.'

Ook in het humanisme ziet Gray geen onderscheidend denken. Het is volgens hem een niet-religieuze religie die bestaat uit bij elkaar geraapte, wegrotende restjes van christelijke mythen.

'HET GAAT NIET OM DE WAARHEID VAN DE VRIJE MENS, HET GAAT OM HET BEGRIJPEN'

Hij bestrijdt de humanistische gedachte dat 'waarheid kennen' leidt tot vrij zijn. Dat de weg naar de vrijheid bij humanisten via de wetenschap leidt en bij religies via het geloof, maakt volgens Gray niets uit. Het humanisme is een verlossingsleer – het geloof dat de mens de touwtjes van zijn lot in handen kan nemen, dat de mens voor de aarde van groter belang is dan welk levend wezen ook. maar ook daarbij is er volgens Gray geen enkele reden voor de mens om zich verheven boven al het andere te



achten. Daarmee produceert Gray overigens een opvallende parallel met Spinoza, die immers keer op keer herhaalt dat de mens er ten onrechte van uitgaat dat Gods doel op de mens betrekking heeft.

PLURALISME VRAAGT OM BRUG

Met andere woorden: de vraag of Spinoza wel of geen atheïst is (was), levert niets op. Die kan gemakkelijk in de doodlopende straat eindigen van 'iedereen is het met elkaar eens over iets dat niet is wat het lijkt te zijn'. Wel of geen atheïst is een dispuut dat nauwelijks enige academische of maatschappelijke waarde heeft en veeleer als hype lijkt mee te deinen op de fundamentalistische dan wel angstgestuurde herleving van religies. Beter zou zijn de inhoud van Spinoza's gedachtegoed (nogmaals) grondig tot ons te nemen en te bezien in hoeverre daarmee een brug is te slaan tussen partijen die elkaar nu en al veel langer het licht in de ogen niet gunnen. Waarbij het dan bij voorkeur niet moet gaan om deuren van studeerkamers die moeten worden geopend, maar begrepen moet worden dat steeds meer staten (snel of langzaam) meer en meer pluralistisch worden en religieuze uitsluiting derhalve steeds meer een bron van onrust zal zijn. Beter dus is te onderzoeken in hoeverre Spinoza zou kunnen helpen bij de nationale en mondiale (religieuze) integratie in een wereld die volgens John Gray helemaal niet wordt gekenmerkt door secularisatie, maar waarin het ongewenst is om de politiek permissie te geven religie buiten het openbare leven te houden.

MEER OM ONSZELF DOEN

Waar we het moeten zoeken (en dát we moeten zoeken) wordt bijvoorbeeld aangegeven door Herman Vuijsje met zijn nieuwe boek *Tot hier heeft de Heer ons geholpen*. Atheïst Vuijsje stelt daarin dat christenen en moslims over en weer minder angst voor elkaar moeten hebben. Dat zou ook meer vrijheid van geloven impliceren en dat zou tevens beter passen bij het christelijke Godsbeeld dat aan het vervagen is. Vol-

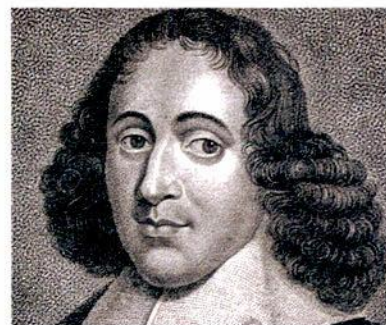
gens Vuijsje van 'Oud-Testamentische macho-generaal' tot 'een entiteit die in onszelf en overal is.' Degenen die zich in Spinoza hebben verdiept, zal dit maar al te bekend voorkomen. Zo ook Vuijsjes (sociologische) gedachte dat goede daden niet meer worden verricht om een toegangsbewijs voor het hiernamaals te krijgen, maar eenvoudigweg omdat de mens beschaafd is en goed wil leven. Zelfs zonder beloning van anderen kunnen er voor onbekenden aan de andere kant van de wereld goede daden worden verricht. Hedendaags goed doen (beschaafd leven) verschilt volgens Vuijsje dan ook maar weinig van de orthodox-religieuze opvatting dat de mens met zijn handelen niets kan bereiken, omdat God alles al heeft voorbestemd. Hetgeen eveneens volledig in overeenstemming is met Spinoza die stelt dat er geen vrije wil is, 'alles vloeit noodzakelijk uit God voort'.

'NIEMAND HEEFT ZICH OOIT VERHEVENER OVER GOD UITGELATEN DAN SPINOZA'

En ook het 'niet meer leven om de complimenten en goedkeuring van God' en dus de gedachte dat de mens het nu zelf moet doen, is zonder meer op Spinoza terug te voeren.

HET BEPAALDE BEGRIJPEN

Nog directer dan Vuijsje geeft theoloog Jan Knol in zijn boek *Spinoza, uit zijn gelijkenissen en voorbeelden* aan wat de hoofdlijnen in het denken van de Hollandse filosoof zijn. Eigenlijk doet Knol dat zo helder en begrijpelijk (en is Spinoza zo modern!), dat de pragmatische toepassingen voor het opscheppen liggen. Die komen erop neer dat God bepaald niet passief is maar ook niet enkel en alleen gericht op de mens, dat de heilige Schriften de belangrijkste oorzaken zijn van het geloof in God in de vorm van een persoon, dat God en



natuur een zijn, alles is een eenheid. En Knol levert en passant ook een bijdrage aan de non-discussie over het al dan niet atheïst zijn van Spinoza: 'Alleen iemand zonder verstand kan Spinoza voor een atheïst uitmaken. Niemand heeft zich ooit verhevener over God uitgelaten dan hij.'

In feite pelde Spinoza ruim 300 jaar geleden al alle verduisterende, angst-aanjagende, verdelende en misleidende rokken af en legde hij toen al op tafel wat vandaag de dag weleens dé sleutel voor een succesvolle integratie van elk denken zou kunnen zijn: het gaat niet om de waarheid van de vrije mens, het gaat om het begrijpen door de mens die weet dat hij in alles door het Ene bepaald is.

Voor velen misschien nog een (idealistische, vreeswekkende dan wel blasfemische) brug te ver, maar het is goed te weten dat die brug er is. Dat die al zo lang geleden is gebouwd en nog steeds staat, is op zich al mooi. De energie die wordt gestoken in 'wel/niet atheïst' zou beter kunnen worden besteed aan hoe de brug meer kan worden gebruikt.

RECENT VERSCHENEN BOEKEN OVER SPINOZA:

Rebecca Goldstein, *De onbekende Spinoza*. Atlas, Amsterdam 2007. 288 blz. € 22,50.

Jan Knol, *Spinoza, uit zijn gelijkenissen en voorbeelden*. Wereldbibliotheek, Amsterdam 2007. 208 blz. € 14,50.

Robert Misrahi, *100 woorden over de Ethica van Spinoza*, Atlas, Amsterdam 2007. 288 blz. € 24,90.

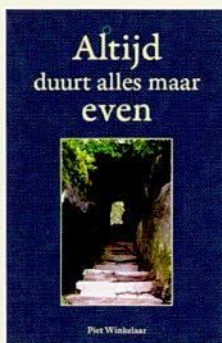
Altijd duurt alles maar even

Verslag van een reis

Piet Winkelaar

Een pelgrimage naar Bourgondie, waarbij de tocht zelf belangrijker is dan het eindpunt.

De hoofdpersoon, Guus, vergezelt twee vrienden op reis. Verleden en toekomst spelen hier een centrale rol omdat ze zowel een voorwaarde als een hinderenis vormen om toegang te krijgen tot het nu.



ISBN 978 90 6665 847 9
224 pagina's - € 15,90
www.swpbook.com/963

Uitgaven van Uitgeverij SWP zijn verkrijgbaar in de boekhandel



Voor meer informatie:
Uitgeverij SWP / Postbus 257 / 1000 AG Amsterdam
T 020 330 72 00 / F 020 330 80 40 / www.swpbook.com

NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW - NIEUW

Zwerftochten

Emiel Stöpler

Wat doe je als je onverklaarbaar angstig bent? Vreemde belevingen hebt en paranoïde wordt?

Na een lange depressie was dat de vraag waar Emiel Stöpler zich mee geconfronteerd zag. Vanuit die gespannen situatie onttaardde wat een simpel familiebezoek had moeten worden in een maandenlang zwerven langs familieleden, vrienden en talloze instanties.



ISBN 978 90 6665 838 7
196 pagina's - € 16,90
www.swpbook.com/954

Uitgaven van Uitgeverij SWP zijn verkrijgbaar in de boekhandel



Voor meer informatie:
Uitgeverij SWP / Postbus 257 / 1000 AG Amsterdam
T 020 330 72 00 / F 020 330 80 40 / www.swpbook.com

WAAROM

Waarom was de Zomergasten-uitzending waaraan Onbekende Nederlanders deelnamen de onderhoudendste sinds tijden?
Waarom zijn de interessantste renegaten niet degenen die iedere dag de kranten vol schijten met dunne poep, maar juist mensen uit eigen, anonieme kring die nog eens een boek hebben gelezen en aanstekelijke gedachten kunnen debiteren over apostasie?
Waarom is de verrukkelijkste *quattro formaggio* niet die van de Italiaan, maar die je thuis zelf maakt met rode knoflook, gorgonzola, jong belegen leerdammer, parmezaan, lichte olijfolie, verse basilicum, en heel veel *crème fraîche*?
Waarom is de beste chinees de kleine stinkchinees om de hoek en niet die grote met fontein en baarzen in de lounge?
Waarom is de lekkerste koffie de handmatig gezette thuiskoffie?

'MAROKKAANSE VROUWEN IN GOUDEN KOOIEN, - GEDIPLOMEERDE SLETTEN'

Waarom bestaan steuncomités tegenwoordig alleen nog maar uit halve of hele PVV-ideologen?
Waarom is het met Johannes van Dam in *De Zwart* altijd gezelliger dan met A.B.C.D. E.F.G. van der Heijden?
Waarom ben ik nog niet getrouwd als ik weet dat ik met een echtgenote mijn alledierbaarste – mijn moeder – het grote Levensgeluk zou bezorgen?
Waarom zijn de amusantste optredens die van de gratis en on-aangekondigde bands in Antwerpse nachttablissementsen?
Waarom is het knapste meisje dat ene kassameisje bij de Jumbo en niet Katja Schuurman?
Waarom is het beter te trouwen met een onderwijzeres of verpleegster dan met een consultant of bedrijfseconome?
Waarom zijn Marokkaanse vrouwen in *Gouden Kooien* en andere Hilversumse producties altijd gediplomeerde sletten?
Waarom zijn de leukste plekjes niet de plekjes die in de *Lo-nely Planet*-gids staan?
Waarom zijn de geestigste beeldfragmenten allang niet meer afkomstig van TV maar van *You Tube*?



MOHAMMED BENZAKOUR

Waarom zitten de beste toneelspelers in de zaal en niet op het podium?

Waarom zijn de duurste voetballers niet meer de beste voetballers?

Waarom is het meest aangeprezen reclameartikel zo vaak een slechte koop?

Waarom staan de beste schrijvers nooit op een *AKO*- of *Libris*-lijst?

Waarom worden de indrukwekkendste films nooit opgemerkt door de *Oscar*- of *Gouden Kalf*-jury?

Waarom is Benoît Poelvoorde nooit overladen met prijzen en huldebetuigingen?

Waarom zijn de leukste en slimste hoofddoekmeisjes anoniem en heten de domste en stomste *De Meiden van Anaal* (het triohoofddoekje voor het xenofobische bloeden - soit belle et tais-toi. Kijk zelf maar: <http://www.youtube.com/watch?v=JcCOKtdsz-0>)

Waarom schrijven grote, originele denkers zelden in kranten?

Waarom is het *Bal voor Geweigerden* spannender en lolliger dan het officiële Boekenbal?

Waarom zijn de leukste radioprogramma's altijd lokaal en nooit op *prime-time*?

Waarom komen de interessantste muziekbandjes nooit op *MTV* of *Pink Pop*?

Waarom is samen aan een waterpijp lurken opwindender dan samen naar de bioscoop?

Waarom zijn Amsterdamse souvenirwinkeltjes altijd stuitend flauw?

Waarom wordt een groot politicus bijna nooit meer partijleider?

Waarom is het gemiddelde Kamerlid zo ver onder het gemiddelde IQ geraakt?

Waarom worden de beste films ver na middernacht uitgezonden?

Waarom zijn de mooiste vrouwen geen fotomodel?

Waarom is het roomblanke Schiermonnikoog een verkankerd eiland?

Waarom is het spotgoedkope Brylcream het allerbeste voor je haar?

Waarom is mijn ex-buurman met vijf meter sensationeel dagboekmateriaal niet beroemder geworden dan Anne Frank met één truttig poppendagboek?

Waarom mag je niet zeggen dat joden de wereldmacht beheersen als allang is aangetoond dat het Amerikaanse presidentschap er niet in zit als de kandidaat nalaat om ten overstaan van het AIPAC ondubbelzinnig steun en sympathie uit te spreken voor Israël?

Waarom ben ik lijstduwer geworden van de Dierenpartij terwijl half Darfur wordt uitgemoord?

Waarom maken we ons druk over meningsvrijheid terwijl de hoogste vrijheid wordt verwaarloosd: denkvrijheid?

Waarom ben je in Nederland een volksheld als je poept en piest op dooie profeten, en niemand die zegt: 'Hé jij snot-aapje, doe je luiers om en ga eens gauw naar bedje toe'?

Waarom doet de NASA voor 100 miljard onderzoek naar de leefbaarheid op Mars terwijl met de helft de leefbaarheid op aarde is gered?

'VIJF METER SENSATIONEEL DAGBOEKMATERIAAL VAN MIJN EX-BUURMAN TEGENOVER ÉÉN TRUTTIG POPPENDAGBOEK VAN IEMAND DIE IN BERGEN-BELSEN IS OMGEKOMEN'

Waarom wordt een moordenaar als Mohammed B. 'terrorist' genoemd en kreeg hij levenslang terwijl Volkert van der G. met een grotere aanslag op de democratie wegwak met 'slechts' 12 jaar?

Waarom wordt Houellebecq geprezen en worden salafisten verketterd terwijl hun beider visie en kritiek op mens en maatschappij identiek is?

Waarom word ik van één Franse roman wijzer dan van 1000 Nederlandse kranten?

Waarom, ja allicht, waarom schrijven de beste columnisten geen columns?

Cultuur met de

Cultuur in Nederland toegankelijk? Probeer maar eens aan een kaartje te komen voor een voorstelling. Hoe anders is dat in Engeland, waar cultuur niet alleen iets is op een duur en onbereikbaar podium.

TEKST ALICE BROEKSMA



Dat Britten de grootste vanden kunnen zijn en enorm veel bier drinken is bekend, maar wie ooit een Brits stadion een lied heeft horen aanheffen moet wel vermoeden dat er nog iets anders aan de hand is in dat land. Ze brallen niet vals, ze zingen met z'n duizenden met vaste stem *in tune* en het klinkt geweldig. De zangers scheppen in het stadion net zoveel plezier in hun lied als het publiek dat in de *Royal Albert Hall* meeslepend inzet tijdens *Land of Hope and Glory*.

Wie dat meemaakt vergeet die sfeer en kwaliteit nooit. Maar is vrolijk nationalisme en een puik lied graadmeter voor cultureel gehalte in een land? Kauwend op de vraag hoe het zit met Englands culturele inborst, hoe elitair het er is of juist niet, hoe toegankelijk kunst, schiet me de volgende herinnering te binnen. Ik vestigde me weer in Engeland na er ooit op school te zijn geweest. In mijn schooljaren was ik er ondergedompeld in theater- en muziekvoorstellingen, schrijven

Britse paplepel



en gastcolleges van dichters in alle soorten en maten, als onderdeel van het lesprogramma van een Engelse gemeenteschool. Mijn hospita en haar man waren acteurs bij de *Royal Shakespeare Company*. Overal was muziek, overal was theater en je kon overal zo binnenlopen als je er langs liep. Gewoon als je er zin in had, en niet omdat het al maanden in je agenda stond, als sociale verplichting of uit noodzaak omdat je anders geen kaartjes meer kon krijgen. Het was een totale verademing na Den Haag, mijn stad van herkomst waar het publiek toen al met concertabonnement stijf in zijn concertstoel zat om dan na afloop geaffecteerd 'bravo' te roepen. Nep-elitair tot in de teennagels, naar en koud.

MET KAPLAARZEN OP HET PODIUM

Terug dus naar Engeland, en al meteen stond er ergens een kleine aankondiging van een optreden van het *London Chamber Orchestra*, het beroemde kamerorkest LCO.

Ergens op een landgoed in de provincie. De regen stroomde, het concert was in een *marquee*, een grote witte tent waar de stoelen een beetje wegzakten in de modder. Publiek was er nauwelijks, het was te koud en te nat. Maar het kamerorkest liet zich niet kisten. De musici verschenen met kaplaarzen

'BRITTEN HANTEREN

EEN MEEDOGENLOZE KWALITEITSEIS'

aan op het podium, zonden een brede grijns de tent in en speelden vervolgens alsof hun leven er van af hing. Hoeveel man zat er in die tent? Nog geen drie dozijn. Maar de strijkers speelden hun hele programma onverkort uit en gaven nog een serie toegiften.



Niet het minste kamerorkest. Een recensent van de vooraanstaande krant *The Guardian* schreef er laatst over: 'Een band van slechts zeventien strijkers een *sound* te horen maken dat het Berlijns Filharmonisch Orkest inhaalt is een wonder dat me heeft overdonderd.' LCO trekt in het buitenland een record aantal bezoekers; in Londen zelf laatst 3500 man in een van de toplocaties die doorgaans door rockers wordt gebruikt. Dat weerhoudt de musici niet, zoals zoveel andere orkesten en theatergezelschappen, geregeld te verschijnen in een *backwater*. Het kleinschalige, het als Britten onder elkaar kunnen zijn, is er even belangrijk als het uitproberen van nieuwe ideeën. Op het Theater Festival in Chichester komen beroemde acteurs af, die het een eer vinden daar tegen weinig gage op te treden omdat Chichester een begrip is – een bruisende workshop waar groot talent nog verder wordt ontwikkeld. De grootste komieken komen van het straatfestival in Edinburg. Voor opera is Glyndebourne het walhalla, ook weer met actief beleid om nieuw talent en nieuw publiek te trekken.

STRAATMUZIKANTEN VAN NIVEAU

De eerste de beste scholier speelt in Engeland al de sterren van de hemel. Loop langs het muziekklokaal van een willekeurige middelbare school in Engeland en je staat aan de straatstenen genageld. *Buskers*, straatmuzikanten, zijn er al even spectaculair. Britten zeggen daar zelf over: 'Natuurlijk zijn die uitstekend. Een slechte muzikant hoeft hier niet op straat te gaan staan. Die wordt gewoon weggelachen.' Britten hanteren een meedogenloze kwaliteitseis, maar zien kunst tegelijkertijd als gewoon onderdeel van hun leven. Dat wordt ze al met de paplepel in gegoten. Elke school biedt standaard *drama*, alle scholen werken elk jaar aan omvangrijke theaterproducties en je moet er wel het grootste achterstandkind zijn om niet naar de *panto* te gaan, het burleske kersttheater dat in elk dorp en in elke stad wordt opgevoerd. Met eerbiedwaardige Shakespeare-acteurs, mannen die als *dame* op plateauezolen de planken op wankelen met woeste pruiken en een theepot als hoed, in Assepoester of Jaap en de Bonenstaak. Geen zichzelf respecterende Britse acteur zal een rol in een *panto* weigeren; de interactie met het publiek is er magisch. In een land dat uitmunt in zelfspot.

'SCHOLIEREN SPELEN AL GAUW DE STERREN VAN DE HEMEL'

Theater is, leert een kind, dus leuk. In Engeland ontbreekt het zware, het zelfbewuste, het gewichtige. Kunst raakt er subtiel Engels aan de grootste emoties, aan universele waarden die vervolgens meedogenloos worden gerelativeerd. Door het enorme aanbod kom je er ook makkelijk aan kaartjes. Tenzij het eenmalige voorstellingen zijn van de allergrootste supersterren, dan moet je ook in Engeland zorgen dat je er snel bij bent.

GRATIS MUSEA

Natuurlijk zijn er wel kunstcentra met aanzienlijk snob-gehalte, maar dat is dan meestal in de privé-sector. Algemeen is cultuur in Engeland toegankelijk. Ook nog aangewakkerd door de in 2001 ingestelde gratis toegang tot de nationale musea. Even snel een Turner zien in de National Gallery? Je loopt er zo binnen en kunt er putten uit een gigantisch aanbod. Ook van omstreden kunst – de landen wier klassieken in Londen terecht zijn gekomen kregen daar vaak spijt van. Engeland stuurt dergelijke kunst soms gewoon niet terug. Het Parthenon-marmer, begin negentiende eeuw in Athene bemachtigd door de zevende Elgin-graaf, blijft permanent in Londen tot ergernis van Griekenland die wel Parthenon-marmer terugkreeg van Zweden en Duitsland. Maar het Britse

'ENGELAND STUURT KOLONIAAL GEROOFDE KUNST GEWOON NIET TERUG'

Hooggerechtshof bevestigde in 2005 dat het Britse Museum nog altijd het recht heeft een stuk niet te retourneren naar het land van herkomst, als dat kunststuk vast deel is van de collectie. Het Britse Museum heeft immers tot doel 'een wereldkunstcollectie te herbergen op één enkele locatie en daarmee het werelderfgoed te dienen.' Daarom houdt het museum ook gewoon grote meesters vast, die door de nazi's zijn gestolen. Egypte stuurt voor de zekerheid dit najaar maar niet het masker van Toetanchamon mee naar de grootste Egypte-tentoonstelling in 35 jaar in Londen. Die obelisk uit Alexandrië staat ook nog altijd op de oever van de Theems.

Britten hebben toegang tot de grootste klassieken maar zijn zelf ook creatief. De Royal Academy of Arts houdt elk jaar aan Piccadilly een zomerexpositie, die open is voor inzendingen van het volk. Dit jaar werden stuurden 16.000 Britten hun werk in, waarvan er 1000 een plaats kregen op de tentoonstelling. Kunstwerken die door vooraanstaande recensenten zijn geprezen. Lage drempel met enorme respons en kwaliteit tot gevolg.

Natuurlijk helpt het dat Engeland 2500 musea heeft, alleen al in Londen ruim zestig vooraanstaande theaters, eindeloos veel orkesten en tienduizenden acteurs. Ook daardoor is het er minder elitair: iedereen heeft wel een acterende, musiceerende of zingende neef. Een buurvrouw die danst bij het nationale ballet. Een buurman met *backstage*-kaarten voor The Stones. Of eentje die heeft jaren gedronken in dezelfde pub waar Eric Clapton komt, omdat dat kan in Engeland, waar een beroemdheid lastig vallen *not done* is – tenzij je voor een vies boulevardblad werkt. Zelf heb ik in de trein vanaf Londen eens uren tegenover Edward Fox gezeten, de beroemde acteur met het markante gezicht (uit: *The Day of the Jackal* en *The Importance of Being Earnest*). Hij ging richting provincie en nam op zijn gemak een rol door. Ik had op z'n Hollands het gevoel tegenover God te zitten, maar geen Brit keek op of om. Kwaliteit is er gewoon.

Britse kunst in cijfers

Ruim 4 op de 10 Britten bezoekt jaarlijks minstens eenmaal een museum of galerie. In lagere sociaal-economische klassen is dat 2,8 op de 10. Dat cijfer te verhogen heeft als staatsbeleid voorrang.

Sinds de nationale musea in 2001 weer gratis toegankelijk zijn, is het aantal bezoekers gestegen met 83 procent. In 2006 kwam dat neer op 6,5 miljoen bezoekers méér. Vijftig procent meer kinderen tussen de 5 en 16 jaar bezoeken musea: het dubbele van waarop musea hadden gehoopt.

De staat heeft onlangs 15 miljoen euro extra gereserveerd voor muziekles op school. Vooraanstaande orkesten voeren campagne om ieder schoolkind minstens een keer een klassiek concert te laten meemaken. Kids Week in de Londense theaterwijk West End trok in één week ruim 20.000 jonge toeschouwers.

De Britse regering moedigt actieve deelname aan kunstuiting aan. Een kwart van alle Britse volwassenen doet zelf aan iets mee. Een derde van alle Britse volwassenen bezoekt minstens twee keer per jaar een voorstelling.

De live muziekindustrie, die 130.000 Britten werk verschaft, draagt jaarlijks 9 miljard euro bij aan de Britse economie.

Kunst en cultuur vallen onder het Ministerie voor Cultuur, Media en Sport. Daaronder valt ook toerisme. De Britse cultuur is een belangrijke toeristentrekker. Het Verenigd Koninkrijk trok vorig jaar 32,2 miljoen bezoekers. De Londense theaterwijk West End is de grootste toeristenattractie in Engeland en verschaft werk aan ruim 40.000 Britten.

De BBC, gevoed door kijkvergunningen, noemt in het nieuwe tienjaarsplan als een van de hoofddoelen 'het stimuleren van creativiteit en culturele uitmuntendheid'.

In 2012 worden de Olympische Spelen in Engeland gehouden. De kunstwereld moet een deel van zijn budget uitlenen ter bekostiging van het culturele programma tijdens de Spelen. Verwacht wordt dat de Spelen Engeland drie miljard euro zullen opleveren.

Volgens de Engelse Kunstraad maakt het land 'een gouden tijd' door. Sinds de staatsloterij in 1994 werd opgezet heeft het loterijfonds drie miljard euro aan de kunstwereld uitgekeerd. De Labour-regering heeft het budget de afgelopen drie jaar met 150 miljoen euro verhoogd, op een al bestaand budget van 300 miljoen euro. Een deel is besteed aan verdubbeling van fondsen voor individuele kunstenaars, verhoging met 60 miljoen pond aan kunstonderwijs en gratis toegang tot nationale musea. De Britse regering geeft jaarlijks 160 miljoen Euro subsidie aan het theater.

'Cool Britannia' werd door oud-premier Tony Blair vlak na zijn verkiezing in 1997 ingezet met ontvangst in Downing Street van Britpopbands Blur en Oasis.

Ook in Engeland vinden critici dat het populariseren van kunst ten koste gaat van de kwaliteit.

Vormen van democratie

Een advies over democratische gezindheid

Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling

Democratie vergt onderhoud. Na 11 september 2001 en twee politieke moorden in eigen land zijn we ons daarvan eens te meer bewust. Bij dit onderhoud gaat de aandacht doorgaans uit naar aanpassingen van het democratisch stelsel. Maar voor democratie is meer nodig. Een stelsel kan alleen bestaan bij voldoende draagvlak.

In dit boek verkent de RMO de mogelijkheden voor het bevorderen van een democratische mentaliteit. De overheid kan die niet afdwingen. Vrijheid en variatie zijn essentieel voor democratie. De RMO beveelt de overheid daarom aan voorwaardenscheppend beleid te voeren, op het terrein van scholen, maatschappelijke instellingen en alledaagse praktijken.

Vormen van democratie

Een advies over democratische gezindheid



Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling

ISBN 978 90 6665 896 7

160 pagina's - € 18,90

www.swpbook.com/1020

Uitgaven van Uitgeverij SWP zijn verkrijgbaar in de boekhandel



Voor meer informatie:

Uitgeverij SWP / Postbus 257 / 1000 AG Amsterdam / T 020 330 72 00 / F 020 330 80 40 / www.swpbook.com

Als nalaten u een zorg is



Steunfonds Humanisme

zelf denken samen leven

Na een overlijden moet er in korte tijd veel geregeld worden. Dat gaat gemakkelijker als u zelf al maatregelen heeft genomen. Veel mensen vinden het moeilijk of onaangenaam om daar over na te denken. Toch is het belangrijk dat op tijd te doen, want het geeft veel rust als deze zaken van tevoren goed geregeld zijn.

U kunt de Stichting Steunfonds Humanisme benoemen als executeur. Het Steunfonds heeft deskundige mensen in dienst die uw laatste wens kunnen uitvoeren. Een jarenlange ervaring met deze vorm van dienstverlening staat borg voor zorgvuldigheid en integriteit.

JA, Ik wil meer informatie over een executeur van het Steunfonds Humanisme

Het Steunfonds Humanisme is een werkstichting van het Humanistisch Verbond. Het Humanistisch Verbond zet zich in voor een humane, tolerante samenleving. Vraag gerust meer informatie, telefonisch via nummer **020 521 90 36** of met behulp van de bon. U kunt ook kijken op: www.humanistischverbond.nl/steunfonds.



naam ☐ m ☐ v
adres

pc/woonplaats
telefoon

Stuur de bon in een envelop zonder postzegel naar: Steunfonds Humanisme, Antwoordnummer 10938, 1000 RA Amsterdam



VOOR
GOEDE DOELEN

ESTHER GERRITSEN



HET HOGE EENZAME GELUID

In de Amerikaanse Appalachen zongen de eerste immigranten 's avonds op hun veranda religieuze liederen en oude volksdeuntjes. Ze speelden daarbij op wasborden, gitaren, violen en alle andere instrumenten die je zelf kon maken of later via de *Sears*-catalogus kon bestellen.

Bill Monroe groeide op in Kentucky, net buiten de Appalachen, met deze muziek, en vermengde de traditionele muziek met jazz- en bluesinvloeden. Hij noemde zijn band: *The Bluegrass boys*. De bezetting bestond uit mandoline, banjo, gitaar, viool en contrabas, en vooral: de tenor van Bill Monroe, die ijskoud en bloedmooi klonk. Met zijn stem ontstond een nieuw begrip: *The High Lonesome Sound*. Bill Monroe zong ijzige liederen over stervende kinderen die de heer bij zich riep, over racepaarden die zich doodliepen, hij vroeg de zondaars of ze klaar waren om te sterven, hij waarschuwde de dolende zielen dat ze te ver van de kust dreven, en hij zong dat moeder niet dood was, maar slechts sliep, heus waar... Het waren vaak traditionals, die de mensen konden meezingen. Zijn hoge stemgeluid klonk koud en meedogenloos, maar de wanhoop en de angst klonken door in de bijna hysterische instrumenten, die sneller bespeeld werden dan ooit tevoren. Deze father of *Bluegrass* was een veeleisende bandleider, die vond dat zijn bandleden in hun spaarzame vrije tijd, wel bij hem op de boerderij konden werken. Maar weinig bandleden hielden het lang met hem uit. Ze vertrokken al snel en startten hun eigen *Bluegrass-bands*, en zo ontstond er een heel nieuwe muziekstroming.

'ZE WILDEN NAAR HUN SCHEPPER'

Deze zomer zette ik met hooggespannen verwachtingen mijn eigen opvouwbare tuinstoel neer op het festivalterrein van de 24^{ste} editie van het *Mineral Bluegrass festival* in Virginia. Ik zat tussen tweeduizend andere *Bluegrass fans*, meest blanke Amerikanen van boven de vijftig. Voor ons, net als bij iedereen, onze koelbox.

Bij de eerste opgewonden klanken van een mandoline keek ik verheugd om me heen en vond de aanblik van een oudere in slaap gevallen Amerikaan alleen maar een aanwinst

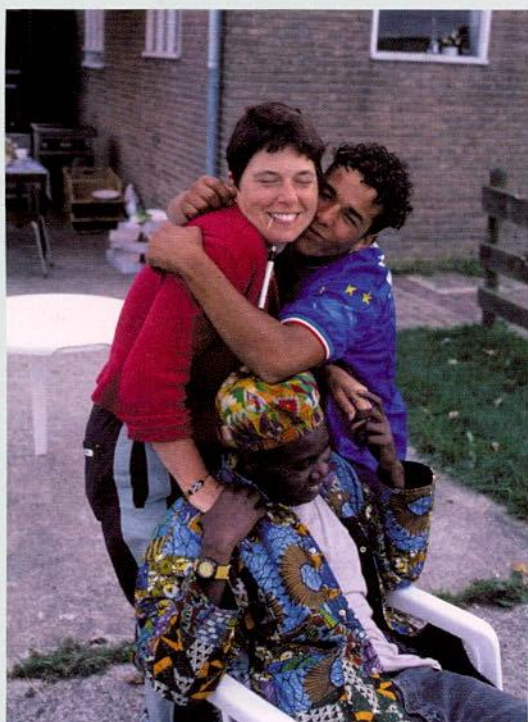
voor de sfeer. Alsof deze totale ontspanning naar authenticiteit verwees. Het festival begon met een jonge, onbekende band en naarmate de tijd verstreek werden de artiesten ouder en bekender. Een hoogtepunt voor veel aanwezigen was *The Lewis Family*, een broer en drie zussen, tussen de zestig en tachtig jaar oud. De broer vertelde schuine moppen, waar de zussen geduldig naar luisterden. Een van de vrouwen liep met een stok, en ging tussen de nummers door er bij zitten. Soms mochten de zussen zelf ook iets zeggen. Dan zei de broer: Janis wil iets vertellen en dan vertelde Janis dat ze dit jaar oma zou worden. Een mededeling waar ze groot applaus voor kreeg. *The Lewis Family* zong religieuze liederen, met

'IK NAM NOG EEN EMMER POPCORN EN WERD STEEDS DROEVIGER'

hoge stemmen. Maar hun stemmen klonken niet eenzaam, ze klonken oud en eensgezind, zoals de stemmen van een bejaard kerkkoor. Eensgezind klonk alles die dag en de dag daarna ook. De ene na de andere familie trad op. Ze waren allemaal blij en dankbaar, en stelden hun zonen, kleinzonen en zelfs achterkleinzonen aan het publiek voor. Iedereen was gelukkig, en toch zongen ze dat ze dood wilden. Ze wilden naar hun schepper. Of, zoals een man zelf had gedicht: *I want to go to the church in the sky*. Ik ging nadenken over het idee dat de hemel niet de hemel is, zoals wij daarover kunnen fantaseren, maar dat de hemel opnieuw een kerk is, waarin wij kunnen fantaseren over de hemel die... Deze gedachten hielpen de eensgezindheid niet. Na twee dagen *Bluegrass* begon ik een hekel te krijgen aan al deze gelukkige mensen die niet goed nadachten over wat ze zongen en begon me af te vragen of ik alleen van religieuze liederen hield als ze door ongelukkige mensen werden gezongen. Of: als al deze mensen zo graag naar de hemel wilden - een verlangen waar ik op zich niets op tegen heb - dan wilde ik graag horen waar ze zo onder leden in dit leven. Maar er werd slecht geleden op het 24^{ste} *Mineral Bluegrass festival*. Ik nam nog een emmer popcorn en werd droeviger en droeviger.

WELZIJSBELEID ONTMOEDIGT INITIATIEVEN

'Overheid belemmert burgerparticipatie'



Sinds begin dit jaar geldt de Wet Maatschappelijke Ondersteuning (WMO), ingevoerd met als inzet een grotere zelfredzaamheid van burgers en samenleving. Versterking van de verantwoordelijkheid van burgers en samenleving, een exemplarisch element in de 'Balkenende-doctrine'. Kennelijk dragen burgers onvoldoende bij aan het 'samen leven', in de visie van de pleitbezorgers van de WMO. Judith Metz onderzocht in hoeverre de overheid zelf schuldig is aan dat vermeende gebrek aan actief burgerschap.

Vrijwilliger en jonge asielzoekers hebben plezier tijdens de 'Humanitas-vakantieweken'. Foto Henk Thomas.



Door maatschappelijke stages komen jongeren in aanraking met vrijwilligerswerk. Foto Henk Thomas.

Sinds enkele decennia uiten wetenschappers, overheden en politici de zorg om de participatie van burgers. Deze heeft haar wortels in de jaren tachtig, toen sociologen nationaal en internationaal een groeiende afhankelijkheid van de overheid signaleerden als onbedoeld effect van verzorgingsstaten. Individuele burgers en de samenleving als geheel worden minder zelfredzaam.

Het rapport *Eigentijds burgerschap* van de Wetenschappelijke raad voor het Regeringsbeleid (WRR) uit 1992, dat nog steeds als uitgangspunt dient voor het denken over burgerschap binnen de Nederlandse overheid, vat het toenmalige denken over het burgerschap van de Nederlandse bevolking als volgt samen: 'De burger is berekenend geworden en wentelt de gevolgen van zijn handelen af op de overheid. De burger is gedesinteresseerd, fraudeert, terroriseert medeburgers, heeft onvoldoende respect voor de wet en overschrijdt deze wanneer het hem uitkomt.' In het rapport *Aansprekend*

burgerschap van de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling (RMO) – de adviesraad van het Kabinet en de Staten Generaal voor de sociale verhoudingen in Nederland – daterend van 2000 heet het: "Individuele maatschappelijke betrokkenheid staat ter discussie. De vrees bestaat dat het individu vooral let op zijn eigen belang, en dat het verantwoordelijkheidsgevoel afneemt. Maar ook de 'omgekeerde' klacht is hoorbaar: dat het burgers ontbreekt aan initiatief, dat zij zich te afhankelijk van het collectief opstellen en zich niet zelf kunnen redden. Ook dat is te duiden als een gebrek aan verantwoordelijkheidsbesef." Met deze hardnekkige veroordeling van de burgerparticipatie van de Nederlandse bevolking wordt het een interessante vraag wat het Nederlandse landsbestuur zelf heeft gedaan om de zelfredzaamheid van burgers en samenleving te vergroten. Ik belicht haar bijdragen aan de hand van een drietal voorbeelden uit de zorg om het welzijn van de samenleving.

'PARTNER IN WELZIJN'

Na de Tweede Wereldoorlog is welzijn primair de verantwoordelijkheid van de *civil society*, toen gedomineerd door het zogenoemde 'levensbeschouwelijk particulier initiatief'. De voortgaande professionalisering van het welzijnswerk, de secularisering en democratisering van de Nederlandse samenleving en het groeien van de overtuiging dat het maatschappelijk werk voor iedereen ongeacht levensbeschouwing beschikbaar moet zijn, zet deze organisatie van het welzijnswerk onder druk. Het Ministerie van Cultuur, Maatschappelijk Werk en Recreatie (CRM) onderneemt begin jaren zeventig actie. Het welzijnswerk wordt ondergebracht bij de overheid (secularisering). In ruil krijgt de levensbeschouwelijke component de werksoort maatschappelijk activeringswerk. Het wordt de taak van deze nieuwe werksoort om vanuit levensbeschouwing bij te dragen aan het welzijn van de samenleving. Dit 'partner in welzijn' is een vertrouwde rol voor de levensbeschouwelijke organisaties die de *civil society* representeren.

'DE BUREAUCRATISERING VAN HET PUBLIEKE DOMEIN VERDRINGT VRIJWILLIGERS'

De secularisering van het welzijnswerk was destijds te begrijpen als een vorm van democratisering. Nu terugblikkend is het een moment in de geschiedenis van de Nederlandse verzorgingsstaat waarbij de overheid de samenleving verantwoordelijkheid begint te ontnemen.

LEVENSBSCHOUWELIJK WELZIJSWERK

De herstructurering van het welzijnswerk werd gevolgd door bezuinigingsronden midden jaren negentig en opnieuw in het begin van deze eeuw. Die bezuinigingen maken definitief een einde aan de verantwoordelijkheid van de levensbeschouwelijke organisaties voor het welzijn van de samenleving. Een ontwikkeling, die haaks staat op de toenmalige en huidige visie van de overheid op de verantwoordelijkheid voor dat welzijn. Voor zichzelf ziet de overheid slechts een voorwaardenscheppende rol weggelegd. De werkelijke verantwoordelijkheid voor het welzijn ligt volgens de overheid immers bij de samenleving zelf. Het tegenovergestelde effect werd met dit beleid bereikt. Verplichte samenwerking met instellingen voor sociaal-cultureel werk leidt tot het verdwijnen van zelfstandige organisaties voor maatschappelijk activeringswerk. Bezuinigingen leiden tot het opheffen van het protestantse maatschappelijk activeringswerk, uitholling van de katholieke netwerken en in 2006 de opheffing van het landelijk maatschappelijk activeringswerk. Deze bezuinigingen op het welzijnswerk staan niet op zichzelf. Vergelijkbare beleidsmaatregelen hebben de verdwijning van het opbouwwerk, homo-werk en emanipatie-werk in de jaren tachtig

veroorzaakt, en betekenden begin deze eeuw beëindiging van de financiering van diverse landelijke sport-, recreatie- en belangenorganisaties zoals de scouting en de vereniging van ouders van kinderen met een verstandelijke beperking.

BURGERPARTICIPATIE BELEMMERD

De negatieve uitwerking van het overheidsbeleid blijft niet beperkt tot de *civil society*. Ook op microniveau belemmert het overheidsbeleid burgerparticipatie. Een voorbeeld daarvan zijn de consequenties van projectgericht werken op de betrokkenheid van vrijwillige bestuurders. Vrijwillige bestuurders van de vereniging *Humanitas* vragen bij het opstarten van een maatjesproject voor sociaal geïsoleerde mensen een professional om hulp. De consultant voert voor de vrijwillige bestuurders een behoefteonderzoek uit. De conclusie van dat onderzoek luidt, dat de enige mogelijkheid om het project uit te voeren is door samen te werken met twee andere projecten en een beroepskracht aan te nemen die de begeleiding van de vrijwilligers op zich neemt. Maatschappelijke ontwikkelingen noodzaken de betaalde begeleiding van vrijwilligerswerk. Subsidievoorwaarden vereisen samenwerking met andere organisaties. De vrijwillige bestuurders doen opnieuw een beroep op de consultant. Zij beschikken niet over de expertise die nodig is om de samenwerking met andere organisaties vorm te geven, het projectplan te ontwikkelen en de benodigde fondsen te werven.

Aan de ene kant neemt de professional praktische belemmeringen weg en maakt degene de participatie van het vrijwillige bestuur mogelijk in de organisatie van de maatschappelijke dienstverlening. Maar deze bemiddeling leert dat ook die een keerzijde heeft. De professional verricht noodgedwongen alle werkzaamheden. Met de positie, status, kennis en vaardigheden – die inherent zijn aan professioneel handelen en tevens de reden dat de vrijwillige bestuurders een beroep op de professional doen – *overrulet* de professional het vrijwillige bestuur.

'VRIJWILLIGE BESTUURDERS MOETEN STEEDS VAKER EEN BEROEP DOEN OP PROFESSIONALS'

Kenmerkend van het systeem van projectfinanciering is dat deze tijdelijk en afhankelijk van de resultaten is. Het betekent ook dat fondswerving een jaarlijks terugkerende taak is. Het praktische gevolg is dat vrijwillige bestuurders een continu beroep moeten doen op de expertise van professionals en voorgoed hun zeggenschap in het publieke domein verliezen.

Deze voorbeelden laten zien dat de praktische uitwerking van het overheidsbeleid is, dat de participatie van burgers wordt belemmerd. Organisaties waarin burgers zich verenigen om zich in te zetten voor het welbevinden van de



Jason (14) en zijn maatje Hans zijn door het Humanitas-project 'Hardop Doen!' aan elkaar verbonden. Aandacht voor een kwetsbare jongere. Foto Henk Thomas.

samenleving of die tot doel hebben om burgers te activeren, worden aan banden gelegd om ten slotte te verdwijnen. Op microniveau maakt de bureaucratisering van het publieke domein de participatie van individuele burgers onmogelijk. Dit betekent dat de overheid, die zegt als inzet te hebben de zelfredzaamheid van burgers en samenleving te vergroten, met haar beleid de participatie van burgers ondermijnt. Het is de pot die de ketel verwijt.

VERSCHUIVING IN PARTICIPATIE

Nog is het participatielandschap divers. Diverse kwantitatieve onderzoeken schetsen het volgende beeld van de participatie van burgers in het publieke domein. Uit onderzoek naar lange termijntrends in lidmaatschappen blijkt dat het lidmaatschap van verenigingen toeneemt. Ongeveer 80 procent van de Nederlandse bevolking is lid van tenminste één vereniging. Daarmee kent de Nederlandse bevolking in vergelijking met andere landen een hoge organisatiegraad (De Hart 1999, 2005). Binnen deze groei, valt op dat de tra-

ditionele verbanden zoals kerken, vakbonden, confessionele politieke partijen en vrouwenorganisaties leden verliezen terwijl recreatieve verenigingen en belangenorganisaties rondom natuur en milieu, consumenten, gezondheid en morele kwesties (euthanasie) hun ledenaantallen zien stijgen. Met lidmaatschap van andersoortige verbanden, verschuift ook de aard van het lidmaatschap en het karakter van de ledenorganisaties. Donateurschap neemt de plaats in van actieve participatie. Belangenbehartiging en dienstverlening verdringen de functie van vertegenwoordiging. Deze vorm van participatie staat bekend onder de noemer giroactivisme.

De diverse cijfers van de ontwikkelingen in het vrijwilligerswerk laten geen stijging zien. Wel leren zij dat de deelname aan vrijwilligerswerk door de Nederlandse bevolking onveranderlijk hoog is (Dekker en de Hart 2002, Kuperus 2005). Meer dan 40 procent heeft in het jaar 2003 vrijwilligerswerk gedaan (Schuyt 2003). Internationaal staat Nederland daarmee in de top vijf (RMO 1997). Net als bij lidmaatschappen, kent ook vrijwilligerswerk verschuivingen

in de wijze van participatie. De vrijwilliger voor het leven, die ongeacht welke klussen en hoeveelheid tijd de taken verricht, verdwijnt. Daarvoor in de plaats komen vrijwilligers die tijdelijk een bepaalde klus op zich nemen die aansluit bij eigen wensen en vermogens. Net als bij lidmaatschappen, hebben verschuivingen in deelname aan het vrijwilligerswerk invloed op de organisatie ervan. De hogere eisen aan de aard van de werkzaamheden, de grotere doorstroom en de toename van kwetsbare vrijwilligers hebben een groter beroep op de ondersteuning van vrijwilligerswerk tot gevolg. Tenslotte is er een groeiende politieke belangstelling van burgers. Dat blijkt onder andere uit een verdubbeling van het in het openbaar uitkomen voor de eigen mening, door

'NEGATIEVE BEELD VAN HET BURGERSCHAP VAN DE NEDERLANDSE BURGERS KLOPT NIET'

te spreken tijdens bijeenkomsten of een ingezonden brief te sturen (van 14 procent in 1970 naar 31 procent in 1995) en een stijging van het aantal mensen dat meedoet aan handtekeningacties (van 39 procent in 1977 naar 62 procent in 1998) (Van den Brink 2002). Sinds eind jaren negentig is er een licht stijgende lijn in de opkomstcijfers voor verkiezingen. Ook hier geldt dat er een verandering is in participatiepatronen. De traditionele politiek maakt plaats voor directe democratie. Er is een afname van deelname aan verkiezingen en lidmaatschap van politieke partijen en vakbonden. Vanzelfsprekende en langdurige deelname aan traditionele structuren verdwijnt en maakt plaats voor tijdelijke verbintenissen waarin zeggenschap en eigen belang van het individu een rol spelen. Deze gewijzigde patronen hebben gevolgen voor de organisatie van burgerparticipatie: burgers hebben meer behoefte aan ondersteuning vanuit overheden en publieke instituties.

ZICHT OP SAMENLEVING

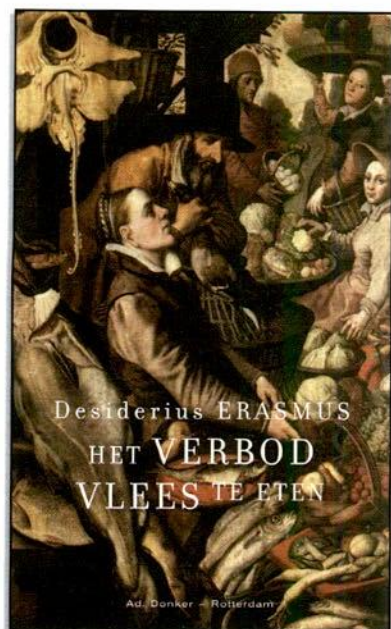
Deze cijfers over burgerparticipatie leren dat de Nederlandse bevolking in tegenstelling tot wat politiek en overheid suggereren, veel bijdraagt aan het samenleven. Dit betekent dat het negatieve beeld van het burgerschap van de Nederlandse burgers niet klopt met haar participatiepraktijk. Het is nog erger. Behalve op een hoge participatiegraad, wijzen de cijfers uit dat burgers in hedendaagse participatiepatronen meer behoefte hebben aan ondersteuning. Het landsbestuur doet een groter beroep op de zelfredzaamheid van burgers en samenleving maar wat we zien is een terugtrekkende overheid en beleid dat in praktijk de participatie van de bevolking hindert. In plaats dat de overheid burgers ondersteunt, belemmert zij hun participatie en zet zij de *civil society* buiten spel. Is het landsbestuur dan zo slecht op de hoogte van het burgerschap van haar bevolking en de uitwerking van haar



Humanitas-project Persoonlijke Ondersteuning.
Foto Omke Oudeman.

eigen beleid? Inderdaad. In het denken van de Nederlandse overheid over burgerschap beperkt zij zich tot de relatie tussen de overheid (staat) en de burger. Maar in het dagelijkse leven wordt politiek door meerdere en vooral ook andere actoren bepaald.

Judith Metz werkt als onderzoeker sociale vraagstukken bij het Sociaal Geografisch Bureau en als docent bij de Universiteit voor Humanistiek. Deze tekst is gebaseerd op haar proefschrift 'De tweeledige werking van intermediairen voor burgerparticipatie. Onderzoek naar de betekenis van de vrijwilligersondersteuning van de vereniging Humanitas voor burgerschap'. Een handelseditie hiervan is verschenen bij Humanistic University Press, Amsterdam. Te bestellen via www.swpbook.com.



Erasmus versus katholieke voorschriften

In een traktaat aan de bisschop van Basel heeft Erasmus in 1522 zijn bezwaren uiteengezet tegen de uitgebreide regelgeving in de katholieke kerk, zoals het op 150 dagen per jaar geldend verbod vlees te eten. Dit verhoogt, onlangs in een nieuwe vertaling verschenen, blijkt een verrassend actuele aanval op merendeels nog steeds vigerende kerkwetten.

TEKST DIRK VERHOFSTADT

ILLUSTRATIES UIT: H.W.J. VAN HERTUM, 'LEVEN DER HEILIGEN' (KERKELIJK GOEDGEKEURD, 1873)

Tal van gewoontes en tradities vinden hun oorsprong in religieuze teksten en verordeningen die in de loop van de eeuwen werden uitgevaardigd en opgelegd. Zo bestaan er bij de drie monotheïstische godsdiensten tal van regels met betrekking tot eetgewoonten. Denk aan de *Ramadan* in de islamwereld, aan de vastenperiode in het christendom en de *Jom Kippoer* in het jodendom. De ramadan is een maand waarin de gelovigen overdag niet mogen eten en drinken. Daarnaast mogen moslims ook geen varkensvlees eten want een varken wordt beschouwd als een onrein dier en alcohol drinken als genotmiddel is eveneens verboden omdat dit het bewustzijn zou vertragen. Vóór het Tweede Vaticaans Concilie aten christenen geen vlees op vrijdag, ter

herinnering aan het geloofsfeit dat Jezus op vrijdag werd gekruisigd. En joden kennen de *Kasjroet*, of het geheel aan spijswetten dat bepaalt of voedsel wel of niet gegeten mag worden. Voedsel dat voldoet aan deze spijswetten wordt

'DEZE REGELS ZIJN NIET
DOOR GOD
MAAR DOOR DE MENSEN
ONTWORPEN'

koosjer genoemd. Het vasten wordt in diverse godsdiensten beschouwd als een vorm van zelfbeheersing, discipline en uithoudingsvermogen van de mens. Het

zou de mens respect aanleren ten aanzien van God.

Het vasten en in het bijzonder het verbod om vlees te eten waren eeuwenlang een gebruikelijke praktijk binnen de katholieke kerk. Dit werd niet alleen opgelegd door de canonieke bepalingen maar kon ook aangevuld en uitgebreid worden door bisschoppen binnen hun bisdom. In zijn traktaat *Het verbod vlees te eten* dat gericht was aan de bisschop van Basel verzette Desiderius Erasmus zich tegen die uitgebreide regelgeving van de katholieke kerk, in het bijzonder het op 150 dagen van het kerkelijk jaar geldende verbod om vlees te eten. Zijn pleidooi om dit verbod af te zwakken was niet zonder eigenbelang. Gedurende zijn hele leven sukkelde

Erasmus met zijn gezondheid, leed hij aan chronische gewrichtsreuma en had hij problemen met zijn blaas en nieren. Het verbod om vlees te eten beschouwde hij dan ook als een aanslag op zijn labiele gezondheid. Het enige alternatief was immers vis eten, en in die tijd was dat vooral pekelharing, waaraan de beroemde humanist een grote afkeer had. Meer nog, hij was ervan overtuigd dat dit de oorzaak was van zijn kwalen. Toch overstijgt hij met zijn traktaat zijn louter persoonlijke situatie. De tekst is een pleidooi voor een menselijke benadering van het probleem en een nauwelijks verholen kritiek op de wettische regeltjes.

BALLING IN ZWITSERLAND

Dat Erasmus zijn kritiek in relatieve veiligheid kon neerschrijven en verspreiden, was slechts mogelijk omdat hij toen (in 1522) in Zwitserland vertoefde. Tien jaar daarvoor leefde hij in de Nederlanden, maar de Reformatie gooide roet in het eten. Erasmus kwam tussen twee vuren te staan: katholieken meenden dat zijn kritiek op kerkelijke misstanden Luther in de kaart speelde, terwijl protestanten hem verguisden omdat hij katholiek bleef. Om de druk van de Leuvense theologen te ontvluchten, vestigde Erasmus zich in 1521 te Bazel,

'OVER HET CELIBAAT IS IN DE SCHRIFT GEEN REGEL TE VINDEN'

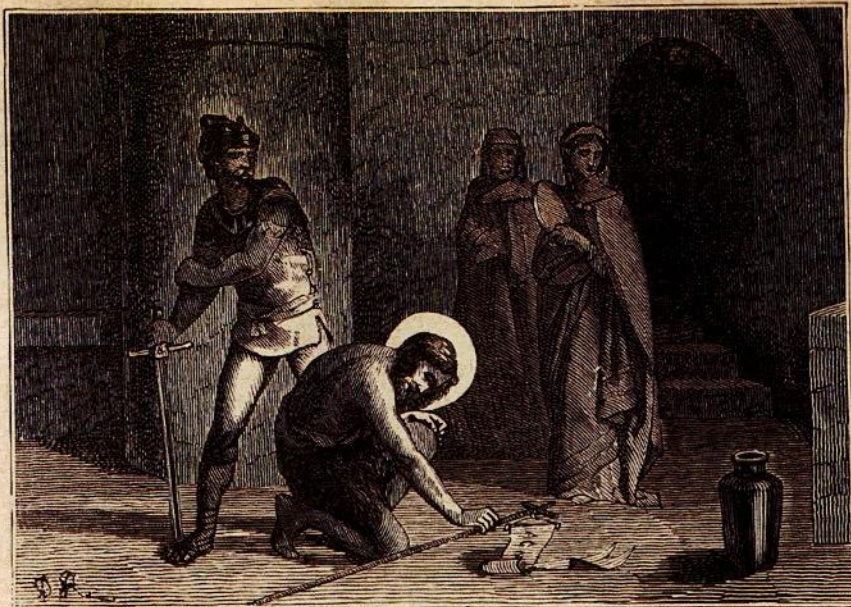
de stad van zijn uitgever Johann Froben. Daar had hij een grotere gedachtevrijheid en hij maakte er ook gretig gebruik van. Erasmus erkent dat vasten en een uitgebalanceerde voeding een goede invloed hebben op het spirituele leven, maar hij ziet ook bezwaren. Zo motiveert het verbod om vlees te eten de rijken om culinaire hoogstandjes, zeg maar orgieën, met vis te bereiden, terwijl arme mensen er onbarmhartig door worden belast. Daarbij stelt hij dat mensen die arm zijn of zwak van gestel, zoals hijzelf, het moeilijk hebben om zolang voedsel te moeten ontberen.

Het lijkt allemaal triviaal, maar wie de rest van de tekst leest ontdekt hier een ongemeen harde aanval op een aantal kerkelijke bepalingen uit die tijd. Zo keert hij zich tegen de praktijk van het voortdurend invoeren van nieuwe feestdagen door bisschoppen waarop armen honger lijden. Hij stelt vragen bij het celibaat met de grappige argumentatie dat het beter is dat priesters er thuis en openlijk een bijzit op nahouden, zeg maar hun vrouw, want zo zegt Erasmus 'met betrekking tot het celibaat is in de Heilige Schrift door Christus noch de

apostel enige regel opgelegd.' Het leven van priesters zou volgens hem 'rustiger' zijn, iets wat in het licht van de vele pedofiliezaken in de katholieke kerk als een profetische uitspraak klinkt.

AFLAATHANDEL UIT HEBZUCHT

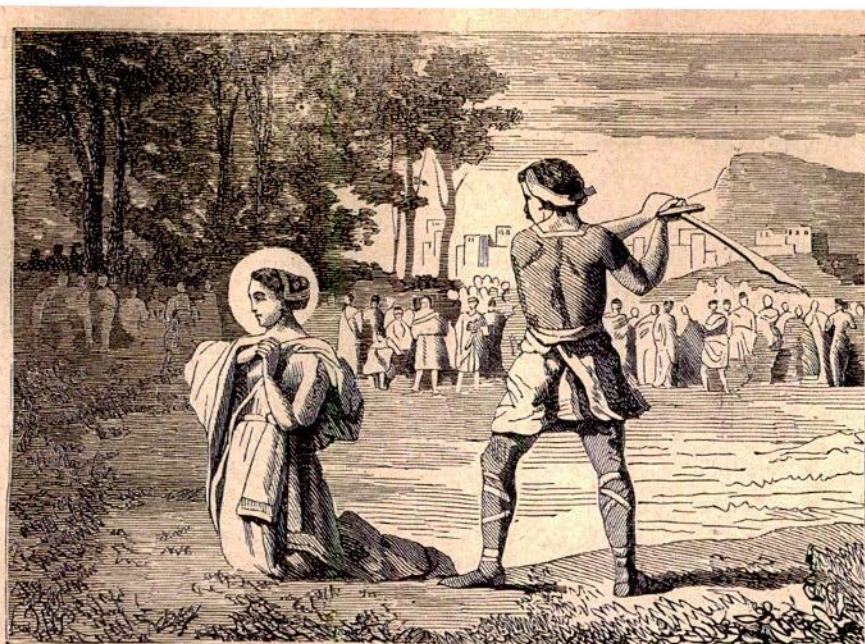
Erasmus gaat in zijn tekst nog verder en volgt Luthers afkeer voor de praktijk van de aflaten. Het zou volgens hem een goede zaak voor het imago van de kerk zijn mocht de bevoegdheid om dispensaties te geven niet voor geld te koop zijn. 'Kon de kanker van de hebzucht maar eens voorgoed uit de Kerk van



JOANNES' ONTHOOFDING.



DE H. RAYMUNDUS NONNATUS, BELIJDER.



DE H. MARGARETHA, MAAGD EN MARTELARES.



DE H. MONICA, WEDUWE.

Christus worden weggesneden,' zo profeteerde hij. De kerk en de pausen hebben daar weinig oor naar gehad. Zelfs de huidige paus Benedictus XVI besloot opnieuw aflaten te geven aan mensen die 'niet in een zondige staat verkeren' en 'actief en met devotie' deelnemen aan de Wereldjongerendagen.

De kern van Erasmus' betoog komt op het einde wanneer hij stelt dat tal van regels, zowel de aangeklaagde voedingsvoorschriften als andere bepalingen, niet door God maar door mensen zijn ontworpen. Daarmee raakt hij aan

essentie van elke godsdienst: het geloof zelf. Erasmus stelt indirect dat we die door mensen ontworpen regels niet moeten volgen en voegt er in een revolutionaire zin aan toe dat het volk er niet is voor de bisschoppen, maar de bisschoppen ten behoeve van het volk. En in één pennestreek veroordeelt hij in feite de inquisitie en andere vormen van geloofsdwang door te stellen dat 'wie onder dwang een gebod naleeft, leeft het eigenlijk niet na.' Een bijzonder moderne gedachte die onweerlegbaar juist is en die in feite dodelijk is voor elke religie waarin geloven voortdurend

wordt gevoed uit vrees voor folteringen in het hiernamaals of met het vooruitzicht op 70 maagden die de overledene ter beschikking zullen staan na de dood. Het is verkeerd om gezag te willen baseren op terreur en intimidatie, zo schrijft Erasmus, en ook dat is verrassend actueel. Vrede en verdraagzaamheid zijn immers alleen mogelijk als alle stokken achter de deur verdwijnen en mensen zelf, onbevangen en onbevreesd kiezen voor het goede.

Dit werk van Erasmus verscheen bijna vijfhonderd jaar geleden maar blijft brandend actueel. Het vormt samen met zijn *De lof der zotheid* een sleutelwerk in de menselijke geschiedenis. Daarin schreef hij de volgende 'opruimende' tekst: "En dan de pausen, de stedehouders Christi op aarde! Stel, dat zij werkelijk eens trachten Diens leven na te volgen, door armoede, arbeidzaamheid, onderrichting, zelfopoffering, verzaking

'WIE ONDER DWANG EEN GEBOD NALEeft, LEEft HET EIGENLIJK NIET NA'

van al het aardse; stel dat zij zich eens realiseerden wat hun naam *Papa*, dat is Vader, of hun titel 'Heilige Vader' betekent, wat ter wereld zal dan drukkender zijn dan het pausschap? Of wie zou nog die waardigheid *coute que coute* willen kopen en die koop met wapenen, vergif, ja met alle denkbare machtsmiddelen tegen inbreuk willen verdedigen?" In 1559, toen Paulus IV paus was, werden alle werken van Erasmus verboden, inclusief die welke niets tegen de religie bevatten. Zou hij vandaag leven en schrijven dan zat Erasmus in dezelfde situatie als Salman Rushdie en Ayaan Hirsi Ali.

Desiderius Erasmus, *Het verbod vlees te eten*, Vertaling John Piolon. Uitgeverij Ad. Donker, Rotterdam. 80 blz. € 13,50.

Dirk Verhofstadt publiceert tevens via www.liberales.be E-mail: verhofstadt.dirk@pandora.be

Het cultuurideaal van de massamedia:
zinloos, stijlloos en karakterloos.

(Nietzsche)

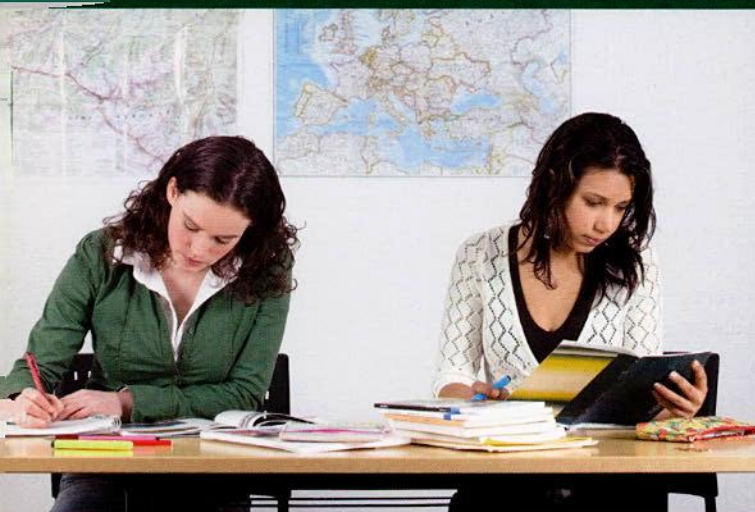
DE SPIEGEL VAN ONZE

Daar rijdt hij, de cabaretier Jörgen Raymann, het spiegelbeeld van onze cultuur. Op een scooter. Door een reclamecampagne. Op zijn hoofd een hoge hoed; design à la Hup Holland Hup. Om op een leuke manier de ongeïnteresseerde drop-outs van het Nederlandse onderwijssysteem te laten weten dat zij voortaan tot hun achttiende naar school moeten. Verplicht. Minister Donner van sociale zaken werkt nog aan een wetsvoorstel om de jongeren die hun startkwalificatie – nodig voor deelname aan onze maatschappij – dan nóg niet hebben gehaald, toch op de een of andere manier (geen uitkering, geen geld) voor hun zevenentwintigste in het gareel te krijgen. Kennelijk is er iets misgegaan met het onderwijs in ons land. En niet zo een beetje. 'Help! Het onderwijs verzuipt!' alarmeerde Ad Verbrugge, universitair hoofddocent sociale en culturele filosofie aan de Vrije Universiteit in Am-

sterdam, 12 juni 2006 in het NRC. Om het tij te keren richtte hij de vereniging *Beter Onderwijs Nederland* (BON) op. In het BON-manifest schrijft hij dat het onderwijs door de stroom van hervormingen en vernieuwingen op vrijwel alle onderwijsniveaus, is veranderd in een bouwput. Met rampzalige gevolgen. Het vakinhoudelijke niveau van de opleidingen is verschaald, onderhevig aan een inflatie, die op termijn ook economisch niet zonder gevolgen zal blijven. Het bedrijfsleven klaagt, net als de hogescholen en universiteiten, over het gebrek aan opleiding en discipline van de schoolverlaters. Verbrugge: 'Onze jongeren zijn qua geestelijke bagage even hard aan het vermageren als ze lichamelijk uitdijen en een ontoelaatbaar aantal van juist die jongeren voor wie goed onderwijs van levensbelang is om een plaats in de maatschappij te kunnen veroveren keert hun opleiding zonder diploma de rug toe.'

ACHTERHAALD MENSIDEAAL

Wat is er volgens Verbrugge misgegaan in die stroom van hervormingen en vernieuwingen? Ten eerste: De vernieuwingen komen voort uit een achterhaald mensideaal; namelijk dat de individuele leerling zelf in staat zou zijn om zijn eigen unieke talenten tot ontplooiing te brengen (wat het niet kan). Dat, in combinatie met een quasi-marktdenken, waarin de leerling als een klant, als een consument, van het onderwijs wordt beschouwd (dat werkt niet; klanten geeft men hun zin, hoe onzinnig de wensen ook zijn, omdat er anders niets wordt verkocht). Ten tenslotte de enorme 'bureaucratische schil', die om het onderwijs heen is ontstaan, 'bestaande uit ambtenaren, onderwijskundigen, managers, onderwijsadvies- en reclamebureaus, consultant enzovoorts'; nodig voor al die hervormingen, terwijl de status en salariëring van de docenten op de onderste trede van de ladder is





TEKST MEIKE OOSTERWIJK

CULTUUR IN HET ONDERWIJS

beland (geldstromen die de verkeerde kant opgaan). Verbrugge is niet de enige filosoof die verontrust is over het onderwijs. Ook de denktank Nexus confereerde onlangs over het onderwerp. In zijn inleiding bij de conferentie haalde Nexus-directeur Rob Riemen Nietzsche aan, die in 1872 al waarschuwde voor het effect dat het marktdenken op het onderwijs heeft: 'Wat hij [Nietzsche] een geboeid publiek voorhoudt, is de overtuiging dat er enerzijds om politiek-economische redenen een vermeerdering en uitbreiding van het onderwijs wordt nagestreefd, maar dat anderzijds het culturele aspect van het onderwijs wordt vervlakt en uitgehold. Het onderwijs staat in het teken van het nut, of beter gezegd in het teken van salaris.' Aan de cultuur wordt geen cent meer besteed dan gunstig is voor de economie. En het cultuurideaal is dat van de massamedia: 'zinloos, stijlloos, karakterloos, even weinig betrouwbaar en duurzaam als krantenpapier.'

INDIVIDUALITEIT ALS DOEL

Maar wat is er eigenlijk mis met het ideaal dat de leerling zelf zijn unieke talenten ontplooit? Verbrugge noemt dat ideaal en illusie: 'Individualiteit is geen uitgangspunt, maar een doel.' Kinderen zouden juist moeten worden geholpen en geoefend in het aanleren van discipline, zelfbeheersing en concentratie. Zo zal ieder normaal kind, wanneer het bijvoorbeeld wat huiswerk

maken moet, of oefenen voor zijn muzieklessen, verbolgen verzuchten: 'Als je maar niet denkt dan ik dit léuk vind'. Omdat het natuurlijk veel liever spelen wil, met de gameboy, of met een zak chips languit uitgezakt voor de tv. Waardoor het lichamelijk uitdijt en geestelijk vermagert. In het huidige onderwijs bestaat echter de neiging om toe te geven aan die 'verminderde vermogens' van leerlingen.

'AAN CULTUUR WORDT GEEN CENT MEER BESTEED DAN GUNSTIG IS VOOR DE ECONOMIE'

Verbrugge: 'Dat ze hun aandacht niet langer dan een kwartier of vijf minuten bij een verhaal kunnen houden en dat we dat daarom ook niet van ze moeten vragen. Ze hoeven geen rijtjes, jaartallen, woordjes en formules te memoriseren en ze hoeven niet nauwkeurig een tekst te vertalen of lastige berekeningen uit het hoofd te maken'. En dat komt het uithoudingsvermogen en de souplesse van geest niet ten goede. Bemiddelde ouders zien zelf ook wel in dat hun kind op school onvoldoende leert. Zij zoeken hun heil in de bijlesindustrie. Verbrugge: 'Wie het kan beta-

len, laat zijn kennis dus bijspijkeren na de schooluren. Dat versterkt natuurlijk alleen maar de sociale tegenstellingen'. De rijken worden rijker, en de armen worden armer.

Verbrugge pleit voor een terugkeer naar het traditionele onderwijs: vakkennis, klassikaal onderwijs en een leraar met autoriteit. Ook Nexus herinnert aan de traditie: het Griekse *paideia*, de *humanistas* van de Romeinen, het Franse *l'esprit de finesse*, de *liberal education* van de Engelsen en de Duitse *Bildung*: 'Alle termen zijn uitdrukking van een en hetzelfde idee: de mens is een geestelijk en zedelijk wezen dat zich moet ontwikkelen tot het ware mens-zijn door zich fundamentele waarden eigen te maken: het ware, goede, schone, vriendschap, rechtvaardigheid.' Maar wanneer aan de cultuur geen cent meer besteed wordt dan gunstig is voor de economie, dan is het zoeken naar de waarheid of het goede nutteloos; het levert immers geen cent op. Stijlloosheid en karakterloosheid floreren. Bijvoorbeeld in de reclamecampagne met Jörgen Raymann. Als het onderwijs een spiegel van onze cultuur is, en ons inzicht kan bieden in wie wij zijn, dan weerspiegelt Raymann een cultuur waarin mensen op scooters met een Hup Holland Hup hoed rondrijden. Wat dat betreft hebben de reclamemakers wel in de roos geschoten: Hup Holland Hup! Hoog tijd voor wat *l'esprit de finesse*!

DE DOORDENKER

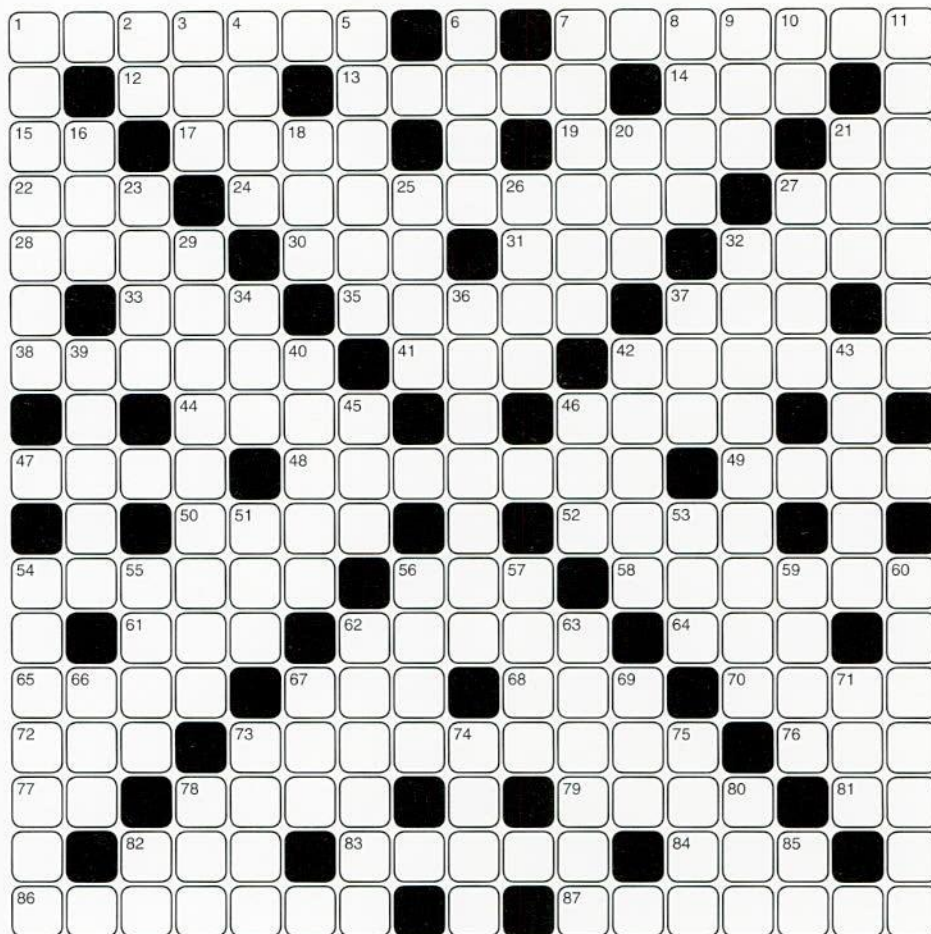
Horizontaal

1. geluk maken volgens Rik Felderhof;
7. kenner van de leer der levensverschijnselen;
12. mannetjeshond; 13. het uitscheidings-
product van de nieren; 14. aardkluut;
15. Nederlands Kampioenschap (afk.);
17. chanson; 19. schriftelijk bewijsstuk;
21. Amsterdams peil (afk.); 22. hoogste punt;
24. onderdrukt lachen; 27. hare koninklijke
hoogheid (afk.); 28. strook; 30. asociaal (afk.);
31. scheepsvloer; 32. Amerikaanse staat;
33. grappenmaker; 35. inktstof; 37. plaats in
Gelderland; 38. naam van een museum in Den
Haag; 41. hertensoort; 42. de passiva onder
een balans (schuld); 44. gewas met lijnvormige
bladeren; 46. merg van een palm (palmmeel);
47. oprichter comité ex-moslims; 48. doopva-
der; 49. insect; 50. inwendig orgaan; 52. ver-
voermiddel; 54. deel van woonhuis; 56. zeep-
water; 58. rookgerei; 61. roem (aanzien);
62. soort geweven katoen; 64. frisjes;
65. hemellichaam; 67. meisjesnaam; 68. stuk
doek of stof; 70. lastdier; 72. mak (niet wild);
73. grandslam tennisstoernooi in Londen;
76. olie (Engels); 77. United Kingdom (afk.);
78. lichtkring om zon of maan; 79. modder
(prut); 81. vogel; 82. jongensnaam; 83. ver-
pleegster (Engels); 84. rivier in Utrecht;
86. waanzinnige (idioot); 87. Nederlandse
badplaats.

Verticaal

1. binnenstad; 2. erbium (scheik. afk.);
3. Engels bier; 4. onherbergzaam; 5. naakt-
loper (natuurst); 6. telwoord; 7. specialist in
levensgeluk voor ouderen; 8. toegankelijk;
9. plezier; 10. oosterlengte (afk.);
11. Nederlandse schrijver; 16. herkauwer;
18. tijdperk; 20. eikenschors; 21. algemene kin-
derbijslagwet (afk.); 23. deel van koeienmaag;
25. Europeaan; 26. ingegeven gedachte (plan);
27. hoofddeksel; 29. verkenner (scout);
32. wereldbeschouwing; 34. waad- en loopvo-
gel; 36. niet geladen deeltje van een atoom-
kern; 37. ernstig; 39. verdieping; 40. uithangte-
ken van een drogist; 42. idool van Heleen Pott;
43. eiland in de Middellandse zee; 45. Sociaal
Economische Raad (afk.); 46. seksueel over-
draagbare aandoening (afk.); 51. Europeaan;
53. mep (lel); 54. maatpak; 55. kleiachtige
grondsoort; 56. Zweeds automerk; 57. beken-
de Braziliaanse (oud)voetballer; 59. op deze
wijze; 60. opgerold stuk vlees; 62. winnaar Van
Praag-prijs 2007; 63. (schuif)trap; 66. deel van
boom; 67. medicijn; 69. duw (zet); 71. boom-
soort; 73. lijkkleed; 74. Engelse adellijke titel;
75. ontkenning; 78. deel van schoen; 80. ijsbok
op een vissersboot; 82. gereed (klaar); 85. mul-
tiple sclerose (afk.).

PUZZEL AD VAN DUN



54 63 32 86 21 59 35 8 29 73 52 87 38 43 25 40

Als u mee wilt dingen naar de boekenbon van € 25,- die onder de goede inzenders wordt verloot, ontvangen wij graag uiterlijk 30 oktober uw oplossingen. U schrijft het gevraagde sleutelwoord van de DoorDenker op een ansichtkaart of briefkaart naar De Doordenker, Postbus 257, 1000 AG Amsterdam.

Oplossing De DoorDenker in de Humanist 2/2007: Gelukzaligheid.
Winnaar: Willy Boer, Ridderkerk.

CAMPAGNE EEN, MET STEUN VAN HIVOS

Hivos ondersteunt samen met zo'n vijftig andere organisaties de EEN-campagne, die alle Nederlanders EEN voor EEN wil mobiliseren in de strijd tegen armoede. Deze campagne brengt de millenniumdoelen nog eens onder de aandacht, een wereldwijde afspraak om voor 2015 een einde te maken aan armoede. De wereldwijde campagne waartoe EEN behoort, de *Global Call to Action against Poverty* (GCAP), werkt samen met internationale sterren als Bono en Bob Geldof en hun Live8-con-

certen. Andere sterren die de campagne steunen: Brad Pitt, Claudia Schiffer, Matt Damon en Penelope Cruz. In Nederland onder andere Floortje Dessing, Blöf, Fatima Moreira de Melo, Jody Bernal, Agnes Jongerius, Victoria Koblenko, Monique van der Werff en Leonie Sazias. Het internationale symbool van EEN is de witte band. De beroemdheden die zich aan de campagne verbinden dragen deze band. Via de website www.EEN.nl is dit bandje te bestellen en meer informatie te vinden.



FILMREEKS OVER OUDER WORDEN EN SPIRITUALITEIT

De organisatie voor ouderen Unie KBO organiseert in samenwerking met het Soeterbeeck Programma van de Radboud Universiteit Nijmegen in oktober en november in Arnhem, Eindhoven en Den Haag de filmreeks *Levenskunst op leeftijd* met lezingen

en discussies over ouder worden en spiritualiteit. Waardering en zelfrespect vormen de spil van een positieve benadering van de ouderdom. Deskundige sprekers geven een lezing over de film en het thema. De middagen zijn van 14.00 – 18.00 uur, in Eindhoven

van 12.00 – 16.00 uur. Zie voor data en verdere informatie de website www.ru.nl/levenskunst of informeer telefonisch via 024-3615555. De films in deze reeks zijn *About Schmidt*, *Innocence*, *Whale Rider* en *Children of Nature*.



TENTOONSTELLING OVER COMENIUS

'Comenius in meervoud' is de nieuwe tentoonstelling in het *Comenius Museum* in Naarden, die de veelzijdigheid belicht van de 17e-eeuwse theoloog, filosoof, pedagoog en publicist Jan Amos Komenský, al tijdens zijn leven bekend geworden als Comenius. Het is 350 jaar geleden dat Comenius in Amsterdam zijn didactische werk *Opera Didactica Omnia* uitbracht. Comenius is in ons land vooral bekend als pedagoog. De opvoeding van de jeugd en goed onderwijs voor alle kinderen waren voor hem belangrijke voorwaarden voor de verbetering van de wereld. Hij ontwikkelde een school- en onderwijsstelsel, waarop nog eeuwen na zijn dood is voortgebouwd, onder meer door Rousseau, Fröbel, Montessori en Pestalozzi. Als niet-katholieke geloofsvluchteling kwam hij naar Nederland, waar hij in Amsterdam de laatste veertien jaar van zijn leven de vrijheid van levensbeschouwing vond die hem de rust gaf zijn wetenschappelijke werken te publiceren. In 1658 verscheen hier zijn beroemd geworden *Orbis Sensualium Pictus*, de zichtbare wereld in beelden, waarmee hij de aanzet gaf tot het aanschouwelijk onderwijs. Het Comenius Museum (Kloosterstraat 33 Naarden) is 's middags vanaf 12 uur geopend van woensdags tot en met zondags, de tentoonstelling loopt tot en met 12 januari 2008.

DE VROUW VAN ERASMUS

Dichter, essayist en letterkundige Hanneke Eggels houdt op zondag 30 september om 14.00 uur in het Limburgs Museum in Venlo een causerie over de vrouw van Erasmus. In zijn satire *De Lof der Zotheid* drijft Erasmus de spot met duistere kettermeesters. Hanneke Eggels vertaalde het fragment over de vrouw (hoofdstuk 17) en legt een verband met de *Heksenhamer*, het beroemde boek over heksen uit 1487. Haar hypothese over vertaalkwesties en drukkersmarginalia wordt besproken in een werkgroep voor geïnteresseerden in heksen en humanisten. Als afsluiting volgt een voordracht van twee gedichten, namelijk 'Lof der Zotheid', eerder gepubliceerd in het themanummer van het culturele tijdschrift *De Gids* 2007, en een nieuw gedicht 'Kapel in 't Zand' over de locatie van heksenprocessen in Roermond, geschreven naar aanleiding van de heksententoonstelling in het Limburgs Museum. Het programma duurt tot ongeveer 16.00 uur. Omdat het aantal deelnemers aan de werkgroep beperkt is, kunnen belangstel-

lenden zich slechts tot maandag 24 september inschrijven, per e-mail (info@limburgsmuseum.nl) of telefonisch (077-3522112). Limburgs Museum, Keulsepoort 5, 5911 BX Venlo. Geopend van dinsdag tot en met zondag 11-17 uur.



Hans Alma is per 1 juli 2007 benoemd tot rector magnificus aan de Univer-

HANS ALMA EERSTE VROUWELIJKE RECTOR-MAGNIFICUS

siteit voor Humanistiek, Utrecht. Ze is de opvolger van prof. dr. Ilja Maso. Alma wordt rector voor de termijn van drie jaar. Met deze benoeming is Alma de eerste vrouwelijke rector aan een universiteit in Nederland. De Universiteit voor Humanistiek (UvH) is gespecialiseerd in wetenschappelijk onderwijs en onderzoek op het gebied van zingeving en humanisering. Humanistiek is een unieke, op de praktijk gerichte menswetenschap. De studie richt zich op levensvragen en maatschappelijke problemen van onze tijd. De UvH heeft een bachelor- en

masteropleiding en is lid van de Humanistische Alliantie. Alma werd in oktober 2003 benoemd tot hoogleraar psychologie en zingeving aan de Universiteit voor Humanistiek. Aandachtsgebieden in haar onderzoek zijn 'de rol van verbeelding in identiteitsontwikkeling en zingeving' en 'de existentiële dimensie van kunst'. In de bachelor geeft ze onderwijs in spiritualiteit en in de master over de psychologische aspecten van geestelijke begeleiding. In 2005 publiceerde de Humanist een interview met haar.

JUBILEUM HUMANISTISCH OVERLEG MENSENRECHTEN (HOM)

Mensenrechtenorganisatie HOM viert dit jaar haar 25-jarig jubileum. Ter gelegenheid hiervan wordt op donderdag 11 oktober in Utrecht een feestelijke bijeenkomst gehouden voor iedereen die mensenrechten en het HOM een warm hart toedraagt. Afrikaans verteltheater, praktijkverhalen van projectmedewerkers, een benefietveiling en de lancering van de nieuwe naam, website en campagne zorgen voor een boeiende middag. Na 25 jaar zijn de werkzaamheden van het HOM zodanig uitgebreid dat een nieuwe, meer internationale naam nodig is. Deze naam wordt op 11

oktober gepresenteerd. Tegelijkertijd gaat de geheel vernieuwde website online. Op 11 oktober start het HOM bovendien een solidariteitscampagne om aandacht te vragen voor verdwenen kinderen in Guatemala. Tijdens de burgeroorlog (1966-1996) zijn duizenden kinderen hun ouders kwijtgeraakt. Ontvoerd door soldaten of uit het zicht verloren terwijl ze op de vlucht sloegen voor het geweld. Veel van de kinderen van destijds hebben hun familie nooit meer teruggevonden. De Guatemalteekse organisatie *Asociación*

Todos por el Reencuentro helpt familiesleden met zoeken en brengt hen weer bij elkaar. Dankzij dit werk konden sinds 1999 meer dan 120 vaak emotionele herenigingen plaatsvinden. Het HOM steunt dit project. Door een speciale actiekaart te sturen wordt de ouders in Guatemala een hart onder de riem gestoken bij de zoektocht naar hun zoons en dochters. De ondertekende kaarten worden als steunbetuiging aangeboden aan de organisatie. Kaarten kunnen per e-mail (info@hom.nl) of telefonisch (030-2334027) worden aangevraagd. Meer informatie over de jubileumbijeenkomst via de website www.hom.nl.

DOMINICANERS PLEITEN VOOR VROUWELIJKE PRIESTER

In het septembernummer van *Volzin*, opinieblad over kerk en samenleving, bepleit dominicaan Jan Nieuwenhuis de gekozen voorganger, ook voor de eucharistie. "Parochies moeten de vrijheid nemen – en krijgen – om zelf hun voorganger te kiezen, man of vrouw, gehuwd of ongehuwd." Jan Nieuwenhuis is medeauteur van de omstreden publicatie *Kerk en ambt*, een document dat hij uniek noemt, omdat voor het eerst een religieuze orde zich als geheel opstelt achter de opvatting dat het priesterambt moet worden opengesteld. "Het is lastiger om zo'n officieel geluid onder tafel te vegen." Naast praktische

argumenten, het tekort aan priesters, is het pleidooi voor gehuwde en vrouwelijke voorgangers vooral principieel, zegt Nieuwenhuis: "Het principiële standpunt geeft de doorslag. Vrouwen hebben al in de vroege kerk een belangrijke rol gespeeld. Er is leerstellig geen enkele reden om hen te weigeren." *Volzin*-hoofdredacteur Jan van Hooydonk schrijft in een commentaar dat het kerkelijk ambt tot een gesloten kaste is gemaakt – overigens niet alleen in de r.k.-kerk – die groepen mensen uitsluit. "De r.k.-kerk is bezig om het meest centrale sacrament, symbool, ritueel uit haar traditie om zeep te helpen.

De eucharistie is teken bij uitstek van breken en delen. Dit is 'wat Jezus deed', en dit is wat zijn volgelingen te doen staat: het leven breken voor elkaar, het leven delen met elkaar." Van Hooydonk valt het pleidooi van de dominicanen bij, al kan hij het persoonlijk heel goed zonder voorganger stellen: "Sinds meer dan een kwart eeuw heb ik als rooms-katholiek in allerlei kleinere verbanden deel mogen nemen aan de viering van de eucharistie zonder priester. En sinds een aantal jaren deel ik oecumenisch Brood en Wijn met protestantse medechristenen. Persoonlijk heb ik niet het gevoel daar slechter van geworden te zijn."

PLIEKREPLIEKREPLIEKREPLIEKREPLIEKRE

JUBILEUMEDITIE OVER GELUK

Ik complimenteer "De Humanist" met het laatste nummer, waarin geluk centraal staat en hoe je dat in verschillende opvattingen kunt verwerven. In het bijzonder vroeg het mooie artikel van Rein Zunderdorp mijn specifieke aandacht. Het is goed weer eens de drie steunpilaren van waarop geluk volgens humanistische inzichten berusten, duidelijk te worden gemaakt en te reaktiveren. Veel succes in de toekomst!

Wim Brandse

Op mijn werk las ik toevallig in uw blad en werd diep getroffen door de winnende bijdrage in de Essaywedstrijd. Ik heb het verhaal aan velen om mij heen laten lezen en zij waren met mij ontroerd door de treffende vertelling van deze wonderlijke ontmoeting. Het zo zorgvuldig en met liefde geschreven verhaal over menselijke verhoudingen en ontmoetingen raakt mij tot in het diepst van mijn ziel. Ik zal het zorgvuldig

bewaren om mijzelf en anderen zonodig een spiegel voor te houden en elkaar te bemoedigen, want, zoals de schrijver zegt: geluk is dat ieders leven betekenis krijgt in het kleine en eenvoudige... Wilt u deze vader en zoon mijn dank overbrengen voor hun levensverhaal.

Annie Aarsen



DUURZAME
vacaturebank

Op zoek naar duurzaam werk?
meer dan 100 vacatures!

voor actuele vacatures:

bij non-profit organisaties en bedrijven met een duurzame visie.

www.duurzamevacaturebank.nl

KIND VAN KOLONIAAL BESTUURDER

Philip Ferwerda is in Nederlands Indië geboren (1936) en opgegroeid als zoon van een Nederlandse bestuursambtenaar. Het gezin waaruit hij voortkwam heeft de oorlog overleefd, maar hoe, dat is – zoals in zovele gevallen – een verhaal apart. Hij beschrijft dat verhaal op minutieuze wijze in *Opgroeien tot vreemdeling*. Het is verbazingwekkend hoeveel details hij zich weet te herinneren van de vele plaatsen waar hij verbleef, eerst door de carroussel van bestuursposten en vanaf de bezetting in diverse kampen, waaronder met name Fort de Kock en Bangkinang. Toen het bestuursapparaat nog op volle toeren draaide, werd zijn vader voortdurend overgeplaatst en kreeg als aanvankelijk lagere ambtenaar (assistent-resident) overwegend gebieden in verre uithoeken toegewezen. Oost-Java, Zuid-Celebes, Sumatra (Djambi, Bengkalis). Met name het leven als Hollander in die laatste – afgelegen en achtergebleven – plaats in de Riouwarchipel beschrijft hij uitgebreid. In 1942 vertrok het gezin weer, nu naar Pajakoemboe aan de westkust van Sumatra. Daar maakte Ferwerda als scholier bij de nonnen kennis met God, hij herinnert zich als

catechismusvraag 'Wie is Luther?' – Volledig antwoord: 'Een slecht mens.' Ferwerda: "Tot de faciliteiten van de missiegod behoorde dat hij al je zonden, met uitzondering van de doodzonde, vergeeft, zij het tegen een kleine tegenprestatie. Ik was ervan overtuigd dat ik tot over mijn oren in zonden poedelde en het zou wel prettig zijn als ik daar van af kon komen. Tot de tegenprestaties hoorden het rozenkransjes bidden en weesgegroettes plegen. Dat viel dus nogal mee." Het duurde echter niet lang of Ferwerda leerde een heel andere kant van de christelijke naastenliefde kennen, in het interneringskamp in Padang waar de nonnen de beste plekken en het beste eten voor zich opeisten. Hoe dicht bij God hoe meer kans op overleven. Ferwerda beschrijft aangrijpend de gebeurtenissen in het (vrouwen)kamp en observeert scherp vanuit zijn jeugdige beleving hoe het kampregime steeds wurgender werd, en hoe en waarom desondanks mensen er soms toch in slaagden mentaal overeind te blijven. Hij rondt af met de verwarrende tijd na de bevrijding ('bevrijd maar niet vrij') en het vertrek naar het vreemde vaderland. Hij beschrijft uiteraard zijn herinnerin-

gen als kind, en waarschijnlijk daardoor is het geen klagerig boek geworden. Kinderen aanvaarden gebeurtenissen dikwijls lang niet zo dramatisch als ze achteraf blijken te zijn geweest. Dat gold zeker voor de jonge Philip Ferwerda, en dat, zo legt hij uit, is zeker ook te danken aan zijn moeder die altijd optimistisch bleef en samen met andere sterke vrouwen in het Jappenkamp de zaken zo goed en kwaad als mogelijk probeerde te regelen.

Al met al een ontroerend document, dat niet alleen voor herkenning zal zorgen bij degenen die deze tijden hebben meegemaakt in Indië, maar ook waardevol zal blijken voor wie de mensen van toen en daar – na de oorlog dikwijls als volkomen vreemdelingen in Nederland opnieuw begonnen – wil begrijpen en wil weten wat zij hebben doorgemaakt. (BCh)

Ph. L. Ferwerda, *Opgroeien tot vreemdeling*. Paperback, 170 blz. Uitgave in eigen beheer, beperkte verspreiding. Prijs € 17,25. Te bestellen via info@boekenmaker.nl of telefonisch 075-614 71 77.

DUITSE FOTO'S IN BEZET NEDERLAND

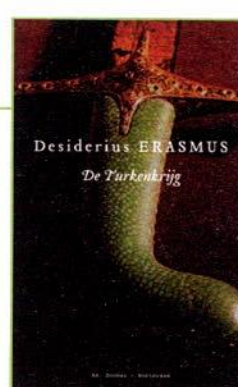
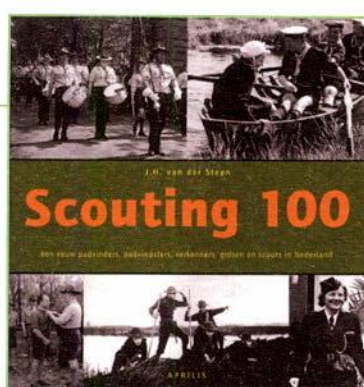
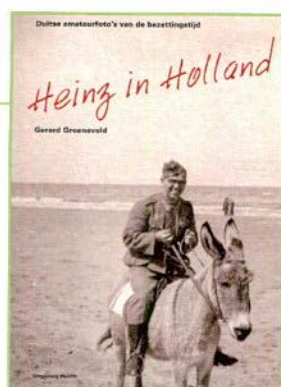
Foto's uit de oorlog '40-'45 zijn dikwijls gemaakt door militaire fotografen, in dienst van propaganda. Duitse soldaten hadden echter in die jaren massaal de beschikking over eigen camera's, en in de eerste jaren van de bezetting konden die ook ruim gebruikt worden. Vanaf 1943 worden de opnames schaars, omdat de mogelijkheden om aan filmrolletjes te komen opdroogden, maar ook omdat de verhouding met de bevolking grimmiger was geworden. Onderzoeksjournalist Gerard Groeneveld heeft een groot aantal van de privé-kiekes die Duitse militairen in Nederland voor het thuisfront maakten bijeengebracht. Het resultaat biedt een onthutsend beeld van het overvallen en in bezit genomen land, waarvan de verslagen bevolking op de foto's schril afsteekt bij de triom-

fantelijke Blut- und Boden-doordrenkte 'maak plaats'-mentaliteit van de bezetters. Uit de eerste dagen zijn er beelden van veroverde bruggen met de lijken van Nederlandse soldaten aan de kant. Een Nederlandse soldaat met witte vlag die onderhandelt met Duitsers. Nederlandse krijgsgevangenen delven graven in het Zuid-Hollandse Valkenburg voor gesneuvelde Duitse soldaten. Uit de latere jaren zijn er dramatische beelden van Britse piloten, eerst vrolijk en zich kennelijk veilig voelend gefotografeerd bij de boer waar ze onderdoken, maar even later afgevoerd door de SS, met dezelfde boer fier kijkend in de lens. Er zijn foto's van Fritz und Gustav die in Oostvoorne een kustbatterij bemanden, maar op zaterdag in Amsterdam werden gekiekt op het terras van café de Blauw-

brug. En tenslotte zijn er de foto's van Duitsers met bevriende Nederlanders, families, de bakker of de slager en ook: de liefjes.

Ondertussen werden de joden uit hun huizen gehaald door de Nederlandse politie, denderden de treinen richting Westerbork en verder naar het oosten, werden verzetsmensen uitgeleverd aan de vijand en nam het lijden van de bevolking steeds ernstiger vormen aan. Een aangrijpend boek met persoonlijke beelden uit een zwarte tijd. (BCh)

Gerard Groeneveld, *Heinz in Holland. Duitse amateur-foto's van de bezettingstijd*. Vantilt, Nijmegen. Fotoboek, gebonden, 160 blz. € 22,50.



EEN EEUW PADVINDERS

Robert Baden-Powell, die in 1900 om zijn moed en doorzettingsvermogen tijdens de Boerenoorlog in Zuid-Afrika door koningin Victoria tot generaal-majoor werd bevorderd, en vanwege zijn 'heldendaden' razend populair werd bij de Engelse jeugd, organiseerde in 1907 op Brownsea een proefkamp met eenentwintig jongens uit verschillende milieus. Hij had toen al een en ander geschreven over de kunst van het verkennen en zijn uitgever vroeg om meer. Baden-Powell wilde eerst zien of zijn instructies werkten, hoe de jongens daarop reageerden en waar ze belangstelling voor hadden. Het kamp was een succes, het boek *Scouting for boys* werd een bestseller en van toen af is het razendsnel gegaan, een nieuwe jeugdbeweging was geboren. In Nederland werd de eerste groep verkenners in 1910 opgericht (in Den Haag) en het boek *Een padvindsbeweging* gepubliceerd. Over het ontstaan en het reilen en zeilen

van scouting in Nederland is nu een mooi boek verschenen, met veel prachtige foto's (vooral die uit de begintijd zijn intrigerend) en een adequate chronologische geschiedschrijving. Van de diverse 'speltakken' die in de loop der tijd zijn opgericht wordt verteld hoe ze zijn ontstaan, de verkenners, de welpen, de kabouters en de gidsen, de voortrekkers en de pioniersters. Opmerkelijk is, dat al heel vroeg meisjesgroepen werden opgericht (de Britse *Girl guides* al in 1910). Alleen over de zeeverken- ners heeft auteur J.H. van der Steen, conservator van het Scouting Nederland Museum in Baarn, kennelijk niet kunnen achterhalen wanneer en hoe die precies zijn ontstaan, of hij is gewoon vergeten dat te beschrijven, zoals hij de (veel onbekendere) ruitergidsen niet eens noemt. Een kniesoor die daar op let, want het is volop genieten in dit boek, als je tenminste ooit iets met de beweging van doen hebt gehad, want

– de schaarse excessen (waarover niets in dit boek) daargelaten – wie erbij was, heeft er bijna altijd leuke herinneringen aan. Voor die mensen is het boek geschreven, niet voor de zwartkijkers die zich ergerden aan het militaire element, aan de akela's en hopmannen die hun frustraties en sociale incompetentie om met volwassenen om te gaan botvierden op de jeugd, of de katholieke afdelingen van verkenners en welpen als een vorm van zieltjes winnen en een voorportaal voor het seminarie zagen. Discipline, hulpvaardigheid en liefde voor de natuur, – zijn dat trouwens niet juist deugden die vele jongeren tegenwoordig ontberen? (BCh)

J.H. van der Steen, *Scouting 100. Een eeuw padvindsters, padvindsters, verkenners, gidsen en scouts in Nederland*. Aprilis, Zaltbommel. Gebonden/hardcover, 180 blz. met meer dan vijfhonderd zwart-wit foto's. Prijs € 19,50.

ERASMUS EN DE TURKEN

In 1530, zes jaar voor Erasmus' dood, stonden de Turken voor Wenen. Na de verovering van Constantinopel (1453) waren ze, moordend en plunderend, steeds verder opgerukt. Nu was Centraal Europa, het hart van de christelijke beschaving, aan de beurt. Wat te doen? De Keulse jurist Jan Rinck vroeg Erasmus wat hij ervan dacht. Erasmus roept niet zonder meer tot oorlog; dat is niet zijn stijl. Wel erkent hij het goed recht zich te verdedigen. Daarmee neemt hij afstand van Luther, die de Turkse agressie als een straf van God beschouwde, waartegen men zich zelfs niet mocht verzetten. Erasmus meent echter dat een oorlog tegen de Turkse overmacht zonder ethisch-christelijk reveil niet zal kunnen slagen. God had daartoe opgeroepen door te waarschu-

wen met ziekten en hongersnood. Maar de mensen hadden 'de Heer hun blote kont laten zien en hun middelvinger naar hem opgestoken' (een eeuwenoud gebaar dus). Ook moest er eerst een einde komen aan de onderlinge politieke verdeeldheid. De joden kregen er van langs omdat ze aan de verdeeldheid bijdroegen en nog altijd de Messias niet erkenden. Uiteindelijk pleit Erasmus toch voor een 'gerechtvaardigde oorlog' tegen de volgelingen van Mohammed die hij 'een verderfelijke, misdadig individu' noemde, die zich boven Christus stelde. Als de christenen hun vijanden op voorbeeldige wijze tegemoet zouden treden en behandelen, zouden ze respect afdwingen. Daarna zouden gematigde islamieten voor Christus gewonnen kunnen worden. Na de herovering van

de Balkan zou men de moslims een tijd lang volgens eigen wetten moeten laten leven. Tenslotte zouden hun 'tempels' en 'voorrechten' moeten worden afgenomen en zou 'de hele afgoderij opgedoekt' moeten worden. Met dit advies om, na bezinning en heroriëntatie, toch ten strijde te trekken én zijn visie op de kerstening van de moslims leren we twee onbekende kanten van Erasmus kennen. Drie keer eerder had hij, pacifist *pur sang*, een oorlog met het zwaard zelfs afgewezen als onchristelijk. (AdB)

Desiderius Erasmus, *De Turkenkrijg*. Uitgeverij Ad. Donker, Rotterdam. Paperback, 96 blz., stofomslag. Notenapparaat en uitvoerige toelichting. € 13,50

ACTUELE POLITIEKE THEMA'S

Het tweemaandelijks tijdschrift *Filosofie & praktijk* publiceert in haar recente editie enkele boeiende artikelen over uiteenlopende actuele politieke thema's. Het blad opent met een interessante analyse van de rechts-socioloog en hoogleraar globalisering/duurzame ontwikkeling Paul van Seters. Hij onderzoekt het werk van een belangrijke inspirator van premier Balkenende, de Israëlisch-Amerikaanse filosoof Amitai Etzioni. Elementen van diens 'politiek communitarisme' vindt men vooral terug in de waarden-en-normen-campagne van Balkenende, maar Van Seters laat zien dat Etzioni's doctrine op weg naar Nederland 'serieuze averij heeft opgelopen'. Aan de andere kant toont Van Seters ook aan, dat het communitarisme doorgaans ten onrechte als 'spruitjeslucht' wordt gekwalificeerd. Etzioni zet zich juist af tegen conservatieve en liberale denkwijzen, betoogt Van Seters. Een tweede pakkend artikel is van de

hand van Herman van Erp, universitair docent ethiek en sociale wijsbegeerte. Hij beoordeelt het morele gehalte van 'moderne' instrumenten als martelen tijdens verhoor in het kader van terrorismebestrijding aan de hand van de argumentatie van ethici die menen dat politici onder dringende omstandigheden het verbod tot martelen zouden moeten durven overtreden. Van Erp fileert op overtuigende wijze de wijd verbreide opvatting dat men geen schone handen kan houden bij het politieke bedrijf in naam van de oorlog tegen het terrorisme en hekelt met goed geformuleerde redenering de ethici die pleiten voor een moraal van de uitzondering.

Een bespreking van alle artikelen in deze editie van *Filosofie & praktijk* is hier niet mogelijk, maar aan de onderwerpen kan men welhaast aflezen dat ze veelbelovend zijn: Rik Peeters over Redelijkheid en de open samenleving (Karl Popper); Maartje Schermer over

'labiaplastiek', een medisch eufemisme voor schaamlippencorrectie, als voorbeeld van de heilloze conformering van vrouwenidealen naar fictieve, want grotelijks gemanipuleerde mediabeelden; de Tsjechische wetenschapper en minister van onderwijs Jan Sokol over de vraag of de notie van universele mensen- en burgerrechten natuurlijk zijn. *Filosofie & praktijk* is een zeer leesbaar tijdschrift, goed van toon, in toch compact gehouden bijdragen dikwijls aange-naam diepgravender dan de bijdragen in *Filosofie Magazine* en met een redactie waarin ten minste twee leden uit erkend humanistische kring. (BCh)

Filosofie & praktijk, jaargang 28, nummer 4. Damon, Budel. 64 blz. € 8,50. Het tijdschrift verschijnt zes keer jaar, een abonnement kost € 32,00. Tel. 0495-499889. E-mail: damon@iae.nl

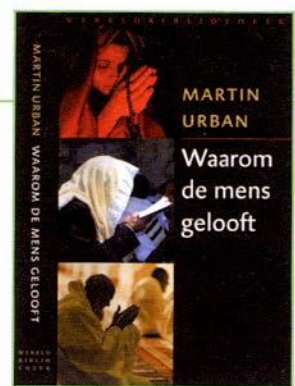
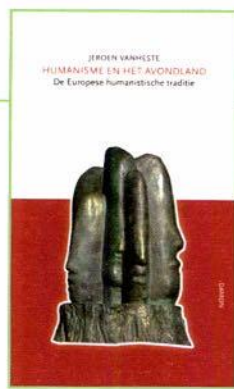
HUMANISME EN HET AVONDLAND

Jeroen Vanheste promoveerde afgelopen juni op zijn imposante *Guardians of the Humanist Legacy*, gewijd aan de Europese humanistische traditie. Hij onderzocht de cultuuropvatting en -kritiek van een groep Europese intellectuelen ten tijde van het Interbellum, met T.S. Eliot en zijn tijdschrift *The Criterion* als spil. Naast Eliot zijn Hugo von Hofmannsthal, Julien Benda, Ernst Robert Curtius en José Ortega y Gasset de belangrijkste protagonisten. Vanheste interpreteert de cultuuropvatting van deze groep, die zij aanduiden met classicisme, als een schakel in de Europese humanistische traditie. Hij beschrijft welk belang dit classicisme en daarmee het humanisme heeft voor onze tijd. Hij concludeert dat het nog grote actualiteit heeft, ondanks alle naoorlogse humanismekritiek in filosofische stromingen als existentialisme, structuralisme, post-structuralisme, deconstructiefilosofie en postmodernisme. Bevestiging daarvan vindt hij bij filosofen en auteurs als George Steiner, Jacques Barzun, Roger

Scruton, Stephen Toulmin, Milan Kundera, Luc Ferry, Alain Finkielkraut en Tzvetan Todorov. Zo raakt hij steeds op de vraag waar Europa voor staat, of er een specifiek Europese traditie is en welke haar waarden zijn. Aan dat thema heeft hij ook een kort maar krachtig essay gewijd, het onlangs verschenen *Humanisme en het Avondland*, waarnaar in de vorige editie van *de Humanist* al naar verwezen werd. Vanheste stelt daarin voor om de ziel van Europa te zoeken in haar humanistische traditie. Rationalisme, christendom, Verlichting en andere Europese ideeënstromingen kunnen gezien worden als expressies van of variaties op onderliggende humanistische thema's. Hij bespreekt de verschillende manieren waarop het humanisme zich in de Europese cultuurgeschiedenis heeft gemanifesteerd, om vervolgens ook hier de 20ste-eeuwse crisis en 'deconstructie' van het humanisme te bespreken en weer uit te komen op de filosofen en auteurs die in onze tijd blijven vasthouden aan de humanistische uitgangspunten.

Europa zou zich moeten heroriënteren op zijn humanistische wortels, zo pleit Vanheste. Het zou Europa en de Europeanen op vele manieren behulpzaam kunnen zijn: bijvoorbeeld bij het bepalen van een houding in de debatten over de multiculturele samenleving en de globalisering, maar ook en misschien wel vooral bij het richting geven aan ons individuele leven. *Humanisme en het Avondland* is een klein juweel, waarmee Vanheste na het geleerde volk adequaat bediend te hebben zijn visitekaartje ook heeft afgegeven aan een breder publiek. Onderhoudend geschreven en helder van opzet, aanbevolen lectuur!

Jeroen Vanheste, *Humanisme en het Avondland*. Damon, Budel. 96 blz. € 9,90. Handelseditie proefschrift: *Guardians of the Humanist Legacy: The Classicism of T.S. Eliot's Criterion Network and its Relevance to our Postmodern World*. Brill Publishers, Leiden/Boston (www.brill.nl) Gebonden, 546 blz. € 99,00.



OORLOG TEGEN TERRORISME

Het *Civis Mundi Jaarboek 2007* is gewijd aan het thema 'Van Koude Oorlog naar oorlog tegen terrorisme'. *Civis Mundi* heeft de reputatie van een conservatief maar oorspronkelijk en onafhankelijk tijdschrift. Het conservatieve odium zal vooral zijn ingegeven door het van meet af aan (in het toen nog *Oost-west* geheten bulletin) tamelijk fel beleden anticommunisme, en het is hoofdredacteur S.W. Couwenberg zelf die er in het voorwoord bij de voorliggende editie nauw verholen triomfantelijk aan herinnert dat het blad daarin het gelijk uiteindelijk aan zijn zijde heeft gekregen. Sinds de afbouw van de Koude Oorlog is de focus van het blad verbreed, maar de internationale context is vastgehouden. In het recente jaarboek wordt in wezen de wereldpolitieke ontwikkeling sindsdien besproken. In welke opzichten is de wereldproblematiek veranderd, hoe hebben de

machtsverhoudingen zich ontwikkeld? Couwenberg trekt in het openingsstuk lijnen tussen het vroegere en het huidige vijandbeeld, en stelt vast dat de oorlog tegen terrorisme bepaald anders geaard is dan alle conflicten die we eerder gezien hebben. Hij beschrijft hoezeer de transatlantische betrekkingen zijn vervallen en de Navo is verzwakt. Europa daarentegen integreert steeds verder. W. F. van Eekelen, ex-minister van defensie, bespreekt de nieuwe dimensies van Europese veiligheid, waarbij hij vaststelt dat militaire planning moeilijk is geworden. Het verleggen van de aandacht naar – wat heet – 'Vredesoperaties' ziet hij echter niet als een gevolg van het wegvallen van de aloude communistische vijand. Kees Hofman, generaal-majoor der mariniers b.d., gaat nader in op de militaire complicaties in de strijd tegen terrorisme. Dirk Leurdijk van Instituut Clingendael bespreekt het

werk en de (nieuwe) taken van de VN. Emeritus hoogleraar volkerenrecht Paul de Waart besluit met een interessant betoog over de in het gedrang rakende humanisering van het internationaal (oorlogs)recht.

Al met al bevat dit jaarboek een verzameling afgewogen, goeddeels inventariserende artikelen, met hier en daar aanzetten tot analyse en scherpzinnige signalering van verbanden, maar vrijwel zonder opzienbarende stellingnames. Een van de redacteurs van *Civis Mundi* is trouwens Jeroen Vanheste, op wiens dissertatie en essay over Europa en het humanisme elders in deze rubriek geattendeerd wordt.

Civis Mundi, Jaarboek 2007, Van Koude Oorlog naar oorlog tegen terrorisme. Damon, Budel. 144 blz. € 16,90.

WAAROM GELOOFT DE MENS?

Ondanks alle wetenschappelijke vooruitgang is de wereld van vandaag nog altijd doordrenkt van geloof, heilsboodschappen en bijgeloof. De Duitse wetenschapsjournalist Martin Urban onderzoekt in *Waarom de mens gelooft* aan de hand van de nieuwste inzichten van diverse wetenschappelijke disciplines hoe dat mogelijk is. Het is aardig en in verband met zijn onderwerp ook zinvol om te weten dat spirituele ervaringen kunnen worden opgeroepen door elektrische stimulatie van de hersenen, of om te weten dat geloof en moraal biologische wortels hebben en dat het beeld dat velen van God hebben evolutionair is. Dat maatschappelijke en biologische mechanismen ten grondslag liggen aan religie zegt iets over de eigenlijke bete-

kenis van het geloof, en er valt met enige zekerheid uit af te leiden hoe de kansen van de ratio versus de religie op de lange termijn staan. Het meest sprekend in Urbans boek zijn toch de scherpzinnige ontledingen van de ongerijmdheden en historische vervalsingen waarvan de geloofszekerheden in alle religies aan elkaar hangen. Daartegenover stelt Urban zijn verfrissende observaties. Zoals deze: "Naar mijn overtuiging kan de dominee tegenwoordig niet meer 'Gods woord' van de kansel verkondigen, als hij beseft hoe wankel de fundamenten zijn." Of zijn vaststelling, dat er feitelijk geen noemenswaardige dialoog is tussen de kerken en hun rationele theologen, – "sterker nog, er zijn bijna geen rationele theologen meer." Nog

daargelaten, dat er in veel kerken een uitgesproken vijandige stemming heerst jegens de wetenschappen. De conclusie is onontkoombaar, dat de mens onveranderd zal blijven zoeken naar de zin van leven en dood maar die zin waarschijnlijk nooit zal 'vinden', – reden waarom de vraag naar God altijd zal voortduren. Urbans betoogtrant is helder en afgewogen, zijn denken getuigt van een brede multidisciplinaire kennis. Verdiensten die hebben geleid tot een boeiend boek, dat trouwens voorbeeldig is uitgegeven.

Martin Urban, *Waarom de mens gelooft*. Wereldbibliotheek, Amsterdam. Gebonden, 224 blz. € 18,90.

HERCULANEUM

Wie Pompeï bezoekt zou ook het nabijgelegen Herculaneum moeten aandoen, want daar krijgt men een goed beeld van het klassieke Romeinse leven in kleine steden. Beide steden zijn door de uitbarsting van de vulkaan bedolven. Pompeï onder de as en de havenstad Herculaneum onder de lava, eind 79 na Christus. Romeinse geschiedschrijvers besteedden uitvoerig aandacht aan deze rampen die de twee welvarende stadjes, levend van de landbouw en handel, volslagen onverwacht trof. Pas in de achttiende eeuw werden de eerste resten van Pompeï opgegraven, door verwijdering van de aslagen. Herculaneum werd ontdekt, nadat een put geslagen

was. De eigenaar van het landgoed haalde allerlei voorwerpen naar boven. Mussolini stimuleerde dat Herculaneum intensiever werd onderzocht, omdat hij wilde aantonen dat zijn voorvaderen een superieure cultuur kenden. Zo kwamen veel details aan het licht over het dagelijks leven van de gewone Romeinen, hun middelen van bestaan, hun bouwkunst (openbare en religieuze gebouwen, villa's, winkels, ateliers maar evengoed bordelen), hun kunstzinigheid (vloermozaïeken en wandschilderingen), de intermenselijke verhoudingen in een samenleving die vooral dreef op slavernij. Zo mocht de eigenaar van een slavin haar naar behoeven sek-

sueel gebruiken. Zijn echtgenoot had naast de zorg voor een nageslacht de taak de huishouding te leiden. Al deze aspecten worden zorgvuldig in beeld gebracht in de uitgave *Herculaneum verwoest* die de gelijknamige tentoonstelling in museum het Valkhof in Nijmegen van dit voorjaar begeleidde. Helaas is alleen de Duitstalige versie van deze uitgave nog verkrijgbaar. (AdB)

S. Mols en E. Moorman, *Herculaneum verwoest door de Vesuvius*, een uitgave van museum het Valkhof te Nijmegen, 72 bladzijden, vele illustraties.

ZE KEKEN DE ANDERE KANT OP

De vraag die velen uit de generaties van na de oorlog aan hun ouders of grootouders hebben gesteld, of hebben willen stellen, is zelden bevredigend beantwoord. 'Wist u dan echt niet wat er met de Joden gebeurde tijdens de oorlog?' Het is zo moeilijk voorstelbaar dat 'ze' het niet wisten, of indien wel, dat ze er niets tegen deden of meenden dat het hun niet aanging. Een deel van het vuile werk lieten de Duitsers opknappen door Nederlandse politiemannen. Die sleepten de Joden uit hun huizen en zetten ze op de trein richting Westerbork en daarna verder naar het oosten. De Nederlandse politie heeft haar gitzwarte verleden altijd ontkend. Weten de kinderen van die schoften wat hun ouders hebben gedaan? En de kinderen van de burens van de weggevoerde Joden, die in het achtergebleven huis gingen kijken of er spullen van hun gading waren, weten die kinderen welke meubels en voorwerpen uit hun jeugd

afkomstig zijn van roof van weerlozen? Stukje bij beetje komen er nu toch antwoorden los op zulke ongemakkelijke vragen. Dat is onder meer te danken aan een onderzoeksproject als *Ooggetuigen van de Jodenvervolging* van het U.S. Holocaust Memorial Museum in Washington, waarin duizenden mensen worden geïnterviewd over hun betrokkenheid. Enkele van de meest onthullende zegslieden zijn opnieuw opgezocht door een van de onderzoekers, Anna Timmerman, en die interviews heeft zij gebundeld in het boek *Machteloos*. Ed van Thijn, zelf gered door moedige mensen die hun leven voor hem waagden, schreef er een mooi voorwoord bij waarin hij verbazend veel begrip toont voor de omstanders die de andere kant op keken: 'Zij waren grijs. Velen waren grijs. Nederland was grijs. Ons verleden is grijs. (-) Maar wat zou men ook hebben kunnen doen? Je kon toch moeilijk de afzettingen door-

breken, luidkeels bezwaar maken en met de mensenjagers op de vuist gaan? Zinloos geweld, dat alleen maar je eigen gezin in de waagschaal zou kunnen stellen en je op gevangenneming en deportatie zou kunnen komen te staan.' Een van de geïnterviewden, die in zijn werk bij de spoorwegen ook met 'Jodentreinen' te maken kreeg, bevestigt die machteloosheid: "Er zijn zoveel misvattingen, er is zoveel onbegrip. Het is belangrijk dat mensen horen hoe de Nederlanders dachten over de Joden. Er was geen haat, wij waren geen antisemieten. Maar een heel klein deel van de bevolking steunde de Jodenvervolging, de rest wist helemaal niet wat er gebeurde."

Anna Timmerman, *Machteloos? Ooggetuigen van de Jodenvervolging*. Athenaeum-Polak & Van Genneep, Amsterdam. 178 blz. € 17,50.

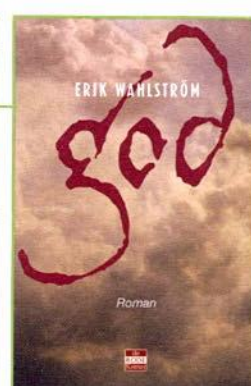
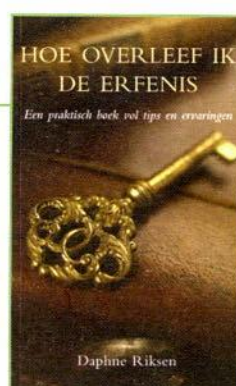
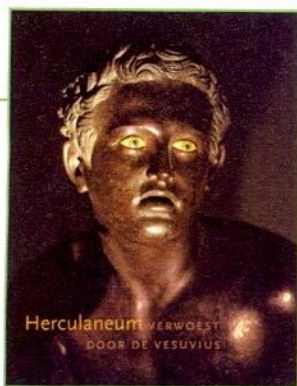
KRITIEK OP OCCULTISME

Het tijdschrift *Skepter* is voer voor humanisten. Voor iedereen die geneigd is buitengewone beweringen, paranormale ervaringen, alternatieve therapieën, occulte aangelegenheden, etc. kritisch te beschouwen. Onlangs is een CD-Rom uitgebracht met de 72 edities uit de jaren 1988-2005. Evenveel tekst als drie complete bijbels, aangevuld met enkele

duizenden afbeeldingen en bronvermelding. Met een volledige index met namen en begrippen kan iedereen zich snel oriënteren. De CD Rom is geschikt voor alle versies van Windows, maar Mac-gebruikers kunnen de teksten alleen lezen. Enkele thema's: Ufo's, pendelen (het laten slingeren van een draad met gewichtje), parapsychologie, spi-

ritisme, astrologie. De vraag of bidden helpt wordt ontkennend beantwoord. (AdB)

Skepter op CD-Rom, de kritische kijk op pseudo-wetenschap. 18 jaargangen Skepter. € 17,50. Proefnummer van Skepter te bestellen voor € 4,00 via www.skeptis.nl



VOORBIJ DE ERFENIS

Nabestaanden hebben het in velerlei opzicht nogal eens te stellen met een erfenis. Naast de financiële afhandeling (notaris) zijn er allerhande materiële (boedel) en administratieve zaken die om een adequate regeling vragen. In *Hoe overleef ik de erfenis* heeft publiciste Daphne Riksen de nodige stappen in kaart gebracht en beschrijft zij oplossingen. Zij lardeert haar aanbevelingen met talrijke voorbeelden uit de praktijk

van notarissen, makelaars, advocaten, mediators, erflaters en erfgenamen. Inspirerend is het slothoofdstuk, met voorbeelden van creatieve en originele erfenissen. Het boek is gecompleteerd met praktische overzichten als een checklist administratie, huisontruiming, successierecht, waarde nabestaandenpensioen. Naast al deze moeite om er een praktisch bruikbaar boek van te maken is de uitgever helaas bepaald

onpraktisch geweest in zijn keuze voor een lastig leesbaar, schreefloos, klein en – vooral bij de casus – dun uitgeval- len lettertype. Hopelijk zal dus te ge- le- gener tijd een loop deel uitmaken van de erfenis.

Daphne Riksen, *Hoe overleef ik de erfenis*. Een praktisch boek vol tips en ervaringen. Bruna, Utrecht. 160 blz. € 14,95.

BIOGRAFIE VAN GOD

“Ze hebben regels nodig. Anders doen ze alleen maar wat ze leuk vinden. In mijn volk moet orde heersen. Ik verwacht van jullie een doordacht voorstel. Graag met veel verboden.” De aartsen- gelen gaan aan de slag en nemen hun opdracht serieus. Ze bedenken allerlei ge- en verboden. Dat gaat bijvoorbeeld zo: Gabriël: “Niet het huis of de vrouw van je naaste begeren.” Michaël en Ra- faël: “Goed.” Rafaël vult aan: “Of de man van je naaste.” “Wat bedoel je?” “Als een man niet de vrouw van zijn naaste mag begeren, mag een vrouw toch ook niet de man van haar naaste begeren? Anders is het niet eerlijk.” “Maar we schrijven dit toch voor de mannen, niet voor de vrouwen?” zei Michaël verbaasd. “O ja?” vroeg Ra- faël. “Ja, zo heb ik het begrepen,” zei Gabriël. “Een man mag niet de vrouw van een andere man begeren, noch zijn slaaf of slavin, os of ezel – noch enig ander goed dus. Of een vrouw iets be- geert is niet belangrijk en wat ze denkt ook niet, als ze al denkt; de hoofdzaak is dat ze geen echtbreuk begeert en dat hebben we al opgeschreven. Als zij dat wel doet...” En Gabriël liet met

een kleine pantomime zien hoe je met stenen gooit. “Maar dan gelden er voor mannen en vrouwen toch andere geboden,” zei Rafaël. “Precies,” zei Ga- briël. “God verandert het wel als hij er anders over denkt. Dit is slechts ons voorstel.”

Citaat uit de roman *God* van de Fins- Zweedse auteur Erik Wahlström. Een schijnbaar serieuze, maar in veel passages ironische en vaak zelfs hila- rische ‘biografie van God’. Maar niet onzinnig, want met kennis van zaken geschreven. De lezer volgt God door de eeuwen heen in zijn stormachtige lief- desrelatie met zijn eigen schepping – de mens. Een moeizame, teleurstellende relatie vol geweld, die tot mislukken is gedoemd. Van de jonge, wrede en wis- pelturige God van het Oude Testament, die een hekel heeft aan vrouwen, via de volwassen vader van Jezus, tot de ver- moeide God van middelbare leeftijd die na zijn *midlife* crisis genoeg heeft van de wereld en zich zwijgend terugtrekt. Aan het slot zien we God, Jezus, Satan, Maria en de drie aartsengelen in een ul- tramoderne vergaderzaal zitten. God is zo moe als een manager met een *burn-*

out. Dan laat Wahlström God Maria naar haar kijk op de situatie vragen. Zij kijkt er vol vertrouwen naar uit om het beste te halen uit zowel de seksualiteit als de moderne technologische moge- lijkheden. Dan besluit God dat Jezus op aarde mag blijven om te spreken over liefde en vergiffenis. Een Finse recen- sente goot haar beoordeling in de vorm van een brief aan God en besloot aldus: “God, ik ben erg blij dat U Wahlström toestemming gaf Uw biografie te schrij- ven. Hij kent U door en door en schrijft zo helder en krachtig, waarbij hij lo- gisch beredeneert waarom het Uw goed recht is om met pensioen te gaan. Het is in ieders belang dat Jezus het nu over- neemt. De wereld van vandaag heeft een grote dosis liefde en vergiffenis nodig. Hij kan dat beter uitdragen dan U ooit heeft gedaan. Beste God, rust U maar fijn uit.” Een heerlijk boek, dat na lezing extra doet verlangen naar meer, bijvoorbeeld... de biografie van Jezus.

Erik Wahlström, *God*. Uit het Zweeds ver- taald door Ron Bezemer. De Rode Kamer, Haarlem. 308 blz. € 23,95.

RELIGIE IN HET PUBLIEKE DOMEIN

Wat kun je maatschappelijk gezien een fatsoenlijke religie noemen? Deze vraag is actueel nu steeds vaker en van alle grote religies controversiële kanten worden belicht. Israël het beloofde land? Hoezo? Maakt de god van de joden uit wie waar mag leven en wie niet? Anti-conceptie verboden? Hoezo? Heeft de god van de katholieken (of zijn zoon) daar ooit iets over gezegd? Kunnen niet-katholieken ook in de hemel komen? Wat gebeurt er in het hiernamaals met hen, die niet het Enige Ware Geloof aanhangen? Als de martelaren van een of andere jihad zich met hun Beloofde Maagden verenigen, wie staan dan de vrouwelijke bomgordelheldinnen in de mohammedaanse hemel te wachten? Trouwens, waar komen de islamitische vrouwen terecht die genoeg hadden van hun gewelddadige echtgenoten, hen hebben verlaten en daarvoor de dood door steniging kregen? De gelovigen zelf vinden dit flauwe vragen, maar even zo goed debiteren ze steeds opnieuw meer van dergelijke inherente Waarheden voor wie hun god omhelzen.

De anderen, de anders-gelovigen en de niet-gelovigen verbazen zich dan even, en gaan over tot de orde van de dag. Het hoort erbij. We moeten er respect voor hebben.

Zo kort door de bocht wordt er niet geredeneerd door de theologen en andere geloofsdeskundigen wier bijdragen gepubliceerd staan in de bundel *Religie in het publieke domein*. Zij wijden uit over fundament en fundamentalisme, van het redeloze koranfetisjisme tot het fanatieke secularisme van de Kemalisten in Turkije. Alle religies hebben een vorm van politieke terreur gekend. De logica van de terreur is de weigering van het reflexieve oordeel over de eigen overtuiging, zo schrijft Donald Loose, hoogleraar wijsbegeerte in relatie tot de katholieke levensbeschouwing aan de Erasmus Universiteit Rotterdam. Hij bespreekt de precaire relatie tussen politiek en de publieke rol van religie. Inogo Bocken van het Centrum voor Ethiek in Nijmegen probeert de vraag te beantwoorden of religie bijdraagt tot cohesie in een moderne pluralistische

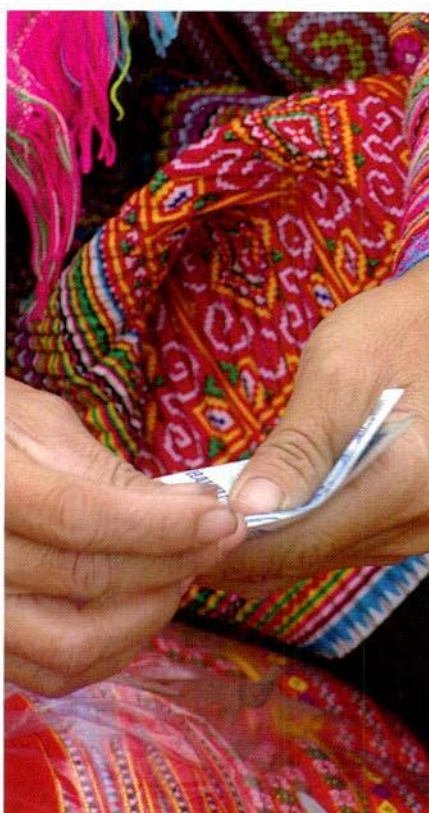
samenleving of dat zij juist een destabiliserende factor is met al haar absolute waarheidsaanspraken. Interessant zijn zeker ook de bijdragen van de Leidse rechtsfilosoof Afshin Ellian, die 'het monotheïstisch probleem' definieert en van Henk Oosterling, die het 'Verlichtingsfundamentalisme' van mensen als Herman Philipse uitgebreid kritiseert. Al vormt deze bundel geen lichtvoetige kost en zijn de meeste stukken niet bepaald vriendelijk voor agnostici, ze zeggen wel iets over de denkwijze van de hoogleraren en universitair hoofddocenten in dit land die zich met religie en samenleving bezig houden: veel omwegen, veel geargumenteer, weinig duidelijke conclusies of aanbevelingen. Je krijgt niet de indruk van een vervaarde goegemeente, die weet wat zij wil, veeleer die van een kudde in verwarring door de wolven die hen omringen. (BCh)

Donald Loose en Anton de Wit (red.), *Religie in het publieke domein. Fundament en fundamentalisme*. Damon, Budel. 306 blz. € 19,90.



SEB

"Kaczyński & Kaczyński"



Noord-Zuid Internetsparen: Sparen met dubbel rendement

Nu €10,- startpremie of een abonnement op onze Wereld cadeau

Internetsparen met dubbel rendement? Dat kan met de Noord-Zuid Internetspaarrekening van Triodos Bank. U heeft via de digitale snelweg 24 uur per dag toegang tot uw spaargeld en ontvangt een hoge rente, op dit moment 3%*! Uw spaargeld stelt Triodos Bank en de humanistische ontwikkelingsorganisatie Hivos in staat om kleine ondernemers in ontwikkelingslanden actief te ondersteunen. Zoals Mohlala in Zuid-Afrika, die dankzij een lening een winkel in fruit en kleding kon beginnen waarmee zij het inkomen voor haar gezin wist te vergroten.

Nog nooit was werken aan rendement voor jezelf en een ander in een ontwikkelingsland zo eenvoudig. Open nú een Noord-Zuid Internetspaarrekening, stort €250,- of meer en ontvang een startpremie van €10,- of een gratis abonnement op het tijdschrift onzeWereld t.w.v. €46,50

cadeau. Triodos Bank doneert bovendien voor iedere geopende Noord-Zuid Internetspaarrekening €10,- aan Hivos.

Bel gratis 0800 020 20 27 of open de rekening direct via www.triodos.nl

* Tarief per 29 juni 2007, wijzigingen voorbehouden.

Ja, ik wil meer weten over Noord-Zuid Internetsparen.

Naam

Voorletters

m/v

Adres

Postcode en plaats

Telefoon

Triodos Bank
Van nature betrokken

geen grenzen
aan mensen
Hivos

De door u verstrekte persoonsgegevens gebruikt Triodos Bank voor het uitvoeren van marketingactiviteiten. Wilt u geen informatie over onze producten en diensten ontvangen, dan kunt u dat kenbaar maken bij Triodos Bank.

Triodos Bank, Antwoordnummer 170, 3700 VB Zeist, (postzegel niet nodig)

HU 50706-07



WEGEN NAAR WIJSHEID

Een inhoudelijk uitdagende methode (HAVO-VWO)
filosofie en levensbeschouwing/godsdienst,
met serieuze aandacht voor burgerschapsvorming



- een leer- en werkboek
- een uitgebreid docentenboek
- gratis internetondersteuning

WNW vormt een uitstekende voorbereiding
op een tweedefase programma filosofie en
levensbeschouwing

NU VERSCHENEN DEEL 2!

Inhoud deel 1

- Levensbeschouwing en filosofie
- Wie ben ik?
- Jodendom, christendom en islam
- idem, verdieping
- levensbeschouwelijk communiceren
- omgaan met elkaar

Inhoud deel 2

- Oosterse filosofie
- Seksualiteit en samenleving
- Humanisme
- Evolutie en schepping
- Burger van Nederland
- Taal

deel 3 verschijnt voorjaar 2008:

- Wat is filosofie?
- Wat kun je zeker weten?
- Redeneren en argumenteren
- Denken over de mens
- Over waarden en normen
- Filosofie: historisch overzicht

WWW.DAMON.NL

WNW